

S A D R Ź A J

Drama	
DINO MILINOVIĆ	Svijet je muškog roda 1
Proza	
DUNJA ROBIĆ	Isolar 37
Eseji, studije, rasprave	
SLAVEN JURIĆ	4+6 vs. 5+6 u hrvatskoj književnosti šezdesetih i sedamdesetih godina devetnaestoga stoljeća 86
PAVAO PAVLIČIĆ	Dramski stih Franje Markovića kao genološki problem 95
Poezija	
STANISLAVA ADAMIĆ	Tiho, tiho, pjesmom osluškujem 118
MIHOVIL SKURLA	Pjesme 133
DINA FRANIN	Pjesme 143
Kronika	
IRIS SLADE	Splitska likovna kronika: listopad-prosinac 1999. 149
Osvrti, prikazi, recenzije	
IVO PETRINOVIĆ	Duško Kečkemet: <i>Hrvatski narodni preporod u Splitu</i> 154
SANJA VULIĆ	Sinteza stari(jih) i najnovijih spoznaja 158
<i>Deset nagrađenih knjiga Književnog kruga Split</i>	
MIRO SAMBOLEK	Brod u životnom okolišu 160
TONKO MAROEVIĆ	Dalmacija u mom oku 162
PAVAO PAVLIČIĆ	Vrijedna vrtlarica 164
GORANA STEPANIĆ	Leksička građa Marulićeva opusa 168
NEVEN JOVANOVIĆ	Ezoterična knjiga o knjigama 171
ANTUN CVITANIĆ	Temeljna knjiga o dubrovačkom pomorskom pravu 173
ZORAN KRAVAR	Zaljubljena u knjigu 176
MIRJANA SANADER	Literarna arheologija 179
JULIJANA MATANOVIĆ	Prijelomna knjiga slavonske 182
MARINA PROTRKA	Trojezična i tropismena Hrvatska 185
<i>Dokumenti</i>	
NENAD CAMBI	Izvešće predsjednika Književnog kruga Split o djelatnosti u 1998. i 1999. godini 187
VINKA GLUNČIĆ-BUŽANČIĆ	Izvešće o izdavačkoj djelatnosti Književnog kruga Split u 1998. i 1999. godini 194
BRATISLAV LUČIN	Izvešće o djelatnosti centra <i>Marulianum</i> u godinama 1998. i 1999. 199
***	Popis izabranih članova Upravnog odbora 203
***	Sadržaj XLVI. godišta »Mogućnosti« 205

Uređuju

JOSIP BELAMARIĆ, HRVOJE ČULIĆ, IGOR FISKOVIĆ,
BRATISLAV LUČIN, PETAR OPAČIĆ, JURICA PAVIČIĆ, MIRKO PRELAS

Izdavač: Književni krug — Uredništvo i uprava: Ispod ure 3/I, 21000 Split — Telefon: 361-081, 342-226, 346-801, 346-802, 360-102 — p. p. 567 — Odgovorni urednik: Josip Belamarić — Uredništvo prima ponedjeljkom i četvrtkom od 9 do 11 sati — Godišnja pretplata 80 kn (za ustanove 160 kn), za inozemstvo \$ 50, odnosno odgovarajuća protuvrijednost u drugoj valuti — Cijena pojedinačnom broju 11, dvobroju 22, trobroju 33 kn. U cijenu je uračunat PDV — Žiro račun kod ZAP u Splitu 34403-678-12274 — Devizni račun kod Splitske banke d.d. Split 34403-620-21-25731-3155692 — Rukopisi se ne vraćaju — Dizajn: Neven Šegvić (1953) — Redizajn: Boris Ljubičić (1993) — Računalni slog: Književni krug Split — Tisak: Tiskara »Dalmacija-papir« Split

SVIJET JE MUŠKOG RODA (POVIJESNA DRAMA S NATRUHAMA DIPLOMACIJE)

Dino Milinović

Likovi:

Orfej Frankopan (nećak Frana Krste Frankopana)

Chevalier de Gremonville (francuski veleposlanik na austrijskom dvoru u vrijeme zrinsko-frankopanske urote)

Louis XIV. (francuski kralj, vladao 1661-1715)

Jean Baptiste Molière (živio 1622-17. II. 1673)

Jean Racine (živio 1639-1699)

(glumci Molièreova kazališta)

Događa se nakon pogubljenja Zrinskoga i Frankopana 1671, a prije 17. veljače 1673 (Molièreove smrti)

Posvećeno Dinku Štambaku, mom pariškom učitelju.

»C'est un grand plaisir de vivre en un siècle la ou il se passe de si grandes choses pourvu que l'on puisse se mettre a couvert en quelque petit coin pour pouvoir voir la comédie a son aise.«

(Nicolas Poussin, francuski slikar)

I. ČIN

DVOR U PARIZU

(Prostrana dvorana na zidovima koje vise tapiserije s prikazima zemljovida; globusi, karte, veliki kotač koji se okreće i na kojem pomoćnici upisuju kretanje vojski, diplomatske misije i slično. Jedan predavač zauzima mjesto na podiju ispred brojne publike.)

PREDAVAČ:

Cijenjeni kolege kraljevske akademije!

Očitavajući ritam zvijezda, jedan naš slavni prethodnik vidio je začudne stvari, od kojih su se neke ostvarile još za njegova života, a druge se još i danas ostvaruju. Zvijezde su zakon svemira. Kako je i ovo nebesko tijelo, koje zovemo Zemljom, izdanak Svemira, s pravom možemo zaključiti kako zakoni iz visina upravljaju događajima kojima smo mi sudionici. Ti isti zakoni pomažu nam predvidjeti budućnost. Predvidjeti sutrašnji dan u politici, draga gospodo, znači razmjestiti svoje pješake nekoliko stotina godina unaprijed i tako preduhitriti svoje protivnike.

Pogledajte ovu kartu Europe. Što vidite? Jednu veliku ravnicu koja se poput lavine spušta u srce kontinenta i koja je nanijela ovamo Germane, Hune, Slavene, Mađare, a sutra tko zna koga još ...

PUBLIKA (istovremeno, u prvom planu):

1. GLAS: Cijenjeni kolega je poznat po svome geopolitičkom pristupu.

2. GLAS: To me zamara. Ništa lakše nego filozofirati o ravnicama i planinama.

1. GLAS: Naš je posao puno prizemniji i najčešće se odvija u dvorskim kuloarima. Da je načulio uši, naš bi kolega čuo za najnoviji diplomatski hit: u posljednje vrijeme kralj se naveliko dopisuje sa Zrinskima.

2. GLAS: Zrinski? Onaj Mađar na konju?

1. GLAS: Sada kažu da je Hrvat. Naravno, zanima ga kruna sv. Stjepana, koji je bio mađarski kralj, ali koja je trenutno na glavi Habsburgovca. Mislim da je ovo početak jednog zanimljivog prijateljstva.

2. GLAS: Mađar, Hrvat ... Kako je to zamorno. Čovjek se navikne na jednu kartu Europe, onda odjednom sve te nove zemlje, novi narodi, nova diplomatska predstavništva, novi izdaci. Zašto se uopće uzbuđivati? Neki novi rat ponovo će vratiti granice na njihovo staro mjesto, a stare prijestolnice bit će ponovo jedine prijestolnice. Ako sam pravilno shvatio kolegu, geopolitika je vječna. Planine ne hodaju niti se mora prelijevaju.

1. GLAS: Kolega! Jedino pravilo koje sam naučio tijekom svoje službe jest da očekujemo promjene i činimo sve da nam se one ne dogode. Panta rei!

PREDAVAČ (ponovo u prvom planu):

... taj mozaik isprepletenih naroda koji izgleda kao proizvod slučajnosti; međutim, kada bismo proučili geološke, hidrološke i druge karakteristike tla, dobili bismo granice

koje se, gle čuda, podudaraju s političkim granicama. Budućnost se daje iščitati iz prošlosti, ali i iz atmosfere, plodnosti i sastava tla, vodotoka, navika koje rađaju planine, nizine ili mora. Geopolitika i nije drugo do politika zemljopisa. Ako nam je povijest u tom poslu namijenila vodeću ulogu, a sve govori da jest, tada moramo imati saveznike ...

PUBLIKA (istovremeno, u prvom planu)

1. GLAS: Ako ste u posljednje vrijeme bili kod Jacoba, mogli ste vidjeti litografije u čast Zrinskom, u povodu njegovih nedavnih pobjeda nad Turcima.

2. GLAS: Čini mi se čudnim da slavimo Zrinskog kao pobjednika nad Turcima, a istovremeno s Portom pregovaramo protiv Beča.

1. GLAS: Politika je, cher colleague, poput one žene na Pont-Neufu kojoj je hitao Henri IV. javljajući po glasnici: »Draga, dolazim, ne peri se!« Kako joj je ono bilo ime?

U JEDAN GLAS: Mme de Montespan? (tihi hihot)

1. GLAS: Zaboga, nemojte da nas čuju! Ta coprnica navodno zna sve trikove i čarolije crne magije koje se danas dadu naučiti. Jao si ga nama ako se izbori za kraljevu naklonost!

PREDAVAČ (u prvom planu):

To su dakle ti prirodni saveznici. Veliki, moćni narodi koji očekuju plijen, komad tla poraženog susjeda, slavu, ili su jednostavno plaćenici koji znaju cijeniti dubok džep našeg ministra financija. Ali, postoje i oni drugi, za koje niste čuli i koje povijest nemilosrdno osporava. Pogledajte! Ovaj prostor ovdje, znan Rimljanima pod imenom Ilirik, nastavaju Hrvati; poznati su vam odnedavno po konjici koju nazivamo Royal Cravatte. Kada ih pitate što žele, reći će vam: želimo biti slobodni. Spremni su služiti onomu tko će im tu slobodu ponuditi, bez obzira na cijenu. Mali narodi, naravno, ne slute što se krije iza tako željenog pojma slobode. Obveze, ustupci, mukotrpan dogovaranja, strpljenje, rad ... sve ono čime podmazujemo ovaj veliki stroj povijesti, a pri čemu oni imaju tako malo ponuditi.

PUBLIKA (istovremeno, u prvom planu)

1. GLAS: Naš kolega ipak je doznao za najnoviju Lujevu igračku. Ta ljubav ide dotle da je kralj pozvao Zrinskog u Pariz i njemu u čast priprema novi kazališni spektakl u versajskom parku.

2. GLAS: To je dovoljno da naljuti Leopolda. Ipak je on njegov suveren.

1. GLAS: Louis je već naljutio pola Europe.

2. GLAS: A drugu polovicu potkupio. Nekako mi je čudno kada pomislim da francuske pare završavaju u džepu nekakvoga grofa u Hrvatskoj! Svaka čast diplomaciji, ali trud je trud i novci su novci.

1. GLAS: Eh, dragi kolega. Trenutak je pogodan za onu slavnu izjavu Saint-Real: »Urota je najveći od svih ljudskih podviga. Hrabrost, oprez i vjernost, koji moraju biti jednako zastupljeni kod svih urotnika, rijetke su vrline. Rijetko ih nalazimo sjedinjene u jednoj osobi.« Nikola Zrinski je takva osoba.

PREDAVAČ (u prvom planu):

A zašto svi ti saveznici, zašto ti Hrvati, Mađari, Irci, Škoti ili netko drugi, zašto sav taj trud kako bi se osigurali savezi i unaprijed obeshrabrili neprijatelji? Tko otvorenih očiju i otvorena uma prati događaje, prepoznat će pravilan ritam kojim odiše povijest. Narodi

će uskoro ustanoviti da je svijet politike, baš kao i zvijezde iznad nas, određen brojevima, težinama i mjerama. Pitanje koje se danas pred nas postavlja jest: je li Europa dovoljno hrabra da prihvati posljedice ove spoznaje? (pljesak, predavača nestaje, a Akademija se polako razilazi)

PUBLIKA:

3. GLAS (RACINE): (plješće) Lijep govor! Novi svjetski poredak! Bravo! Oprostite, gospodo, zanio sam se ... Huh! No, dobro! Načuo sam nešto o proslavi. Čiju ćemo to predstavu gledati u versajskom parku?

1.+2. GLAS: Zar ste sumnjali? Pa, Molièreovu!

RACINE: Nemoguće. Kralj je tražio tragediju! Uostalom, zar Molièreov posljednji komad nije razgnjevio Njegovo Veličanstvo?

1. GLAS: Tartuffe? Kralj, nažalost, i dalje trpi njegove ludosti, ali ga zato mnogi žele vidjeti na prvoj vrbi uz Seineu.

RACINE: S pravom! Molièreovo kazalište je parada smiješnih svatova kojima je jedini cilj jeftino nasmiјati publiku. Zaplet ne može biti isključiva podloga za predstavu. To je koža bez duše, jezik bez razuma. Gdje je tu pokretačka snaga uma, skrivena snaga strasti!?

1. GLAS: Tako je, Racine! Da nije vas i, naravno, u manjoj mjeri, Corneillea, buduće bi generacije naše doba pamtile po lakomcima, tvrdicama, preljubicama, prevarantima i lopuzama.

2. GLAS: To jednostavno nije istina i nije pravo da nam se zbog toga buduće generacije rugaju.

RACINE: Postoji nešto što se zove odgovornost umjetnika za svoje djelo! Gospodo, ja uspravno i bez stida mogu pogledati u oči svakome. (odlazi)

1. GLAS: Brrr, koje oči. Kažu da je otrovao svoju ljubavnicu.

2. GLAS: Ppff, danas je doista sve moguće!

1. GLAS: Pažnja, kralj! Evo dolazi kralj!

2. GLAS: Roy! Ah, Sire! ... (prolazi Louis XIV. s pratnjom)

1. GLAS: Vidite tko ide uz njega?

2. GLAS: Mme de Montespan?

1. GLAS: Ma, ne! Molière! Bravo, Molière! Bravo!

2. GLAS: Bravo! Bravo! Veselimo se! Komedija je nadjačala tragediju! Molière ima pravo. Zašto plakati? Za one koji misle život je ionako komedija!

(kliču Molièreu)

1. GLAS: Da, ali!!

2. GLAS: Što ali?

1. GLAS: Nisam li vam rekao da smo mi djeca dvorskih kuloara?

2. GLAS: Aaa, ne znam za vas, gospodine, ali moja je gospođa majka samo jednom bila u posjetu kralju i te godine nije zanjela.

1. GLAS: Francuska ne bi bila Francuska, da nemoguće nije moguće.

2. GLAS: I to što kažete. Ali, kakve to veze ima s komedijom?

1. GLAS: Ne neminovno s komedijom, ali zato s kazalištem! (kraljeva svita odmiče; žamor se stišava) Doista je istina, kako reče Racine, da Luj za Zrinskoga namjerava prirediti tragediju. Pritom naravno mislim na sve ono što čini tragediju: junačka tema, uzvišene emocije, znate kako to Louis voli. I doista je istina, kako odgovorismo Racineu, da će autor nove predstave biti Molière!

2. GLAS: Nemoguće. Molière nije dosad izveo ni jednu tragediju!

1. GLAS: Kažem vam. Luj voli s vremena na vrijeme ispremiješati svoje karte. Nije li to pravi politički refleks?

2. GLAS: Ne slijedim vas ... Sve to izgleda kao svijet koji se ne ravna po zakonima brojeva i mjera, o čemu govoraše uvaženi kolega, već prema kazališnoj sezoni!

1. GLAS: Kolega, malo više pragmatizma. Stavite se u Lujeve cipele (koje su mu, usput rečeno, uvijek premale, gledajte ga kako cupka); ako posao sa Zrinskim uspije, bravo! Imat ćemo novu tragediju u Versaillesu i novu državu na karti Europe. Ako ne, tant pis! Uvijek je lako reći da se Molière, kao pisac komedije, ne bi trebao šunjati područjem kojim tako suvereno vladaju Corneille ili Racine. I predstava ode niz Seineu, a da je nitko nije ni vidio. Razočarati parišku publiku ravno je pozivu na revoluciju! Shvaćate što hoću reći?!

2. GLAS: Bon Dieu, quel bordel! To ćete mi morati objasniti uz čašu šampanjca.

1. GLAS: Dodajmo tuce oštriga i obećajem da ćete do kraja večeri biti kazališni kritičar!

(u odlasku)

2. GLAS: Moji vinogradari kažu da će 1664. biti dobra godina.

1. GLAS: Bergerac nije bio tako dobar još od smrti Richelieua. Ah, lijepo je biti Francuz.

1.+2. GLAS: Jer, naš je duh prštav kao i naš podrum! Pascale! Montaigne! Descartes! Rabelais! ... Villon! ... Poussin! ... Poussin ...

(Nestaju izvikujući imena francuskih velikana)

* * *

BEČ, 1672.

(Soba pospremljena prije puta, plahte preko namještaja, na sve strane slike koje čekaju na utovar. Sada već bivši poslanik francuske krune na austrijskom dvoru, Chevalier de Gremonville, napušta Beč, vraća se u Pariz i odlazi u penziju. Dok se posvećuje jednoj od slika koje čekaju na utovar, u sobu upada mlad čovjek, oko trideset godina, odjeven poput graničara, obrijane glave, osim tatarskog perčina na tjemenu.)

ORFEJ FRANKOPAN: Bliži se vrijeme odlaska.

DE GREMONVILLE: Ha! Orfej, drago mi je da ste tu. Bojao sam se da vas više neću vidjeti! (zagleda se u Orfeja) Što je to? Zanimljiva moda! Ne prestajete me iznenađivati.

ORFEJ: Najnoviji hit na granici. U predahu između dvije borbe momci ne znaju što bi, pa rade na sebi.

DE GREMONVILLE: Pazite se. Jednog dana neki će se Turčin domoći tog skalpa! Bilo bi šteta da unakazi tako lijepu glavu. (okreće se natrag stvarima u sobi) Tek kada prikupite sve svoje stvari, shvaćate kako malo ćemo ponijeti na onaj svijet.

ORFEJ: Mislio sam da su diplomati navikli na česte promjene.

DE GREMONVILLE: Čovjek se u mom poslu nauživa putovanja i promjena, zemalja, gradova i prijateljstava, ali na kraju najviše pamti rastanke. Sjećanja na ljepotu ruže blijede, ali ubod trna nekako uvijek svrbi na vrhu prsta ... Kap beaujolaisa?

ORFEJ: Rado! (kucnu se uz glasno »beaujolais nouveau est arrivé«)

DE GREMONVILLE: Moji vinogradari tvrde da će 1672. ostati zapisana u analima po vrsnoći bouqueta. (ispiju) Kvaliteta primjerena rastanku.

ORFEJ: Kao da vam nije drago što napuštate Beč.

DE GREMONVILLE: Samo na trenutak. Jedan slatki melankolični trenutak koji nastojimo sačuvati na nepcu i koji sažima svu ljepotu jednog iskustva. Kažu da je ukus posljednja spona čovjeka s ovim svijetom. Naša posljednja misao upućena je omiljenom jelu iz mladosti. Možda to i nije tako loše ... možda nam taj posljednji ukus pomogne sprati svu onu pokvarenu hranu u koju smo zagrizli za života. Ono što bismo najradije zaboravili i prije nego nam smrt u tome pomogne ... Ali, to je već pitanje za svećenika.

ORFEJ: Niste li vi sami rekli da je ovo najbolji od svih mogućih svjetova koji nam je dan na korištenje?! Nećete valjda sada poreći sve te godine! Sada kada trebate uživati plodove minulog rada!

DE GREMONVILLE: Plodove, kažete. Čovjek u mojim godinama imao je dovoljno vremena iskušati ljepote i stranputice ovog svijeta. Drugo je pitanje je li vrijeme iskoristio na ispravan način. Što bih danas dao da sam u mladosti imao bar mali dio strpljenja koje je Poussin utkao u svoju umjetnost. (pokazuje na sliku ispred sebe) Jesam li vam rekao da sam davno i sam bio slikar? Počeli smo zajedno slikajući normandijske krajolike. Poussin je otišao u Rim, ja u službu kralju.

ORFEJ: Žaljenja?

DE GREMONVILLE: Poneko. Ali i to je dio priče.

ORFEJ: (oklijeva jedan trenutak, kao da je na rubu neke turobne misli, pa se predomisli): Ne žalim ni zbog jedne odluke koju sam u životu donio. I zato: što prije iz ove selendre! Put pod noge, viteže. Pariz zove!

DE GREMONVILLE: Pitam se što očekujete od Francuske, Orfeju? Sačuvaj vas bože da doživite ostvarenje svojih ideala ili da ih gledate kako svaki dan nestaju pred naletima razočaranja. Znao sam kako je govorio Poussin u Rimu: Chi sta bene, non si muova. Imao je pravo. Tko ne bi poželio kavu pred Panteonom i razgovore o slikarstvu na Španjolskim stepenicama ... (de Gremontville otkriva sliku za slikom) ... u državi koja više nema nikakvih težnji za slavom!

ORFEJ: Znam da ste kod cara tražili milost za mene. Nema potrebe, viteže. Odlazim zato što mi je dosta vukojebine i života na granici. Dosta mi je ovakvih gluparija (pokazuje na perčin na vrhu glave)!

DE GREMONVILLE: Chi sta bene non si muova ... poput arheologa koji kopa po vlastitim ruševinama, pitam se koji ukus ću otkriti u sjećanju prije nego ova svijest utrne

zauvijek ... Prekinite me, Orfeju, počinjem govoriti gluposti. Nema goreg od netom umirovljenog diplomata. Vi ste još mlad i ne morate slušati litanije starosti.

ORFEJ (prilazi platnu): Pogreb Fokiona ... Još uvijek je s vama?!

DE GREMONVILLE (osmijeh mu preleti licem): Uvijek! Sjećate se?

ORFEJ: Kako da ne! Sjećam se kada ste ga izložili na dvoru. Začudila me je mirnoća tog krajolika. Kao da slikar nije nikada čuo da je Fokion bio slavni vojskovođa. Kao da priroda nije nikad čula za rat! Uostalom, gdje je Fokion na toj slici koja nosi ime po njemu?! Onda sam shvatio da je Poussin ipak pametniji i da u njegovoj slici rat vreba iza svakog stabla, ispod svakog lista.

DE GREMONVILLE: Deset godina. Čitava vječnost! Onako divlji i mladi, poput Aleksandra Velikog koji se upravo vratio s vojne na istočnim granicama, bili ste dah života u bečkoj pustari. Uvijek ću vam na tome biti zahvalan. (unosi se u sliku)

ORFEJ: Takav mir ne može biti drugo do zatišje pred oluju. Poput kapi kiše koja je okrnula list kraj vašeg obraza dok u zasjedi nepomični čekate na neprijatelja. Trebali ste sa mnom projahati Hrvatskom ... Moja vas reakcija ne bi čudila.

DE GREMONVILLE: (netremice ga gleda) Naprosto je nevjerojatno da je ta surova podloga stvorila ovakvo biće. Tko bi rekao da je vaše drugo JA sazdana od svojstava suprotnih izgledu tog blaženog lica i melankoličnog pogleda! Još uvijek nisam u stanju odgonetnuti vas. Možda je deset godina premalo vremena?!

ORFEJ: (kao da namjerno prelazi preko vitezovog pogleda) Ako je slušati Plutarha, Fokion je častan čovjek koji je zbog svojih vrlina zaslužio mjesto u povijesti. Ali, Fokion je bio Atenjanin i imao jednog Plutarha, kao što je Ahilej imao Homera, a Cid Corneilla ... Ponekad žalim što nisam rođen kao Atenjanin iz davnine, što ne pripadam nekom narodu osvajača. I ja bih možda imao mjesto u priručnicima povijesti, bio bih ime u nekom romanu. U Hrvatskoj ljudi ginu i nitko ih ne pamti!

DE GREMONVILLE: Nemojte tako govoriti. Ljudi znaju i suosjećaju s vama.

ORFEJ: Oh, oh! Više je slave u poslu nekog jadnog glumca na kazališnim daskama u Parizu, nego u svim mojim bitkama. Tako malo slave za tako krvav posao!

DE GREMONVILLE: Između slavnog čovjeka i čovjeka u uzama nema nikakve razlike.

ORFEJ: Vi, viteže, možete o politici govoriti s osjećajem veličine. Vi se možete osloniti na svoga kralja kao što se otac u starosti oslanja na sina. Grijet se na toj slavi i ne zamjećujete oblake ni godišnja doba. Meni je hladno, viteže. Želim dio te topline za sebe!

DE GREMONVILLE: Moj dragi Orfeju! Htjeti služiti drugoga, vrlina je mladosti. Blještavilo koje okružuje velike vladare jače je od našeg razuma. Kralj Sunce je, naravno, najsjajniji planet na nebu Europe i privlači mnoge, ali stupovi moći o kojima zborite lako se pretvaraju u kavez. Moja zemlja možda je najmoćnija u Europi, ali ja se približavam zimi svog života i smrt me zaokuplja daleko više od bilo kakve svjetovne slave. Ja Poussinovu poruku čitam drugačije. Fokion je mrtav, ali priroda je svečana kao što je bila i prije. Ni jedan jedini list nije se pomaknuo, niti će se pomaknuti! Naš život nema snagu običnog lahora.

ORFEJ: Bojim se da odveć lako volju jednog kista tumačite kao božju volju.

DE GREMONVILLE: (pokriva sliku, polako i vrlo ozbiljno) Orfeju, ne morate se truditi da sakrijete uzrok svojeg neraspoloženja.

ORFEJ: Neraspoloženja? Pa, ne govorimo o politici, već o slikarstvu.

DE GREMONVILLE: Ne možete na taj način govoriti o Poussinu!

ORFEJ: Zašto? Za neke je Caravaggio veći slikar.

DE GREMONVILLE: (žučljivo) Orfeju! To ne smijete reći i vi to znate! Ne možete uspoređivati Poussina s Caravaggiom! Taj Napolitanac je uništio slikarstvo!

ORFEJ: Zašto? To je samo umjetnost.

DE GREMONVILLE: Samo umjetnost?! Zašto jednostavno ne kažete da mi niste oprostili?! Recite, pomirio sam se s time.

ORFEJ: Ne znam, meni se Caravaggio sviđa. Možda zbog one slike gdje Judita reže glavu Holofernu! Izbuljene oči i krv koja lipti na sve strane ... I taj mač, koji je tako nalik na onaj kojim je krvnik odrubio glavu mom ujaku ... Jedan umjetnik mora poznavati ono što prikazuje. Ne vjerujem u salonsko slikarstvo! Ne vjerujem u oponašanje Grka! Jeste li ikada doživjeli smaknuće, viteže?

DE GREMONVILLE: Vi znate da mi nije bilo dopušteno biti svjedokom njihova smaknuća.

ORFEJ: (uzbuđeno) Viteže, vidio sam svog ujaka u Neustadtu rascijepljenog na nekoliko dijelova, jer se krvnik nije htio smilovati i ubiti ga jednim udarcem. Lupao je po njemu kao što žena lupa kuhačom po pijanom mužu, jedan, dva, tri puta, sve dok napokon i svjetina nije počela zazivati milost, a on bio omamljen od mirisa krvi. To je bilo lijepo i skladno tijelo, jednom ... sasvim po antičkom kanonu. Više nego itko drugi, vi ste trebali biti tamo. Moj vas je ujak smatrao prijateljem!

DE GREMONVILLE: Koliko puta sam objašnjavao ... Nadao sam se da ste shvatili!

ORFEJ: Znam, toliko puta ste ponovili! Državni razlozi! Kao diplomat morali ste paziti na interese svoga kralja. Čudnog li zanimanja za pametna čovjeka.

DE GREMONVILLE: (hladno i pomalo uvrijeđeno) Poduzeo sam sve kako bih od Leopolda izmolio milost za urotnike. Sve što sam kao poslanik francuske krune u tom trenutku mogao poduzeti. (poziva rukom slugu, a ovi iznose još jedan predmet)

ORFEJ: Briga Leopolda za nekog poslanika, pa bio on i poslanik francuske krune, ako taj nema nikakvih ovlasti! Vaš kralj nikad nije poslao pismo koje smo čekali!

DE GREMONVILLE: Luj je dao svoju riječ. Jedan kralj, a napose kralj Francuske, poštuje zadanu riječ!

ORFEJ: Viteže, da je Luj poslao to pismo, za nj bi sutradan znala cijela Europa, Leopold bi se za to već pobrinuo. Pretpostavljam da je prevladala taština vladara koji nije htio da se upravo to dogodi.

DE GREMONVILLE: Moj mladi prijatelju, politika se vodi umom. Istina je, vi Hrvati stoljećima ratujete bez predaha, istina je da ste dobri ratnici, a također je istina da imate puno političara, a malo naroda. S takvim rasporedom teško je stići do države. Recite mi, koliki su bili spremni slijediti Petra Zrinskog do kraja?

ORFEJ: Zašto su brojevi važni?! Što smo trebali učiniti? Čekati? Braniti se šaptom kao što smo činili do tada? Kao što činimo od tada?

DE GREMONVILLE: Nakon mira u Saint-Germainu trebalo je čekati. Mir je ionako samo preдах između dva rata, par kurtoaznih osmijeha na pozadini divljih strasti. Ne treba imati iluzija. Dvije države se ponašaju jednako kao i kakav stari bračni par koji se čas voli, čas mrzi.

ORFEJ: Trebalo je čekati, kažete. Možda ste u pravu. Možda Hrvatska, zaista, treba čekati dok se ne sruše kraljevstva i carstva, protutnje Europom revolucije i građanski ratovi, veliki i moćni ne iscrpe jedni druge. Treba čekati tako dugo dok se i njihova kola ne zaustave u blatu. U tom njihovom zamoru naša strpljivost možda jednom bude nagrađena.

DE GREMONVILLE: (gleda zadivljeno u Orfeja) Odluke velikih određuju sudbine malih naroda, s takvim kockarima ne treba sjedati za isti stol. Vaš ulog je malen, a njihova glad pregolema. Treba slijediti svoju vlastitu zvijezdu i misliti na spas duše.

ORFEJ: Amen. Što nam preostaje nego potražiti utočište u samostanu?

DE GREMONVILLE: (prilazi Orfeju) Ratovi se pripremaju godinama, a odluka se donese za trenutak. (lagano dodiruje Orfeja za rame) O ljubavi maštamo, sanjamo, tražimo je i očekujemo čitav život, a ona se, baš kao i rat, dogodi u jednom trenu. I život i smrt djeca su trenutka. Sve ostalo namijenjeno je lomači zaborava. Kairos je vrhovno božanstvo Olimpa, ne Zeus!

ORFEJ: (polako izmiče vitezovu dodiru) Trenutak do trenutka, povijest! Svi mi već pripadamo povijesti, viteže, a onaj tko ju prešućuje, taj je uskratio budućnosti pravo na istinu. Mislite li da onima koji dolaze iza nas ne treba ostaviti mogućnost da nam sude? Ili da nešto nauče iz naših pogrešaka?

DE GREMONVILLE: Vi jeste mladi, ali ako budete tako velikodušno rasipali svoje vrijeme na one koji dolaze poslije vas, teško ćete ga imati dovoljno za sebe. Ovo nije kazalište, Orfeju, i vi niste don Rodrigo. Ostavite epilog Corneilleu.

ORFEJ: Vi znate, viteže, u kojoj mjeri žudim za Parizom. Mogao bih umrijeti u čizmama u nekoj taverni Maraisa, s bačvom vina u sebi i deset najmrsnijih Francuskinja na sebi. Mogao bih pratiti Molièrea u stopu kao sjena! Ali, Krsto Frankopan me je naučio jednom: znanje koje smo stekli ostavljamo onima koji dolaze nakon nas i koji će, možda, doživjeti ostvarenje naših snova. To sam naučio od svog ujaka i tu poruku moram prenijeti dalje. Hrvatska je poput križa kojeg se bojim, ali koji mi je suđen!

(De Gremonville ga dugo gleda. Polako odlazi do jednog sanduka i vadi pregršt papira. Pruža jedan Orfeju. Svjetla se zamračuju, u uglu pozornice, kao na kakvoj Vermeerovoj slici, rodi se nova scena koja prikazuje čovjeka kako sjedi za pisaćim stolom, piše i na glas čita)

DE GREMONVILLE: Cijela ta priča i nije tako jednostavna kako vi mislite. Križ je težak teret. Samo ga je Nazarenac mogao nositi.

* * * FLASHBACK * * *

VENECIJA, 1662.

Presvijetla grofice,

Čast mi je da vam mogu poslati prvi tiskani primjerak Vašeg »Putnog tovarusa v nogimi lipimi nouimi i pobosnimi molituumi ...« koji je u Veneciji lijepo primljen.

Uvjeravam Vas da se ovdje ne govori o drugom nego o sjajnim pobjedama Vašeg supruga Petra Zrinskog i njegovog brata Nikole. Kažete da Leopold oklijeva s naoružavanjem Hrvata, što izaziva bijes Vašeg supruga i šogora. Često sam čuo i članove presvijetlog Senata kako se čude takvoj politici jednog katoličkog monarha.

No, dopustite da Vas upoznam s dogovorom koji sam uspio isposlovati s ovdašnjim trgovcima: oni su spremni poslati određenu količinu potrebnog oružja, i to 100 mušketa s punjenjima i 100 helebarda. Vi znate da Leopold pomno prati ponašanje Republike i aktivnosti njenih lađa na hrvatskoj obali, tako da prijevoz ovog tereta treba dogovoriti krajnje oprezno, služeći se zastavom kakvog savezničkog broda, po mogućnosti španjolskog ili dubrovačkog, jer oni izazivaju najmanje sumnje i moći će pristati u Bakru. Sve to iziskuje, naravno, određena financijska sredstva koja će trebati namiriti brzo i u za to najpogodnijem času, jer ovi trgovci ne rade na kredit. Stoga se usuđujem Vašoj Visosti ponizno savjetovati sljedeće:

Prošle je godine u Francuskoj umro Mazarin i Louis XIV. je preuzeo krunu i kraljevstvo. Mladi monarh je ambiciozan i nema toga što neće učiniti da osigura svoju prevlast u Europi. Prijatelji koji obilaze francuski dvor kažu da Louis, pobožan i pun kršćanskih vrlina, hvali Hrvate i njihove uspjehe u borbi protiv nevjernika. Kažu da je jednom čak izjavio da Leopold, inače njegov šogor, ne zaslužuje takve podanike. Rekao bih, stoga, da obitelj Zrinski u njegovu okrilju može naći zaštitu i pomoć u nevolji.

Vaš odani, itd.

(Ovaj prizor polako blijedi)

* * *

(Svjetla ponovo na De Gremonvilla i Orfeja)

DE GREMONVILLE: Naravno, Veneciji su Zrinski i Frankopani trebali kao branik njihovih posjeda u Dalmaciji. Katarina Zrinska i njena knjiga bili su dobar povod za pregovore. Međutim, Mlečani ne bi bili što jesu da pri tome, za svaki slučaj, nisu o svemu izvijestili i austrijski dvor. Vuk sit i koza cijela.

ORFEJ: (čita) Leopold se nije bunio?

DE GREMONVILLE: Leopold nije znao kakve su naše namjere. Bio je preslab za otvoreni sukob. Čekao je dok nije potpisao mir i uvjerio se da Francuska neće pomoći urotnicima. Ono malo oružja u rukama Zrinskog mogao je tolerirati. Ionako nije bilo dobre kvalitete.

ORFEJ: Sjećam se da se moj ujak tužio na muškete koje su mu svojedobno dostavljene iz Mletaka. (vraća pismo de Gremonvilleu) Bile su opasnije po nas nego po Turke.

DE GREMONVILLE: Ne čudi me. To je najunosnija i najmanje pouzdana trgovina na svijetu. Ono što vam hoću reći, Orfeju, to je da je sve pomno zapisano i da će buduće generacije moći prosuditi naša djela *sine ira et studio* kako kaže Tacit. Ako se ičim današnja Europa može podičiti, to su arhivi. Što se arhiva tiče, Colbert je učinio čuda.

ORFEJ: Arhivi?

DE GREMONVILLE: Sigurno. Dokument na dokumentu. Cijeli zidovi puni suhих činjenica! Sve što je važno u životu jedne države. Naša policija zaplijeni dnevno na kilograme ilegalnih pamfleta koji se izruguju kralju. Ali, uz dobar arhiv, sve to smeće je kratka vijeka. Vrijeme radi za pravednike.

(otkriva jednu platu ispod koje je mramorno poprsje Luja XIV)

Uostalom, niske strasti nisu samo usud politike. U Parizu nisu mogli podnijeti taštinu Berninijevih linija. Francuzi su jednostavno suzdržani, koliko god se razmeću gestama. Nakon što se Bernini vratio u Rim, jedva sam spasio njegov portret kralja od ljubomornih suparnika. Bili su spremni uništiti to remek-djelo samo zato što ga je napravio jedan Talijan! Orfeju? (Orfej zuri nekamo u daljinu) O čemu razmišljate?!

ORFEJ: Mislim kako unatoč stotinama svjedoka u Neustadtu i vaših arhiva Bečom već sada kruže najodurnije laži o mom ujaku i Zrinskom.

DE GREMONVILLE: To je pučka kuhinja, prosta hrana za gomilu. Visokokalorični grah za prazne trbuhe.

ORFEJ: Bojim se da taj korov ne proguta finu travu. To su prevaranti koji se predstavljaju kao ozbiljni povjesničari i čije knjige pune izloge bečkih knjižara. Što mislite, je li moguće da laž jednog dana postane istinom?

DE GREMONVILLE: Ništa ljudsko nije mi strano, ali još uvijek mislim da istina naposljetku uvijek trijumfira. Nažalost, za to je potreban sud vremena, a njemu se obično ne žuri.

ORFEJ: Niste li rekli da su i u Parizu te priče pustile svoje otrovne pipke?!

DE GREMONVILLE: Nemojte se prepustiti urođenoj sklonosti ljudi da u svemu vide zavjeru! Pariške priče nisu uperene protiv istine, već protiv mene. Na dvoru je puno veći interes za jedno upražnjeno diplomatsko mjesto, nego za istinu neke daleke zemlje.

ORFEJ: Znači li to da su ovi dokumenti svima dostupni?

DE GREMONVILLE: Diplomatska pošta to nikad nije. To što ih vi čitate samo znači da imam u vas puno povjerenje. Kako prije, tako i sada.

ORFEJ: Imate još ovog?

DE GREMONVILLE: Sigurno.

(pruža Orfeju druge papire i pažljivo ga gleda)

ORFEJ: Ako su dokazi tajni, kako će istina izići na vidjelo?

DE GREMONVILLE: Ne brinite. Oni koji je trebaju znati dobro su u nju upućeni. Uostalom, i tajni arhivi bit će otvoreni kada za to dođe vrijeme. Ali, da vam kažem što mi smeta kod vas: istina je pojam koji vi često rabite a da niste svjesni u kojoj mjeri pritom isključujete ostale. Svi mi imamo svoju istinu, a u vašim ustima ta riječ zvuči kao nešto što pripada samo vama. Odakle dolazi to uvjerenje?

ORFEJ: (udara se po prsima) Odavde. I odavde (primi se za donji dio trbuha). Ponešto i odavde (kucne se u glavu).

DE GREMONVILLE: Ta je istina anatomski raspršena ... Mislite da će se Hrvati dugo sjećati Zrinskog i Frankopana? Sudbina je običnog puka da ga svakodnevna potraga za hranom čini lakim plijenom zaborava. Možda je tako i bolje. Nacionalni heroji odveć lako postaju povijesni kič.

ORFEJ: (pogleda ga hladno) Viteže, na putu ovamo prošao sam ispred spomenika prvog iz dinastije Habsburgovaca. Jedna je majka, vodeći četvero djece za rukav, na njegovo postolje položila cvijeće. Djeca su kleknula i izmolila Očenaš za spas njegove duše. Za tu majku i njenu djecu to nije kič. Siguran sam da je u ovom trenutku netko položio cvijeće i pred spomenik Ivane Orleanske u Parizu ... Kad vidite Berninija, recite mu da bih rado imao spomenik Krsti Frankopanu. Ako ga mogu dobiti na kredit!

(De Gremonville šuti; Orfej krene dalje čitati; ponovo se u dnu scene pojavljuje čovjek za stolom koji čita pismo)

* * * FLASHBACK * * *

Pariz, 25. srpnja 1664.

Pismo Luja XIV. Petru Zrinskom

Monsieur le Comte Pierre de Serin

Ayant veu par la lettre que vous m'avez ecrite de Graz le 12 may et entendu de vive voix du baron de Reifemberg auquel vous m'avez prié de donner toute créance ce que vous l'aviez chargé de me dire, et que je ne réplique pas ici de crainte que cette lettre ne s'escare et ne tombe en d'autres mains, J'ay bien voulu vous témoigner par celle cy que je vous en scay beaucoup de gré et que comme personne n'estime plus que moy le mérite et la valeur de deux si braves et illustres cavaliers qui signalent tous les jours leur piété et leur zele pour la defence de la Chrestienté par des actions mémorables, j'embrasseray tousjours avec grand plaisir toutes les occasions de vous donner a l'un et a l'autre des marques de ma bienveillance. Sur quoy je me remets a ce que ledit baron de Reifemberg vous fera encore plus particulièrement entendre de ma part.

Sur ce je prie Dieu, etc.

(Prizor blijedi)

* * *

(Svjetla ponovo na De Gremonvillea i Orfeja)

DE GREMONVILLE: (daje znak sluzi) Kava? Turska kava? Nemojte se mrštiti. Trebamo se uzdići iznad okolnosti i cijeniti razne kulture po onom najboljem što su donijele na svijet. Jednog dana vječni će se neprijatelji zaklinjati na trajno prijateljstvo, a mi ćemo živjeti vrata do vrata s nekim orijentalcem i mirisati kuhinju pripravljenu na loju.

ORFEJ: (odsutno, čitajući) Jednom riječju, zaboravimo kolac, zapamtimo roštilj.

DE GREMONVILLE: Tako nekako.

ORFEJ: (i dalje odsutno) Vi niste vidjeli kako nabijaju čovjeka na kolac. I slušali njegove krike. Vi nemate noćne more koje vas priječe da se *izdignete iznad okolnosti*.

DE GREMONVILLE: Ne, nisam vidio kako nabijaju čovjeka na kolac, premda pretpostavljam da se radi o gadnom prizoru. Ali, niti sam igdje upoznao tako sumnjičav narod kao što je vaš. Nijedna vlast nije Vam po volji. Odabrali ste kuću Habsburga jer niste bili sretni u braku s ugarskim kraljem i od tada snujete kako da ih se otarasite. Turci vas, kao što kažete, već dva stoljeća nabijaju na kolac, a onda, odjednom, Petar Zrinski računa na zaštitu Porte ... Urotnici su izgubili podršku kada je pukla vijest o tom nesretnom savezu.

ORFEJ: Viteže, vi znate da je savez sa Sultanom bio čin očajnika, kao i svi ostali prije njega. Tu mislim i na vašeg kralja. Kada se borite za slobodu svog naroda, sve se oprašta.

DE GREMONVILLE: Ne znam ... Neka sela u Alsaceu još se sjećaju »godine Hrvata« kada su, za vrijeme Tridesetogodišnjeg rata, carske čete opustošile taj kraj. Kažu da su se čak i njemački generali zgražali nad djelima vaših sunarodnjaka! Je li i to dio borbe za slobodu?!

ORFEJ: (ljutito pogleda viteza) Uvijek isti izgovor! Zašto su ih oni koji su se zgražali nagrađivali za ta ista djela?! Malo je naroda koji nemaju okrutnosti na prodaju jednom kada im ponudite dobru nagradu. I vaš kralj ima hrvatsku konjicu, zar ne?! Pretpostavljam da mu ne služi za paradu!

DE GREMONVILLE: Budite oprezni, Orfeju, narodi koji su dugo čekali na slobodu često nisu sretni kada je jednom ostvare, dok istovremeno ima savršeno sretnih porobljenih naroda. To je poput priče o siromašnom ribaru koji je uhvatio zlatnu ribicu i nikako da se sjeti više od jedne želje. Ta zlatna i draga sloboda često je samo zamka za male narode. Samo prijelaz u neku novu vrst ropstva.

(Svjetla u dnu pozornice ponovo otkrivaju čovjeka kako piše)

* * * FLASHBACK * * *

Sveta Stolica, 1665.

»Svome sinu u Kristu, vladaru Francuske Ludoviku XIV!

Sjetit ćeš se da smo u nekoliko navrata upozoravali na opasnost da se na meti nevjernika uskoro nađe sam Rim. Nije li dovoljno da nam Gospodinov grob u Jeruzalemu oskvrnjuju, nego bi trebalo još i posljednje počivalište učenika njegovih obeščastiti!?

U ovim teškim danima ne treba na račun starih razmirica među europskim vladarima zapuštati obranu kršćanstva. Već neko vrijeme gledamo na tebe kao na onog koji će nas zaštititi i nadamo se od tebe, našeg sina i vrlo katoličkog kralja, da se u svojim postupcima okreneš suradnji sa svojim šogorom, Leopoldom, te da zajedno prionete obrani kršćanstva. Pritom milostivo gledamo na tvoju pomoć braći našoj u Hrvatskoj, Petru Zrinskom i Frankopanu, koji se danonoćno bore u znaku Svetog Križa, ali ne tako da bi ova pomoć izazvala Leopolda, njihova zakonitog suverena.

Blagoslov«

(Prizor polako blijedi)

* * *

(Skida plahu s još jednog kipa: Herkul kojeg napada lav. De Gremonville ga pomno proučava pogledom i dodirom.)

Zašto se ne ostavite svega toga?! Zar treba proživjeti život u grču, natječući se s Herkulom u njegovih dvanaest mitoloških poslova? Zašto? Zato da bismo na kraju bili poput ovog jadnog lika čija duša urla od bola, prisjećajući se svih izgubljenih trenutaka u našim životima koje smo mogli posvetiti nečemu ljepšem i korisnijem?! Nemojte zatrovati svoj mladi um sa svim tim stvarima. Pariz vam može ponuditi toliko novog znanja ... Orfeju, slušate li vi mene uopće?

DE GREMONVILLE: (prilazi i pokušava mu uzeti papire iz ruku)

Mladiću, neću vam dopustiti da se mučite na taj način. Znadete li vi, mladi prijatelju, da smo iste one godine kada je vaš ujak pogubljen na stratištu u Beču ...

ORFEJ: (divlje izmakne papire) Bečkom Novom Mjestu!

DE GREMONVILLE: Neka bude! U Bečkom Novom Mjestu! ... iste te godine u Francuskoj smo slavili stotu obljetnicu Bartolomejske noći. Te su noći poginule na tisuće ljudi i žena, a da nitko nije znao zašto. Netko je kriknuo »Sveti Bartolomej« i odjednom je nastala klaonica. Od tada je trebalo da na prijestolje sjednu tri dobra kralja kako bi zaustavili ubijanje. Da bi postojao mir u Francuskoj, ili bilo kojoj drugoj zemlji, u cijeloj Europi mora vladati red i ravnoteža snaga. Dvije hrvatske glave koje su pale u Bečkom Neustadtu dio su istog libreta. Puno? Malo? Previše, dakako! Mučenici?! Naravno! Ali, pogledajte samo tu dugačku listu koju vam povijest nudi ...

(Ponovo pruža ruku za papirima, na trenutak ih i jedan i drugi drže u rukama, gledajući se izbliza u oči, onda de Gremonville popušta)

Orfeju, vi me uopće ne slušate. Pokušavam vam pomoći da premostite ovih trideset godina iskustva koje nas dijeli i prihvatite neke stvari prije nego vas sijeda dob prisili na to ...

(Svjetla u dnu pozornice s čovjekom koji piše)

* * * FLASHBACK * * *

London, 1665.

Pismo francuskog poslanika na engleskom dvoru Luju XIV.

»Veličanstvo,

Dvor u Londonu s pažnjom prati sve Vaše poteze, pa se od nedavna priča i o Vašoj naklonosti prema urotnicima u Hrvatskoj (čija imena se zasad ne navode, ali se zna da su među njima najznačajniji velmože toga kraljevstva). Nije tajna da će Engleski parlament sa svoje strane dati podršku Leopoldu, i to poglavito iz bojazni da bi pobunjenici u Irskoj i Škotskoj mogli slijediti primjer Hrvata i zatražiti vašu podršku. Vaš rođak Charles Stuart nije siguran na prijestolju i njegove katoličke simpatije izazivaju negodovanje u engleske gospode. Istovremeno engleski poslanici čine sve da pridobiju Velikog Vezira u Istanbulu kako bi onemogućili vaš dogovor sa Sultanom.«

(prizor blijedi)

* * *

ORFEJ: (opet čitajući, bijesno, više za sebe) Dogovor sa Sultanom? Ta stara kurva, koja se iz užitka podala običnom volu, ona propovijeda sveti rat, a mi smo ti koji ginemo na njenom pragu. Za nagradu, ona nas se odriče kao da smo kopilad.

DE GREMONVILLE: (iritirano) Ne možete biti kivni na cijeli svijet. Vi Hrvati tako živite već stoljećima, zar se još uvijek niste prilagodili?!

ORFEJ: (divlje ga pogleda) Prilagodili? Čemu? Od kada postojimo, sve što dobivamo od Europe su lijepe riječi, savjeti i prijekori. U međuvremenu su naša polja popaljena, naš narod raseljen, naše more svedeno na nekoliko kilometara obale ... Kada se jedan narod tome prilagodi, znači da je nestao s karte svijeta.

DE GREMONVILLE: Pustite da ga nosi struja povijesti! Ne možete sami upravljati tim brodom. Samo žrtvujete svoju mladost!! Uostalom, što mi je, činite kako hoćete! (iritiran, daje znakove slugama koji unose šampanjac) Orfeju, vi i ja smo nekoć znali razgovarati i o drugim stvarima osim o politici ... Vidim da sam pogriješio što sam vam pokazao te papire. To je povijest. Gotovo! Svršena priča!

(Svjetla u dnu pozornice s čovjekom koji piše)

* * * FLASHBACK * * *

Carigrad, 1669.

Engleski poslanik pri Porti Lordu Holingbroku

»Cijenjeni Lorde,

Jučer sam imao priliku razgovarati s Velikim Vezinom. Pohvalio je našu mornaricu i primijetio da je engleski kralj pametniji od francuskog jer se oslanja ne toliko na konje, koliko na vjetar. Dobru volju spram engleske krune je Veliki vezir potkrijepio nekim novim pojedinostima u slučaju urote hrvatskih grofova protiv Leopolda Habsburškog. Velika je vijest da je jedan od vođa urotnika, Petar Zrinski, od Sultana nedavno zatražio pomoć za ustanak protiv Leopolda, što znači da se ne pouzdaje u obećanja francuskoga kralja. Došli smo do točke koja je tipična za francusku politiku: podgrijavanje nade, nešto novca i onda, preko noći, »tko ste vi, monsieur?« Može li biti opasnosti za Beč? Hoće li Luj ići tako daleko da sa Sultanom sklopi savez protiv Austrije? Nije li sam naveo Zrinskog da se obrati Turcima kako bi ispitao reakcije drugih europskih vladara? Kako god bilo, mislim da Sultan nije još spreman za veliki pokret na Beč. Do njega neće doći, po mojim procjenama, još desetak godina. U međuvremenu, Leopold ima dovoljno vremena za obračun s urotnicima.«

(Prizor blijedi)

* * *

DE GREMONVILLE: Du champagne?

ORFEJ: Dopustite mi još jedno pitanje i obećajem da vas više neću zamarati: jeste li ikada doista vjerovali u to što radite? Jeste li doista vjerovali u urotu? Ili je to bila samo jedna u nizu diplomatskih vježbi koje se igraju u salonima uz konjak i cigaru poslije obilne večere? Langouste, homard, truffes, veprov but, a potom za desert hrvatski kolač?!

DE GREMONVILLE: (dugo ga netremice gleda, kao da razmišlja o odgovoru) Da, u jednom trenutku, vjerovao sam da će Nikola Zrinski uspjeti! Kada su ubili Nikolu ... Petar Zrinski je bez sumnje bio hrabar, ali nagao i manje prikladan za vođu od svog starijeg brata. A što se vašeg ujaka tiče, on je u svemu tomu ostao ono što je i bio: pjesnik. Njemu je povijest namijenila drugu ulogu.

ORFEJ: Petar Zrinski nije, dakle, zadovoljio vaša očekivanja?!

DE GREMONVILLE: Ne pretjerujte. Znate da ne volim kada ste cinični. Sve što sam vam rekao ne umanjuje njegovu žrtvu. Samo je čini još tragičnijom!

ORFEJ: Vaš kralj ima nepogrešiv osjećaj za tragediju.

DE GREMONVILLE: Ja vas doista kojiput ne razumijem. Vi se ljutite na našeg kralja, a ne ljutite se na hrvatske velikaše koji su Petra Zrinskog nagovarali na pobunu, a istovremeno sve dojavljivali Leopoldu.

ORFEJ: (bijesno) O hrvatskim doušnicima slušam od djetinjstva. I to je naslijeđe koje su nam namijenili oni koji nas stoljećima međusobno svađaju.

DE GREMONVILLE: Najprije treba pomesti u vlastitom dvorištu.

ORFEJ: (maše papirima) Vaš je kralj Zrinskom obećao metlu!

DE GREMONVILLE: Zar su moji Francuzi trebali biti ta metla?! Zar smo se mi trebali tući za vašu slobodu?!

ORFEJ: Ne, ali vi ste cijelo vrijeme znali da Luj neće pomoći Zrinskom ... Zašto ga niste upozorili?

DE GREMONVILLE: Koliko sam ga puta uvjeravao da treba čekati! Petar je bio nagao i naprasit čovjek!

ORFEJ: Luj mu je cijelo vrijeme slao novce! Za što ako ne za pobunu?!

DE GREMONVILLE: (oklijevajući) Ta sredstva nisu ni izdaleka bila dostatna za oružani ustanak.

ORFEJ: Za Petra Zrinskog ti su novci značili kraljevu podršku!

DE GREMONVILLE: To nisu bili kraljevi novci ... To su bili moji novci.

ORFEJ: Vaši novci? ... Šalite se?!

DE GREMONVILLE: Ne, nažalost, to je istina. Ja sam plaćao Zrinskom da bi kao veliki gospodin mogao jahati u pratnji svojih stotinu husara i izgledati kao kralj. Katarina Zrinski je donosila moje novce sa svojih putovanja u Veneciju. U početku je to bilo po kraljevu nalogu, a poslije ...

ORFEJ: De Gremonville, kakva je to igra?

DE GREMONVILLE: Pitanja, pitanja! ... Rekao sam vam da ima stvari koje bih rado zaboravio i prije nego me smrt na to primora! Nisam mogao stati! Nisam mogao reći

»dosta« i zakopati svoju taštinu. Priznati sam sebi da urota ne može uspjeti ... (polako prilazi Orfeju) Još gore, nisam mogao zapovjediti svojim mislima da okrenu svoje antene nekamo drugamo. Rakoczy bi bio sigurniji ulog. Kao kakav zaluđeni ljubavnik koji ne zna stati čak i kad vidi da ga ta ljubav vuče prema ponoru ... u koji povlači i druge ... (sada je sasvim blizu Orfeju, polako podiže ruku da mu dotakne lice) Zavolio sam vašu zemlju — koju nisam nikad vidio — zavolio sam njenu želju za slobodom, imao sam pred očima njenu strast, njenu opojnost, njeno ludilo ... (položi svoj dlan na Orfejev obraz; ovaj se trgne, na trenutak je nepomičan) ... u vašem liku ...

ORFEJ: (polako, ali čvrsto skida njegovu ruku i odmiče je od sebe)

DE GREMONVILLE: Oprostite, ovaj moj diplomatski oklop ipak nije otporan na...

ORFEJ (prekidajući ga): Rekli ste da je povijest namijenila mom ujaku drugu ulogu!? Kakvu?

DE GREMONVILLE: (slabim glasom) Dragi mladiću, ja to ne znam. Ja znam granice onoga što znam. Čudovišno je da čovjek mora ostarjeti da bi prihvatio tu, tako običnu, mudrost.

ORFEJ: Poslije svega, ostao je prijevod. Neka povijest zapamti da je Fran Krsto Frankopan prvi na hrvatski preveo Molièreova Dandina. U zatvoru!

DE GREMONVILLE: Frankopanovi spisi. Imate li ih kod sebe?

ORFEJ: (vadi iz njedara papire) Vašem se kralju fućkalo za Frankopana. Dajte mi bar jedan razlog da ih ovog trena ne poderem i bacim u Dunav.

DE GREMONVILLE: Naš dogovor. Vaša riječ ... i moja riječ, koliko god je vi danas malo cijenite.

ORFEJ: Nije istina, viteže. Cijenim vas jednako kao i prije. Možda smo mi Hrvati jednostavno nepopravljivi romantici. (pruža mu spise) Predajte ih vašem kralju.

DE GREMONVILLE: Mislio sam da ćemo zajedno u Pariz?

ORFEJ: Ne znam. Nisam još odlučio. I Luj i Leopold su rođaci, dio iste obitelji. Bojim se da imaju iste navike.

(Svjetla u dubini pozornice s čovjekom koji piše)

* * * FLASHBACK * * *

Pariz, listopada 1670.

Dvorska kancelarija u Parizu poslaniku Francuske krune u Beču, Chevalier De Gremonvilleu

Razmotrili smo Vaše prijedloge glede daljnjeg postupka u slučaju velmoža zatočenih u Bečkom Novom Mjestu. Njegovo Veličanstvo je vrlo zabrinuto za sudbinu Zrinskog, Frankopana i Nadastia. U svakoj drugoj prilici bio bi spreman učiniti sve kako bi ih izbavio iz sadašnjih nevolja, budući da su se rečeni velmože u prošlosti utjecali njegovoj zaštiti, a njihove obitelji izražavale naklonost francuskoj kruni. No, nakon što je stavio svoj potpis na mir u Saint-Germainu, Njegovo Veličanstvo ima vezane ruke, tako da sve naše aktivnosti na području Leopoldova carstva ulaze u fazu mirovanja. Pravno gledajući, uhićenici se više ne mogu smatrati dostojnicima, oni su zatvorenici koje se tereti za najteži

zločin, i predstavnici francuske krune s njima ne mogu nastaviti održavati službene kontakte.

(Prizor blijedi)

* * *

(Pale se svjetla; sada se vidi da je pozornica zapravo kazališna scena u Parizu, a Orfej i De Gremonville glumci)

MOLIÈRE: No, zar je to tako teško shvatiti?! Tu si da uvjeriš sve u publici da bi i oni učinili istu uzvišenu stvar, samo kad bi im sudbina ponudila takvu jedinstvenu priliku!

1. GLUMAC: Kakvu uzvišenu stvar? Objasni mi ...

MOLIÈRE: Zamisli nešto što voliš više od svog života.

1. GLUMAC: Ne mogu.

MOLIÈRE: Potrudi se.

1. GLUMAC: Ozbiljno, ne mogu.

MOLIÈRE: Misli. Žena.

1. GLUMAC: Potrošna roba. Ništa protiv njih. I one mene nemilice troše. (ostali glumci, koji su sada svi na pozornici, smiju se)

MOLIÈRE: Dobro, onda, domovina.

1. GLUMAC: Šališ se?

MOLIÈRE: Zašto misliš da se šalim?

1. GLUMAC: Daj, Jean Baptiste, koliko smo drumova zajedno prošli, koliko raskršća, koliko stranputica. Negdje nam je bilo lijepo, negdje manje lijepo, svugdje smo sretali dobre i manje dobre ljude, svugdje je bilo lopova, škrtaca, umišljenih bolesnika, bigota i pokoji anđeo. Cesta je moja domovina, ali cesta nije nikakva uzvišena sudbina.

MOLIÈRE: Zar nemaš nikakav osjećaj pripadnosti? Reci, zanima me.

1. GLUMAC: Moj je stari u ratu sa Španjolcima izgubio obje noge. Sve što mu je domovina dala bilo je nogom u dupe.

MOLIÈRE: Ne laži. Govorio si da nikad nisi upoznao svog starog.

1. GLUMAC: Nema veze. To je jedan od mogućih odgovora na tvoje pitanje. Ja znam, a i ti znaš da bi takvih odgovora čuo na svakom koraku. Domovina je ruka koja te hrani.

MOLIÈRE: Što ako su joj polja popaljena?! I nema te čime hraniti?

1. GLUMAC: Put pod noge i do prve sljedeće domovine. Slušaj, Jean Baptiste. Bio sam škrtac, bio sam ljudomrz, bit ću uskoro umišljeni bolesnik. I to mi se sviđa. Ja sam glumac, mi smo svi glumci komedije. Zašto sada odjednom ta promjena?

MOLIÈRE: Koliko smo već godina zajedno? Deset? Petnaest? Dvadeset? Zar vas poslije svega ne zanima raditi nešto novo?! Kažem vam, jednog dana, daleko odavde, ljudi će vas cijeniti po ovome što sada činite, ne po ludorijama komedije.

1. GLUMAC: Evanđelje po Jean-Baptistu.

3. GLUMAC: Koliko čujemo, danas i ovdje, malo je onih koji će nam dati nagradu za takvo plemenito djelo.

MOLIÈRE: Zar nemate sve što ste mogli poželjeti? Što biste još htjeli?

3. GLUMAC: Ovoliko koliko imamo, sasvim nam je dovoljno. Ali, pomisao da bismo nešto od toga mogli izgubiti ...

MOLIÈRE. Strah?

3. GLUMAC: Ako hoćeš. Ja bih rekao: oprez.

MOLIÈRE: (drekne) Strah vas je? Kukavice! Povraća mi se od vas! Idem povratiti. (odlazi sa scene)

3. GLUMAC: (viče za Molièreom) Neki hrvatski knez koji hoće postati kralj. Jebe nam se za sve te kraljeve i kneževe. Pod nož s njima svima! U Francuskoj i drugdje! Mene zanima što ću sutra dati svojoj obitelji jesti.

2. GLUMAC: Nikad nisam volio tragediju. Dajte mi jednu sočnu ulogu koja će nasmijati publiku, nitko to neće bolje napraviti od mene. Ali, traži od mene da se igram junaka i ja ću biti prvi koji će ti reći: budalo, zar si za ovo kupio kartu! Hej! ... Tko je tamo?!

(Iz polumraka se pomalja jedan lik)

3. GLUMAC: Tko ide? Odgovori!

RACINE: (govori nekome iza sebe) Sire, rekao sam vam. Ovo se ne može tolerirati, ni s aspekta unutrašnje ni vanjske politike, a niti morala. Da ne govorimo o uvjerljivosti likova i uzvišenosti teme. To nije nikakva tragedija. To je još jedna Molièreova lakrdija i uvreda vašem dvoru! Hoćete da nam se stranci smiju?!

(PADA ZASTOR)

II. ČIN

(Dvor Louisa XIV, kabinet karata; Louis i Molière; Louis proučava kartu Europe)

LOUIS: Zamislite, Parizom kolaju glasine da se i protiv mene sprema urota ... Leopold uzvraća udarac! Ili jadnik barem tako misli!

MOLIÈRE: Ne mogu vjerovati da bi se itko usudio. Sire, vi ste osigurač Europe. Zamislite da iskočite.

LOUIS: Ha, ha! Ovaj svijet je prepun iznevjerenih očekivanja. Uvijek su to oni kojima smo najviše dali i s kojima smo najbolje postupali. Nekakav kratki spoj u ljudskom mozgu mora biti odgovoran za takvo ponašanje! Grci sigurno i za to imaju odgovor u kazalištu?

MOLIÈRE: Ne bih znao, Sire. Vi znate da se ja kazalištu nisam učio od Grka, već od svojih suvremenika. Njihove mane su mi puno zanimljivije. Želite li ponovo razgovarati o kazalištu?

LOUIS: Nepravedni ste prema meni, Jean-Baptiste. Ja volim s vama razgovarati o mnogočemu, ne samo o kazalištu. Dapače, kojiput volim razgovarati o svemu samo ne o kazalištu ...

MOLIÈRE: Sire, do sada niste bili nepravedni ni prema meni niti prema mojim glumcima. Vi ste primjer prosvijetljenog vladara, čovjek ispred svoga vremena.

LOUIS: Jedan kralj može sve, Jean-Baptiste. Može voditi ratove i sklapati mir kako mu se prohtije. Može osuđivati i biti milostiv po svojoj volji. Može trpjeti pamflete koje ilegalno raznose po tržnicama Pariza. Može otrpjeti i pokoju predstavu koja nije u skladu s njegovim svjetonazorima ... ali jedan kralj se ne bi smio dovesti u priliku da svome podaniku, a vi to jeste Molière, objašnjava svoju volju. Nema razloga da toliko inzistirate. Vi dobivate svoju godišnju penziju bez obzira na to igrao se taj komad ili ne. Napisat ćete drugi. Nikad nisam sreo čovjeka koji je jednako brz na peru i na jeziku. Uostalom, to je tragedija! Treba biti Corneille ili Racine ili pak imati dara za operu kao Lully.

MOLIÈRE: Zašto mislite da pisac komedije ne bi mogao napisati tragediju? Što je to tako posebno u tragedijama?!

LOUIS: Aristofan nikad nije pokušao pisati tragedije, zar ne?! S dobrim razlogom: u tragediji je važan zaplet, dok su jaka strana komedije smiješne situacije. Likovi u komediji su preobični, ono što nas začuđuje i nasmijava jesu njihove mane. Vi se ljudima podsmjehujete, a to u tragediji ne možete činiti. Uostalom, zar niste upravo vi rekli da sumnjate da je svijet vrijedan uzvišenih osjećaja i ...

MOLIÈRE: Svijet sasvim sigurno nije vrijedan uzvišenih osjećaja! Osim u rijetkim prilikama, a ovo je takav slučaj.

LOUIS: ... i da je cilj vašeg posla zadovoljstvo?

MOLIÈRE: Vaše zadovoljstvo, Sire!

LOUIS: Hm! (gleda Molièrea, pa pokazuje prstom na jednu od karata) Jean-Baptiste, sjećate li se vojvode od Beauforta kod Kandije na Kreti, onoga što je sam jurišao na tisuću Turaka i tako poginuo?! Kad već tražite heroje, nađite ih tu, kod nas, u Francuskoj. Ima ih na pretek. Evo, na primjer, šef mojih mušketira, d'Artagnan. Taj sigurno zaslužuje vaše pero. Recite, imaju li ti Hrvati kakvo pismo i ljude koji pišu ili se samo tuku s konja?!

MOLIÈRE: Sire, neke od njih naslijedili ste u svojoj knjižnici. *De institutione bene vivendi*, koju vam često vidim u rukama, napisao je Marko Marulić, rodom iz tih krajeva. Herman Dalmatin na Sorbonni je prvi preveo Kuran na latinski. Ima i jedan Dubrovčanin koji je, vrag ga odnio, na trenutke toliko blizak meni da mi je čak i drago da ga bolje ne poznaju u Parizu, mojim neprijateljima malo treba da me optuže za plagijat ...

LOUIS: Kad je tako, neka sami pišu o svojim herojima. Neću ja njima posuđivati svoje pisce, dovoljno je što ih plaćam kao vojnike. Sami ste rekli: povijest će ih zapamtiti po toj navadi da vežu marame oko vrata. U povijesti ima tako malo mjesta, Molière, neka budu sretni što naše žene vole tu modu!

MOLIÈRE: Naše žene su posebno zainteresirane da ono što na njima vole ne postane dijelom znane povijesti. Oprostite, Sire, zanio sam se. Pretpostavljam da sam postao ljubomoran.

LOUIS: Molière, sve sam vam dopustio. Arpagon, Dandin, Don Juan, bilo koji muškarac, ismijavajte mu se dokle vas pero nosi. Ali, neću dozvoliti napade na čast francuskih žena. Žena je oslonac obitelji, dakle države!

MOLIÈRE: Oh, Sire, to je stav jednog gentlemana i Oca nacije. Nisam siguran da one zaslužuju takvu čast!

LOUIS: Žene su budućnost svijeta, barem do ponovnog Kristova dolaska, i dok je ovog dvora, bit će tako. (prilazi Molièreu, povjerljivije) Usput, što mislite o Mme de Montespan?! Učinilo mi se da je lijepo stasala?!

MOLIÈRE: Stasala za najveće podvige, čini mi se.

LOUIS: Da?

MOLIÈRE: Pa, kažu da je već uklonila neke suparnice na putu do vaše poste..., pardon naklonosti.

LOUIS: Da?

MOLIÈRE. Neki kažu da njene metode nadilaze ono što se obično smatra dopuštenim u ljubavnom trokutu ...

LOUIS: Kao na primjer?

MOLIÈRE: Spominju čaranja i otrove. Kažu da Mme posjećuje travarice u predgrađu Saint-Antoine i da se radi o »čudnim« stvorenjima čak i za tamošnja poimanja neobičnog, a ta su prilično rastezljiva, već prema tome koliko koje donosi.

LOUIS: Otrovi?! Sve zato da bi se dala zamijetiti?! Mislite da su žene i inače spremne na tako što ili je Mme de Montespan izuzetan slučaj?!

MOLIÈRE: Naklonost kralja Francuske svakako je izuzetna prilika, ako to mislite.

LOUIS: No, da. To je shvatljivo! Ali, otrov doista ne bi trebalo tolerirati, zar ne?!

MOLIÈRE: Tolerirati nedopustivo? Zašto ne! Ciljevi opravdavaju sredstva. Nismo li zato napustili urotnike u Hrvatskoj?!

LOUIS: Što pokušavate reći, Molière? Da bismo mogli tolerirati nastojanja gospođice Montespan!?

MOLIÈRE: Ne, jer nismo trebali tolerirati ni uvredu koju je Leopold nanio vašem ugledu i ugledu Francuske kada je dao urotnike isjeći na komade pred našim očima!

LOUIS: (ljutito) Moliere, pa što je to s vama danas, čovječe?! Ja sam Leopoldu oteo pola Flandrije i Alsace. Samo zahvaljujući mojim mušketicima Turci nisu stigli do Beča. Hranili smo mu zmiju u njedrima deset godina. Ni kad spava Leopold nije siguran da mu nisam u predsoblju. Ja sam njegova najveća noćna mora, a vi kažete da je on meni nanio uvredu?! Mogao sam ga zdrobiti poput kukca. Da sam htio, mogao sam Zrinskog dovesti na hrvatsko prijestolje. Ali, nisam htio!! ... Nisam nikada tražio da me pobožno slušate, ali zahtijevam od vas objektivnost. Što mislite, zašto imate moju zaštitu? Zato što sam realan. Znam da će povijest cijeniti moje dane ne prema onome što zapišu dvorske kancelarije, već vi i vama slični. Mislite da sam kratkovidan?

MOLIÈRE: Upravo zato, Sire. Utječem se vašoj dalekovidnosti.

LOUIS: No, dobro, Molière. Zašto uvijek ja prvi popuštam u našim raspravama?

MOLIÈRE: Zato što ste pametniji, Sire. Zato što ste kralj i nemate vremena za bedastoće. I zato što ste vidjeli tek prvi čin. Ne plaćate me valjda za jednočinke!?

LOUIS: Jean-Baptiste, lupežu! Čuvajte se. Tragedija je klizavo tlo! (dvorjanicima: »Gdje je Turenne?«; prilazi jedan dvorjanin i objašnjava nešto na karti; Luj pomiče

zastavice na karti i gleda ih zadovoljno i s ljubavi; Molière se nakloni i odlazi; Luj se okrene i gleda za njim dok nestaje).

(Dvor se ponovo pretvara u pozornicu Molièreova kazališta)

MOLIÈRE: Idemo! Dji-ha!! Kočija na putu za Pariz!

(Na sceni dva putnika u kočiji; de Gremonville s knjigom u ruci — Salustijeva povijest Rima; putokazi pokazuju smjer prema Parizu, Beču, Veneciji, Senju ...)

DE GREMONVILLE: Francuska je lijepa zemlja, zar ne? Pogledajte one zvonike tamo. To je katedrala u Reimsu. Remek-djelo za sva vremena ... Žao mi je što nikad nisam bio u Hrvatskoj. Kada izustim to ime, kao da vidim neprohodne šume i gudure. Uobičajene predrasude kakvima smo mi Francuzi skloni ... No, recite mi, kakva je Hrvatska?

ORFEJ: Hrvatska? Ili ono što je ostalo od nje? Mala zemlja, veliko bojno polje. Mogla bi biti raj na zemlji. Ali, to će pričekati.

DE GREMONVILLE: Tužno ...

ORFEJ: Da tužno ... mislim da smo zaslužili da netko napokon kaže: »Vaša je smjena prošla. Sada ćete se odmarati, uživati u lijepim stvarima, slikati, pisati stihove i tiskati knjige ...« Vraga! Naša smjena traje li traje.

DE GREMONVILLE: Nemate zašto biti ljubomorni, Orfeju. Parada je prolazna. Narodi se uzdižu u slavi i propadaju, carstva dolaze i nestaju. Gledajte što je ostalo od Svetog Rimskog Carstva!

ORFEJ: Naravno da sam ljubomoran, viteže! Naravno da cijela moja srdžba proizlazi iz onog što ne mogu imati. Ili tek povremeno, tek toliko da moja glad bude još veća. Ako bolje promislim, to je za plakanje. Kao kad ljubimo lijepu ženu i znamo da je to prvi i posljednji put. Ah, ne mogu to više izdržati! (uzima lulu i pali najprije sebi pa De Gremonvilleu; njegova se srdžba smiruje) Usput, kakve su Francuskinje?

DE GREMONVILLE: Žene! Kamo idu umorni ratnici nego na slatki jastuk među dvije ženske sise! Ne morate se bojati da će vam u tom pogledu u Parizu išta nedostajati. Ali, čuvajte se francuskih žena. Pohotne su i osvetoljubive ako nisu zadovoljile svoju strast. Nepostojane su poput vatre u šumi koja izbija čas na jednom, čas na drugom mjestu! Ali, kome ja to pričam! Beč vas je zapamtio kao velikog ljubavnika. Ako ništa drugo, osvetili ste se Leopoldovim ministrima nabijajući im rogove! ...

ORFEJ: (zadovoljno otpuhuje dim)

DE GREMONVILLE: Sa svim tim zaluđenim ženama, vjerojatno nije bilo teško doći do ključa od arhiva u kojem su bili pohranjeni spisi vašeg ujaka?

ORFEJ: Mačji kašalj. Kad smo kod toga ... (vadi nešto iz torbe; odmata papir i pokazuje nagu ženu na slici) Žena ministra rata je naručila svoj akt kod Dolcia. Stari perverznojak ju je, naravno, naslikao kao Mariju Magdalenu. Dar za put. (baci sliku kroz prozor kočije) Ukrala je ključ arhiva od svog muža sakrivši ga u grudnjak. Luda baba!

DE GREMONVILLE: To sam i mislio.

(Zajedno se smiju; na trenutak i jedan i drugi lutaju mislima)

Ne znam zašto su odabrali baš Molièrea. Kako je uopće došlo do toga da je vaš ujak bio do te mjere sklon tom komedijašu?

ORFEJ: Knjižnica moje obitelji bila je jedna od najvećih u carstvu. Među knjigama što ih je moja tetka dobivala iz Venecije, u jednoj se pošiljci našao i Molière. Katarina ga nije osobito cijenila, ali mome ujaku se svidio do te mjere da ga je žudio upoznati.

DE GREMONVILLE: Istina, treba čestitati Molièreu na tome što nas je oslobodio *comédie dell'arte* i svih onih gluposti koje dolaze od strane Italije. Uza sve to *Georges Dandin* je loš tekst. Molière kao da ga je pisao lijevom nogom.

ORFEJ: Možda *Dandin* i nije Molièreovo najbolje djelo, ali je u tom trenutku bilo više nego dobrodošlo.

DE GREMONVILLE: Dragocjeno.

ORFEJ: Uz njega se moj ujak mogao nasmijati. Krsto Frankopan je bio hrabar čovjek i nije mu trebala lažna nada. Kako je jednako štovao i Boga, nije mu nedostajalo snage da se suoči s tom činjenicom ...

DE GREMONVILLE: Vaš je ujak bio hrabar čovjek, bez sumnje.

ORFEJ: ... pa ipak, kada vam francuski kralj obeća pismo koje bi vas izbavilo od sigurne smrti, teško da ćete naći ikoga tko ne bi prigrlio takvu slamku spasa ... (gleda intenzivno u De Gremonvillea)

DE GREMONVILLE: (zamišljeno) Da, pretpostavljam da je tako.

(U dnu pozornice ponovo se pojavljuje čovjek za stolom)

* * * FLASHBACK * * *

Pariz, prosinac 1670.

Dvorska kancelarija u Parizu poslaniku francuske krune u Beču, Chevalier de Gremonvilleu

Njegovo Veličanstvo je spremno razmisliti o vašoj molbi da se Frankopanu omogući da s obitelji prijeđe u Francusku, ali Vas upozorava da o sudbini Petra Zrinskog pritom ne može biti govora budući da je dotični Seigneur nepromišljeno postupio prijeteci nam savezom s Velikim vezinom, što sada govori protiv njega jer je u očima kršćana Zrinski postao izdajicom. Naravno, Frankopana nastojte uvjeriti da će svim njihovim zahtjevima biti udovoljeno, ako pristane surađivati. Znajući da je markiz sklon francuskoj kulturi i djelima naših francuskih pisaca, kralj mu s velikim zadovoljstvom osobno šalje tekst najnovije Molièreove komedije s dopuštenjem da ga Frankopan može prevesti na skjavonski jezik. S malo sreće mogao bi biti naš gost na premijeri u Parizu! Molière jedva čeka da ga upozna.

(Prizor blijedi)

* * *

DE GREMONVILLE: Orfej?

ORFEJ. Chevalier?

DE GREMONVILLE: (ponovo pali lulu, najprije Orfeju, pa sebi) Ljutite se?

ORFEJ: Ja? Ni najmanje.

DE GREMONVILLE: Na vašem mjestu ja bih bio ljut.

ORFEJ: Doista? Zbog vaše male igre s čovjekom kojemu su dani odbrojani?

DE GREMONVILLE: Ne vrijeđajte me! Trebalo je sve to organizirati, a da nitko ne zamijeti što se zbiva. Trebalo je imati svog čovjeka u zatvoru koji je čuvan bolje od carske spavaonice! Nije to bila »mala igra«! Ali, imate pravo ako se ljutite na mene kao na predstavnika Francuske. U Beču sam ja bio Francuska, a Francuska se nije ponijela prema vašoj porodici na najpravedniji način.

ORFEJ: U Beču su moj ujak i Zrinski predstavljali Hrvatsku. I oni su odigrali ulogu koju im je povijest namijenila, baš kao i vi u ime Francuske. Samo je Hrvatska bila na stratištu, a Francuska u gledalištu.

DE GREMONVILLE: Razumijem vaše osjećaje. Ta »igra« kako vi kažete, možda se čini okrutnom i nepriličnom, ali je bila jedini način da spasim vašeg ujaka.

ORFEJ: I tako je Frankopan pristao biti francuski špijun. Sve zbog ljubavi prema Molièreovu kazalištu! Jedinstven slučaj.

DE GREMONVILLE: Što zbog Molièrea, što zbog našeg prijateljstva. Urotnike su ispitivali Leopoldovi ministri. Frankopan je brzo shvatio koliko vrijednih obavijesti može čuti bespomoćna žrtva od samouvjerenog krvnika. Ti su materijali bili za nas od prvorazredne važnosti. Zahvaljujući njima znali bismo sve što carstvo smjera deset godina unaprijed!

ORFEJ: No, vaš će kralj biti zadovoljan. Predao sam vam sve Frankopanove spise koji su nakon njegova smaknuća završili u carskom arhivu.

DE GREMONVILLE: Da, da ... bit će zadovoljan. Već ga vidim kako skače od sreće. (gleda u Orfeja)

ORFEJ. Premda pizda to nije zaslužio!

(Tišina)

DE GREMONVILLE: Možete o meni misliti što god hoćete, Orfeju, ali pismo koje stalno spominjete vlastoručno sam predao Leopoldu. Louis je ispunio svoj dio pogodbe. Francuska je ispunila svoj dio pogodbe. Vrijeđate me ako mislite da bih vam lagao.

ORFEJ: Ali, stvarnost je ipak drukčija. Kako to da nisu pomilovali barem Frankopana? Leopoldu bi Zrinski bio dovoljan kao žrtveno janje.

DE GREMONVILLE: Iskreno, ne znam. Ne mogu to sebi objasniti. Sve je izgledalo savršeno, a onda su pogubljeni, u žurbi, kao da nas je netko želio preduhitriti ... i to u Neustadtu, a ne u Beču, kako smo očekivali i gdje bismo možda mogli nešto učiniti ...

ORFEJ: To pismo ... Imali ste ga u rukama? Što je u njemu pisalo?

(Ponovno čovjek u dnu pozornice)

* * * FLASHBACK * * *

Versailles, ožujka 1671.

Louis XIV, kralj Francuske

Chevalier De Gremonvilleu

Poslaniku francuske krune.

Viteže,

U proteklih deset godina časno ste i dostojanstveno služili Francuskoj i svome kralju u Beču. Sada kada smo postigli svoj cilj — mir u Europi je potpisan! — vaša je misija s uspjehom privedena kraju. Uz ovu poruku šaljem pismo za mog šogora koje ćete mu osobno predati i koje nosi garanciju Frankopanove slobode. Zajedno s markizom i njegovom obitelji, pripremit ćete se za povratak u Pariz. Sedma uprava je nestrpljiva da vidi Frankopanove zapise sa saslušanja. Leopold će umrijeti od jada kada čuje da smo ga i u zatvoru potkradali! Bila je to izvrsna zamisao zbog koje ćete po povratku u Pariz biti ovjenčani svom slavom koju vam Francuska može ponuditi. A Francuska je zahvalna domovina.

Vi znate da pismo trebate predati zapečaćeno kako ste ga dobili i kako nalaže protokol. Bilo bi krajnje pogibeljno za naš naum da Leopold posumnja da itko drugi zna za njegov sadržaj, moj je šogor tašta i nepovjerljiva narav koja nema našu širinu duha i ne poznaje kršćanske vrijednosti oprosta i samilosti.

(Prizor blijedi)

* * *

ORFEJ (za sebe): ... vidjeti Frankopanove zapise? Zašto, ako je Frankopan i osobno trebao stići u Pariz? ...

DE GREMONVILLE: Povijest se ipak ponavlja. Evo, naprimjer, Salustije (podize knjigu iz svoga krila), njegova razmišljanja, njegovi zaključci bit će zauvijek korisni svijetu, ne samo zato što je prepoznao krug ljudskih djela koji se s vremenom ponavljaju na istovjetan način, već i stoga što je utvrdio opće i stalne principe koji moraju služiti politici, bez obzira na različitu sudbinu koju Fortuna odredi pojedinim državama ...

(Gleda netremice u dubinu dvorane)

MOLIÈRE: Što je, zašto ste stali?

GLUMAC: Jean-Baptiste, netko je tamo.

MOLIÈRE: (ustaje iz publike) Gdje?

GLUMAC: Tamo! (pokazuje prema dnu dvorane)

MOLIÈRE: (pokriva oči i gleda u tom smjeru) Ne vidim ... ah, ne mogu vjerovati! Lopove, što ti ovdje radiš?! Nosi se iz mog kazališta prije nego ti oči iskopam! (baca svoj štap)

RACINE: No, no, striče, upozoravam te da me sam kralj poslao pratiti današnju probu. Stalo mu je do toga da unaprijed zna nešto o tvom novom komadu. Salve! I cave! Priroda čini svoje! Ne možeš se početi ozbiljno baviti kazalištem u pedesetoj godini! Adieu!

1. GLUMAC: Jean-Baptiste, meni se ovo ne sviđa!

2. GLUMAC: Ni meni, Jean-Baptiste!

3. GLUMAC: Racine nije tu bez razloga. Racine uvijek ima razlog. On je jansenist.

1. GLUMAC: Trebali su ga već davno spaliti kao heretika.

(Ponovo dvor; Louis je na prijestolju, igra se nogama i gleda u cipele; lijeva-desna, lijeva-desna, gore-dolje, gore-dolje)

LOUIS: Molière, tajna vašeg teatra?

MOLIÈRE: I beg your pardon, Sir?

LOUIS: Ne volim anglizme, Jean-Baptiste, prestanite se kititi tim barbarskim jezikom.

MOLIÈRE: Shakespeare, Sire. Velik pisac. Velik teatar.

LOUIS: Englezi me sada ne zanimaju. Koja je tajna vašeg teatra? Zavidim vam. Divno se zabavljate! Vi mora da ste stalno okruženi smijehom! Da ne spominjemo škuđe i slavu! A tek žene!

MOLIÈRE: Pretjerujete, Sire! Rugam se i ludujem ali se ne zabavljam. Preozbiljan sam za smijeh i nedovoljno uzvišen za suze. Zato me jedni preziru, a drugi mrze. Tijelo žene me je davno prestalo grijati, što je znak da se vjerojatno bližim kraju! Što se škuda tiče, ne znam da li znate, ali Racine ima veću penziju od mene! To je valjda zato što, za razliku od mene, taj balavac piše uzvišene stvari. Na kraju, neću dobiti ni pogreb dostojan čovjeka. Sve su to slabi razlozi da budem oduševljen svojom sudbinom.

LOUIS: Molière, ne govorite tako, vi i ja ćemo se još dugo zabavljati, a onda ću vam pripremiti veličanstvenu pogrebnu povorku. A za stipendije je kriv Colbert. On obožava Racinea. Morat ću razgovarati s njim.

MOLIÈRE: Molio bih vas, Sire! Cijeli sam život posvetio kazalištu, valjda nitko ne očekuje da u pedesetoj godini mijenjam posao!

LOUIS: Ne, Molière, nitko to ne očekuje. Ali, vi sami kao da to priželjkujete?! Čemu to? (silazi s prijestolja, još uvijek gledajući u cipele) Postigli ste sve o čemu ste mogli sanjati. Mali provincijski pisar postao je vođa kazališne trupe i osvojio Pariz na juriš.

MOLIÈRE: Sve te zemaljske radosti ovih mi dana izgledaju blijedo, Sire. Osjećam se gore od Arpagona, a taj je prilično sumoran lik.

LOUIS: Vi doista možete reći da je samo nebo na vašoj strani!

MOLIÈRE: Recite to pariškom biskupu koji misli da nebo pripada samo njemu!

LOUIS: Ah, Molière, Isus nije volio trgovce u hramu, a naš biskup trži sa svime! Prema tome, ako vjerujete u Isusa, biskupovo mišljenje nije najmjerodavnije.

MOLIÈRE: Vidjet ćemo hoćete li tako govoriti kada dođe vrijeme da me pokopaju.

LOUIS: Opet vi! Zaboravite smrt i pogrebe!

MOLIÈRE: Kako? Unatoč vašoj podršci, ja sam ipak samo slabić i obična ništarija koji nije u stanju na dostojan način oplakati smrt onih mučenika.

LOUIS: Molière, zaboravite smrt, pogrebe i urotu! To je *raison d'état*. Vi ste na plaći kralja, *ergo* i vi služite istim državnim interesima ... Ne želimo valjda da i nekome u Francuskoj padne na pamet raditi o glavi svome vladaru?!

MOLIÈRE: Čemu, dakle, služi moja umjetnost ako ne mogu ljude navesti na suze? Čemu uopće služi umjetnost? Bih li ikome trebao preporučiti ovaj zlatni kavez koji je vaša blagonaklonost oko mene isplela? Vratite mi slobodu, Sire!

LOUIS: Molière! Ne govorimo više o hrvatskom pitanju! Uozbiljite se! Dolazi nam princ iz Indije i hoću mu pokazati *Amfitriona* u versajskom parku. Uzmite Le Veaua i

Voueta, ako treba. Dodajte malo plesa za one koji se ne snalaze odveć dobro s pisanom riječi i izmislite kakvu novu mašinu za pobornike znanstvenog napretka... Dajte, dajte, Molière (prilazi mu i lagano ga tapše po ramenu), nećemo se valjda sada zaustaviti, nakon svega što smo zajedno postigli. Francuska mora zadiviti Indiju. Znete li vi kolika je Indija? A gdje je Hrvatska?

(Mršti se, gleda u cipele; skida i jednu i drugu te ih prinosi bliže i promatra; onda gleda u noge)

MOLIÈRE: Sire, vi ste mi punili uši sa Zrinskima tako dugo da sam malone postao Kravat! Evo, nosim ovu njihovu maramu oko vrata. Zgodan izum. Ali, njega ne bi bilo da nije Francuske i vašeg dvora. Ne, ne laskam vam. Da niste stvorili Royal Cravatte, bismo li danas imali kravatu? Sumnjam. Možda oni to nose i u Leopoldovoj službi, ali vaš šogor sigurno od toga nije znao stvoriti modu. U Beču isto tako ne znaju za teatar, *l'empereur catholique* je dosadna osoba, a dosada je najveći neprijatelj ljudskog roda! Ova će ih predstava ujesti za srce. Neka ona bude koplje vaše osvete!

LOUIS: Molière, vaše predstave već su nam donijele dovoljno neprilika ... Vi ste moj omiljeni iluzionist i ne želim vas izgubiti. Kakvo još priznanje hoćete izvući od mene? Kada ćete mi dati nacрте za *Amfitriona*?

MOLIÈRE: Sire, govorite o meni kao o kakvom mađioničaru. Ja svakako nisam glup poput Marsije da se natječem s Apolonom, ali ipak tvrdim da ništa što sam napisao nije izmišljeno. Možda tek ponešto doručeno. Ne možete takvog čovjeka zvati lašcem. Zagledajte se u lica svojih dvorjana i recite koji se od mojih likova ne nalazi u vašem okruženju? Arpagon, Don Juan, Tartuffe ...

LOUIS: Tartuffe?! Godinama slušam pritužbe na vas zbog Tartuffea. Možda sam vas doista trebao udaljiti iz Pariza?! Pa, valjda još netko u ovom kraljevstvu zna pisati kao vi, ili? Racine, eto jednog.

(Ponovno obuva cipele; bolni izraz na njegovom licu)

MOLIÈRE: Kralju! Protestiram!

LOUIS: Što, još uvijek ste u svađi? Sramite se, Molière. Ta on bi vam mogao biti sin! Uostalom, Racine piše tragedije, a vi komedije. Vuk sit i koza cijela. A francuski kralj ima dva najveća živuća pisca koji dišu europski zrak. I francuski kralj će se pobrinuti da tako i ostane.

(Prilazi kartama) Gdje je Turenne? (dvorjanin prilazi i objašnjava nešto na karti; Luj zadovoljno pomiče zastavice prema Rajni; Molière se nakloni i odlazi; Luj gleda dok odlazi a onda pozove dvorjanina)

LOUIS: Imate li vijesti od La Reynia? (publici) Prvi policijski komesar u Parizu i Francuskoj. Nesumnjivo i u Europi. Još jedna svijetla točka ove vladavine.

* * * FLASHBACK * * *

Pariz, studenoga 1672.

Nicolas de La Reynie

Njegovom Veličanstvu, Louisu, kralju Francuske

Veličanstvo,

Sada jasnije vidimo cjelinu urote. Njen cilj doista je sam vrh francuske države. Ono pak što još uvijek samo naslućujemo (glave urote) i ono što još uvijek ne znamo (njihove saveznike unutar zemlje), sasvim sigurno ćemo uskoro doznati. Uza sve to, ne znam je li dobro pokrenuti postupak protiv svih osumnjičenih u isti čas, napuniti zatvore urotnicima i onima koji su može biti s njima u dosluhu. Bojim se, naime, da umjesto pravde koju svijet očekuje i kazne za krivce, slika brojnih uhićenja ne stvori u narodu pogrešan dojam i krivci, što ih bude više, time ne postanu manje krivi. Preporučujem vam dakle da se u ovoj stvari ponašamo mudro, tako da privodimo osumnjičene polako, jednog po jednog, naoko iz sasvim drugih razloga, kako ne bismo potaknuli svjetinu na kojekakva nagađanja. Dokolica grada hrani i odgaja ništarije svake vrste kojima ne treba dati povoda za demonstraciju njihove zle ćudi.

Vaš odani, itd.

* * *

(Pozornica Molièreova kazališta)

MOLIÈRE: Gdje je de Gremonville?

GLUMAC: Tko?

MOLIÈRE: Gdje je Jacques?

GLUMAC: Ah, de Gremonville. Rekao je da je prestar za ovo ... takav napor!

MOLIÈRE: Možda je u pravu.

GLUMAC: Tko? Jacques? Tvor se uplašio i kidnuo. Kladim se da ga noge nose kao kakvog dvadesetogodišnjaka.

MOLIÈRE: A ti?

GLUMAC: Ti si težak karakter, Jean-Baptiste, ali oduvijek si mi bio poput brata. Osim toga, imaš smisla za pravdu i to mi se sviđa. Možda uživimo dovoljno dugo da vidimo revoluciju!

MOLIÈRE: Hajdemo onda! Neće biti prvi put da uskačem u tuđe cipele! Usput ... (odijeva kostim de Gremonvillea koji je odbjegli glumac ostavio iza sebe; pozornica je neka soba, siromašno opremljena, u Parizu, poneka prazna boca i pokoji trag otmjenosti na kakvu nas je de Gremonville u prethodnim scenama bio navikao; od umjetnina jedino je još Berninijeva bista tu) ... jesi li zamijetio da Louis uvijek nosi pretijesne cipele?! Nisam li govorio da je taj dečko preneglo izrastao!

DE GREMONVILLE: Moj život nikad nije bio samo moj život, ako shvaćate što želim reći, lako je vama koji nemate domovinu koju treba hraniti! Ne, nisam mislio domovinu, Orfeju. Naravno da imate domovinu. Mislim državu... Domovina je drugo. Domovina može biti lijep san, priviđenje, božica koja lebdi u svojoj nedodirljivoj ljepoti nad vodama jezera kraj kojeg smo legli u travu i usnuli divan san. Domovinu volimo kao ljubavnicu koju su nam obećali pri rođenju, ali koju nismo nikada sreli ... Niste se pitali zašto slikari obično domovinu prikazuju nagu?! ... Država je nešto drugo. Ona nije san, ona je java. Nema bijelih bokova i lelujavih grudi. Opasana je mačem i ogrnuta

oklopom. Država zahtijeva odricanja, zahtijeva da kojiput ne budemo ono što jesmo, već ono što nam ona tvrdi da moramo biti. Ako je Bog otac ljudskog roda, onda nam je država maćeha.

ORFEJ: Ja nemam državu, dakle trebao bih biti sretan?!

DE GREMONVILLE: Ako je doista budete htjeli, jednoga dana ćete je imati. Samo, čuvajte se kada je dobijete. Ne budite kao čovjek koji je umro na izvoru nakon što je prošao pustinju i odveć se naglo napio. Uživajte umjereno u njenom postojanju i ne dopustite da država u vama ubije domovinu.

ORFEJ: (ogledava se oko sebe) Viteže, što se ovdje događa? Nisam navikao vidjeti vas takvog ... Gdje su vaše slike?

(Netremice se gledaju; svjetla su odjednom prigušena i tiha glazba puna pritajena nemira prodire kroz pukotine zajedno s mjesecom)

DE GREMONVILLE: Uh, kakva noć! ... Pogledajte taj okov oko mjeseca. Selena u takvoj noći lovi Endimiona. Vidjeli ste one sarkofage u Rimu s prizorom dvoje ljubavnika? Vječna nada da ćemo u sljedećem životu pronaći smisao naših putovanja, pa tako i ovog ... Moj mladi prijatelju! Koji li vas je samo demon poslao sa mnom prema Parizu? (primi Orfeja za ruku, koju ovaj ne povlači) Bojao sam se Pariza i moja su se strahovanja obistinila. Glasine su već zarazile cijeli dvor.

ORFEJ: Razgovarali ste s kraljem?

DE GREMONVILLE: Kralj me ne želi primiti.

ORFEJ: Kralj vas ne želi primiti? Vi ste njegov poslanik!

DE GREMONVILLE: Bio sam njegov poslanik. Osim toga, nisam se vratio iz Beča s onim što je on želio. Ali, pustite to, Orfeju. Nije to najvažnije. Ja sam star, napravio sam što sam mogao i uskoro odlazim. Za mene nije važno. Ali, vi ...

ORFEJ: Što mi pokušavate reći?

DE GREMONVILLE: Sve one laži o vašem ujaku i Zrinskom, ni to im nije bilo dosta ...

ORFEJ: (ustaje) Frankopanovi spisi! Gdje su spisi koje ste htjeli predati kralju? Što je to Luj želio ako ne njegove spise?! Ali, vi ste mu ih dali!

DE GREMONVILLE: (hvata Orfeja za ruku) ... sada su i vas gurnuli u svoje prljave spletke ... Orfeju, vi im ne smijete vjerovati! Obećajte mi!

ORFEJ: Da vam obećam? Što?

DE GREMONVILLE: Jesam li vas ikada uvrijedio svojim ponašanjem?

ORFEJ: Kakvo je to pitanje, zaboga?

DE GREMONVILLE: Jesam li se ikada nedolično ponio prema vama?

ORFEJ: Naravno da niste, zašto?

DE GREMONVILLE: Orfeju, ja nikada (nikada!) nisam imao nečasnih namjera. (klone natrag u stolicu)

ORFEJ: Zaboga, viteže. Naravno, naravno ... (prilazi mu i polako ga zagrli) Sve ovo vrijeme, bili ste mi ... kao otac.

* * * FLASHBACK * * *

Pariz, studenoga 1672.

Mme de Sevigné

gospodinu Jeanu Racineu

Dragi gospodine,

Ova je povijest tako tromba i nezanimljiva. Nema u njoj pravog mirisa, okusa, pokojeg drhtaja! koji bi na čas uzbibao tu masu nepreglednih muških maštarija o politici, ratu i časti čiji ste i vi pobornik. Koliko vidim, u cijeloj toj povijesti i priči nema ni jednog zanimljivog lika. Ni jedne jedine žene, osim Katarine Zrinski, a i to vrlo kratko, nedovoljno da bi se mogao donijeti sud. Što bih iz toga trebala zaključiti?! Da smo mi žene glupe i da za nas nema mjesta u povijesti ljudskog roda?! Neće biti! Eto, vi mi pišete i kažete da me kralj moli i kažete da ću Vam ja, obična slaba žena, učiniti veliku uslugu ako u krugu svojih prijatelja, pobornika svake vrste epistolarne dovitljivosti, proširim pripovijest kako je pogibija nekih velmoža iz Hrvatske u Beču bila nedostojna onoga što smo očekivali od dvojice tako velike gospode, koju su u Parizu godinama hvalili kao perjanice otpora nevjernicima ...

Što ste vi muškarci očekivali? Još jednog Williama Wallacea? Ah, kako me sve to malo zanima, dragi moj Racine. Jedan trenutak s vama puno je veći magnet za moja čula nego vaša molba da sudjelujem u pisanju takve povijesti. No, kao što znate (zbog toga ste mi se i obratili, zar ne, moja mala ribice!), ja vama još nisam ništa odbila, niti to namjeravam. Pitate se da li bih mogla otići i korak dalje (za vas na kraj svijeta!) i u svojim pismima reći ponešto i o intimnim sklonostima viteza de Gremonvillea i njegovog mladog prijatelja Orfeja Frankopana?! A zašto ne, dragi Jean?! Mi žene bolje od bilo kojeg muškarca znamo kako jedan divlji mladić poput Orfeja Frankopana može biti poguban za naša osjetila! Zašto mislite da pritom muškarci reagiraju drukčije nego žene?! Svijet strasti osobni je izbor pojedinca. Ili mislite da baš u svemu moramo slušati prirodu?!

Ispijam ovu kap u vaše ime, a ovu sljedeću pohranjujem među svoje žedne grudi. Požurite ukoliko ne želite da moja samaritanska ćud utaži usne nekog drugog. Je garde un baiser profond pour vous et je m'attends a ce que vous me reserviez le meme traitement de votre cote.

Vaša odana, itd.

* * *

(Ponovno dvor; Luj u istoj pozi, sjedi na tronu i promatra cipele na nogama)

LOUIS: Molière, veliko otkriće je na pomolu.

MOLIÈRE: I beg your pardon, Sir?

LOUIS: Želim reći da sam na pragu nečega što će mnogima olakšati život.

MOLIÈRE: Smanjit ćete poreze? Marvellous, Sire, marvellous!

LOUIS: (gleda u njega) Okanimo se ludorija, Jean-Baptiste; afera s pobunjenicima u Hrvatskoj skupo nas je koštala. Moj poslanik u Beču je nasjeo kao guska na ponuđeno jaje. Sada nam se smiju diljem Europe. Sve zbog de Gremonvillea.

MOLIÈRE: De Gremonville to nije zaslužio! Čak i da je istina ono što se priča, u što ne vjerujem, nagon je kojiput naša jedina karta za vječnost. Nisu svi rođeni da kroje platno povijesti kao vi, Sire.

LOUIS: I bolje da nisu, Molière. Negdje moramo podvući crtu. Gdje prestaje nagon, a počinje porok?! Vi mislite da je držati mlade dječake za pimpek karta za vječnost? Jeste li vi svjesni toga koje je to ruglo za jednu državu?!

MOLIÈRE: Sire, izvježbao sam se u brzim portretima — kako bih inače stigao odraditi sve vaše narudžbe? Uvjeren sam da su vitez de Gremonville i mladi Frankopan žrtve klevete.

LOUIS: Da? Zašto ste ih onda prikazali kao nježne ljubavnike!?

MOLIÈRE: Oni nisu ljubavnici. Oni se, na određen način, dive jedan drugome. Kao što se ja divim vama. To ne isključuje nježnost.

LOUIS: Ali sigurno me ne biste zbog toga ljubili, Molière. Ja vam to ne bih ni dopustio. Valjda se možemo diviti jedan drugome i bez suvišnih izljeva naklonosti.

MOLIÈRE: Zašto? Jedan čovjek, ako u sebi uopće ima osjećaja, mora ih u jednom trenutku pokazati. Netko bi to prikazao na jedan, netko na drugi način... Naravno, možda bi Racine to izveo puno uvjerljivije, taj vaš korifej tragedije! ... meni se činilo da bi upravo ovako bilo najprirodnije.

LOUIS: Najprirodnije? U vašoj predstavi nema ni jednog ženskog lika. Gdje ste to vidjeli?!

MOLIÈRE: Svijet politike je svijet muških ludosti! Osim toga, u ovom trenutku jednostavno nema dovoljno dobrih glumica u Parizu.

LOUIS: Racine ih uvijek nađe.

MOLIÈRE: Racine! Racine! Vi ste baš zapeli!

LOUIS: Molière, da slučajno niste i vi ...

MOLIÈRE: Kralju, ja više uopće nisam! Uostalom, zašto muškarci ne bi smjeli ispoljavati svoje osjećaje kao i žene? Ako treba i jedan prema drugome? Toliko od čovjeka koji izdržava sedmero gladne djece! Što mislite tko je bio toliko glup da ih sve napravi?! Sasvim sigurno ne Racine. Neeee! On je jansenist. On je čedan.

LOUIS: Molière, budimo načistu! Fućka mi se je li moj poslanik ljubakao s dječacima na Leopoldovu dvoru, mogao je do mile volje što se mene tiče, ali to se nije smjelo doznati. »Postojim, ali sam nevidljiv«, to je jedini prihvatljivi porok. Politika nije za muškarce koji vape za ispoljavanjem svojih osjećaja! Postoje svjedoci. Politika je moj posao i ja ne smijem isključiti mogućnost da su mu mladog Frankopana podmetnuli Austrijanci. Tko zna, možda su upravo njega poslali da me ubije!? Ima krasan alibi!

MOLIÈRE: Šalite se?

LOUIS: Smrtno sam ozbiljan. Sad znam kako se Leopold osjećao.

MOLIÈRE: Ne vjerujete valjda ...

LOUIS: Ne. Ali, vrag mi ne da mira! A ja želim mirno spavati! Dođite, nešto ću vam pokazati ...

(Otvara vrata jedne prostorije iz koje dopire velik žamor)

Ovo je ono što nazivam »Lujev klub malih naroda«, ljudi čije zemlje više ne postoje, ili nisu nikad ni postojale, ili se pak radi o malim državicama koje se upinu da ih se zamijeti, ukliještene između dva debela kraljevstva koja se upravo spremaju večerati. Francuska je njihovo utočište, ovaj dvor njihov novi dom, francuski kralj njihova posljednja nada... Što ćemo s njima, Molière? Irci? Stalno spremni na bune, ali ne sjećam se kada su se uspjeli oko bilo čega dogovoriti. Katalonci? Što ako sutra moj sin zadobije španjolsku krunu, kako ćemo tada gledati na njihove zahtjeve za autonomijom? Hrvati? Njihovo je »kraljevstvo« toliko veliko da se ne mogu ispružiti na krevetu, a da pritom glava i noge ne počivaju na tlu druge države. Što ću ja sa svim tim europskim jadom? Za početak... (vadi i baca zlatnike u njihovu smjeru) Tako! Ovo će nam dati vremena dok ne smislimo nešto pametnije.

(Prilazi kartama)

Bog mi je dao ovu zemlju da je učinim velikom i da napokon uredim Europu kako treba. Pritom ne zaboravljam da je Leopold također jedan od odabranih. Nešto manji, ružniji i proporcionalno manje sposoban, ali on je ne samo moj šogor, već i car po božjoj milosti. Nikakav grof iz Hrvatske ne može mu oduzeti dio te nadležnosti. Pogotovo kada mu ja kažem da nije vrijeme za to. Kao Pilat, mogao bih oprati ruke od njegove smrti, a da grijeh ne padne na moju glavu. Cijena moći i vlasti se zna, to nije nikakav novi namet koji je izmislila pakosna sudbina da bi se narugala nedužnom pojedincu...

MOLIÈRE: Vi znate što Saint-Real u svojoj povijesti govori o urotama?

LOUIS: Urota, urota, grozne li riječi. Mislite na udivljenje pred takvim činom? Koješta!

MOLIÈRE: Niste li mi sami preporučili njegovu knjigu?

LOUIS: E, pa sada vas upućujem na Tacita, s kojim se slaže i Machiavelli, ako niste znali, a oni kažu da ljudi »moraju željeti dobre vladare i podnositi one koji to nisu«. Toliko o opravdanosti bilo koje urote!

MOLIÈRE: A predstava? Zašto bi predstava zbog toga trebala biti skinuta s programa?

LOUIS: Ne treba praviti tragediju tamo gdje za nju nema uvjeta. Koga bi takva predstava zanimala? Vi znate da nema goreg nego iznevjeriti parišku publiku! Učinite li to, vi ste živi mrtvac, moji Parižani nezadovoljni, a ja nesretan. Biskup pobjeđuje i vi nikada nećete imati grob kakav priliči. U najboljem slučaju bit će to kakva anonimna raka, zajedno s onima koji zaudaraju još za života! Dočim (prilazi Molièreu), Amfitrion u versajskom parku, pred princom iz Indije, zamislite, to je susret dvaju svjetova, to je grčki general na obalama Inda prvi put nakon Aleksandra Velikog! Zar to nije uzbudljivo?! (prilazi mu i grli ga) Jean-Baptiste, najprije ćemo osvojiti Indiju, a onda ćemo se ponovo posvetiti Hrvatskoj. Časna kraljevska riječ! Što kažete?

MOLIÈRE: De Gremonville mi je sve ispričao prije nego je umro.

LOUIS: De Gremonville je mrtav?

MOLIÈRE: Eto, vidite! Ni to ne znate! Našli su ga u njegovoj tavanskoj sobi tek kada je vonj postao tako nesnosan da su susjedi provalili vrata. Taj je čovjek umro od tuge! Bio vam je vjeran ko' pas!

LOUIS: Umro od tuge? Vjeran ko' pas?! Molière, vi ste odveć naivni. Tko bi rekao. Najveći rugalica Francuske zapravo je naiščina. De Gremonville je znao cijenu. Znam je i ja. Źao mi je. Zaboravit ćemo na to što nam je de Gremonville ispričao. Svijet je poprište svakodnevnog napretka, što znači da će i vaš idući komad biti bolji od onog prethodnog!

(Viče u smjeru dvorjana) Gdje je Turenne?

(Prilazi dvorjanin i objašnjava; Luj s ljubavlju pomiče zastavice na karti; okreće se ponovo Molièreu) Freiburg je pao! Tako se piše povijest! (okreće leđa Molièreu i sprema se napustiti prostoriju)

MOLIÈRE: Da ste od Leopolda zatražili milost za urotnike, kao što su učinili princ nasljednik Saske, kralj Poljske, kardinal Barberini, Austrijanac vam to ne bi mogao odbiti.

LOUIS: (zastane, ali se ne okreće) Zapamtite, Molière, Petar Zrinski htio je svom suverenu zabiti nož u leđa u ime nekakve fantomske države. Znao li koliko takvih pacijenata viđam svaki dan?! Svaka kraljevska loza, svako kraljevstvo ima ih po nekoliko, kao da su svi rođeni za grimiz!! (okrene se prema Molièreu) I onda se pitam: koliko takvih, koji su žedni moje krvi, ima u mom vlastitom kraljevstvu? Koliko njih se svakodnevno moli vragu da nestanem, u ime ovog ili onog drevnog prava! Vitez od Rohana, eto jednog koji to čak ne pokušava sakriti! Źelite da ovaj svijet bude najbolji od svih mogućih svjetova?! Radite svoj posao, Molière, ja ću raditi svoj. Ne bi vrijedilo da zamijenimo mjesta i nikome stoga ne bi bilo bolje. Vjerujte mi! Vjerujete li mi?!

MOLIÈRE: Ima logike u tome što kažete, ne poričem.

LOUIS: Bravo! Znao sam da i ja vama mogu vjerovati.

(Ponovno se okreće da ode, ali zastane)

Ah, Molière? Nije istina da nisam poslao pismo svome šogoru. De Gremonville vam je rekao da je predao naše pismo Leopoldu, zar ne? Je li vam isto tako rekao što je zauzvrat on morao predati meni? Nije? Vi znate da i u Bibliji piše: Bogu božje, caru carevo. Šteta! De Gremonville je bio sjajan poslanik. Ali slab krščanin. Još uvijek vam je stalo do te priče?

(Gleda ukočeno u Molièrea)

Tant pis! Que le diable emporte son boutin ... (odlazi)

(Molièreovo kazalište; prigušena svjetla, napuštena scena)

DE GREMONVILLE: Što ćete učiniti, Orfeju?

ORFEJ: Neki prijatelji moga ujaka prijavili su se poslije '71 u Royal Cravatte i zovu me da im se pridružim. Tko zna. Možda Novi svijet?

DE GREMONVILLE: Źao mi je ...

ORFEJ: Ne treba vam biti žao, vi sebi nemate što predbacivati.

DE GREMONVILLE: Hoću li vas ponovno vidjeti?

ORFEJ: Vi bolje od mene znate kako to ide. Već sutra se kralj Sunce može predomisлити. Zapravo, budući da sada već sa sigurnošću znamo da je sunce nepokretno, a da se planeti, pa i Zemlja, vrte oko njega, onda je krajnje neprimjereno Louisa zvati Kralj Sunce, jer njegovo je ponašanje sve samo ne postojano. Eto, u međuvremenu sam postao i zvjezdoznanać!

DE GREMONVILLE: Vi ste mladi, Orfeju. Budućnost je vaša. Osvojite Pariz i svijet je u vašim rukama.

ORFEJ: Hoćete li mi napokon reći što je bilo s Frankopanovim spisima?

DE GREMONVILLE: Slušajte (pokazuje prema prozoru) ... obožavam zvuk vesala na Seinei. Ja sam rođen u Bretagni, u pomorskoj obitelji ... Mmmmm, osjećam miris mora! Miris slobode, velikog plavetnila... Poussin je također s Atlantika, susjed iz Normandije. Sjećate se Poussina? *Chi sta bene non si muova?*

ORFEJ: Fokionov pogreb.

DE GREMONVILLE: Već dugo žudim za mirom te slike. Da bih kupio taj mir, učinio sam nešto što mi je još do prije godinu dana izgledalo nemoguće. (okrene glavu prema Orfeju) Frankopanovi spisi su u Beču. Vjerojatno u onom istom arhivu iz kojeg ste ih posredstvom grudnjaka uspjeli izbaviti.

ORFEJ: Kako?

DE GREMONVILLE: Spisi vašeg ujaka nisu u rukama mog kralja, već njegovog šogora u Beču. Osobno sam mu ih vratio.

ORFEJ: (počinje se smijati, isprva lagano, onda sve jače) Oprostite, viteže...

DE GREMONVILLE: (i on se lagano nasmiješi) Mislio sam, već ste jednom došli do ključeva od tog arhiva na način koji vam nije mrzak, zašto vam ne pružiti još jednu priliku! Dama sigurno neće imati ništa protiv. (zajedno se smiju)

ORFEJ: (ozbiljno) Zašto ste to učinili?!

DE GREMONVILLE: Znete vi zašto, Orfeju. Ili barem naslućujete. S Krstom Frankopanom kockao sam i izgubio. Htio sam da njegov nećak ne doživi istu sudbinu. Lujevo pismo nije kupilo slobodu za vašeg ujaka... Mislim da znam i zašto, ali sada je kasno za kajanje. Frankopanovi spisi kupili su slobodu za njegova nećaka.

ORFEJ: Spise mog ujaka vratili ste Habsburgovcima zato da bih ja mogao napustiti Beč. Znali ste da vam Louis neće oprostiti.

DE GREMONVILLE: Svejedno. Bila je to jedina trgovina u cijeloj ovoj priči koja me ispunja zadovoljstvom.

ORFEJ: A Louis? (gleda u Berninijevu bistu)

DE GREMONVILLE: Nepodnošljiva lakoća vladanja. Ne zamjeram mu. On je i dalje moj kralj. On je bio taj koji mi je povjerio državu na čuvanje... I sve ono što ide uz to. Da bi ona blistala, mi nosimo sjenu njenih grijeha.

GLUMAC: Jean-Baptiste...

MOLIÈRE: (podigne se iz stolice) Što je? Rekli smo da ovaj put probamo do kraja.

GLUMAC: Opet on (pokazuje prstom prema dnu dvorane gdje se pojavljuje Racine).

RACINE: Molière, još ste tu?

MOLIÈRE: I mene čudi.

RACINE: Nije loše (pokazuje papire u ruci). Za jednog komedijaša.

MOLIÈRE: Ne prljaj to svojim rukama!

RACINE: Šteta što nitko neće vidjeti vaš debi. Corneille i ja, pardon, ja, pa Corneille, ostajemo neprikosnoveni kroničari tragične povijesti Europe.

MOLIÈRE: Što to treba značiti?

RACINE: Da je gospodin kojeg gledate od nedavna službeni povjesničar ovog dvora. Onaj koji pripovijeda, na svima dostupan i zanimljiv način, što se stvarno dogodilo u doba vladavine Luja XIV. u Francuskoj i Europi. Mislim da to uključuje i ovu epizodu (pokazuje Molièreove papire).

MOLIÈRE: Ti, malo đubre!

RACINE: Polako, striče, polako! Zašto toliko brige oko jedne nevažne urote? Mala igra strategije u neprijateljevu dvorištu. Udari i pobjegni. Što je primjereno u Beču, ne mora biti primjereno u Parizu. Bježim. Dužnost zove. *Que le diable emporte son boutin!* (Svjetla se gase; siluete ljudi koji se primiču)

MOLIÈRE: Bez brige, sve će biti u redu. Kralj to ne bi dopustio. Ja sam ipak njegov omiljeni iluzionist. Da ti pravo kažem, nikad nisam znao kako završiti ovaj komad, ali što ćeš... mogli smo igrati *Amfitriona* ili *Fedru*... mogli smo ponavljati *Mizantropa* do iznemoglosti... Hm, bojim se da će biskupova biti zadnja. Neka Bog poživi Pariz i njegove krčme.

(Potpuni mrak)

* * *

Pariz, veljače 1673.

Jean Racine

Mme de Sevigné

Ja sam jedan od onih koji su uvjereni da se sa sudbinom dade kockati. Prodam li joj dušu, tražit ću velik miraz za uzvrat. Osim vaše naklonosti, tražit ću i slavu. Recite istinu. Vi ne volite mene, kao i sve žene, i vi volite moju žeđ za slavom. Ali, ja sam spreman živjeti s tim prokletstvom.

Izgleda da se priča o Orfeju Frankopan u našem bivšem poslaniku u Beču rasplela sama od sebe. De Gremonville je prekratio muke sebi i drugima objesivši se u svome pariškom stanu; Orfej Frankopan je poslan sa svojim drugovima iz Royal Cravatte na La Rochelle, odakle će se bez sumnje vratiti u vreći, ako ga prije toga ne pojedu ribe. Što se urote tiče, rekao bih da je naše oduševljenje posljedica one romantične zaludenosti fenomenom »granice«, koja je nama civiliziranim Europljanima urođena i koju mnogi od tih sitnih naroda bestidno iskorištavaju umišljajući da su nositelji glavnih uloga u drami svjetske povijesti. Za Europu je, naravno, najvažnije da je izbjegnuta rat. Svi oni koji su htjeli zavladati Francusku i Austriju potičući pobunu Zrinskog u Hrvatskoj, ostatak će razočarati.

I sve to zajedno ne bi bilo, naravno, ništa neuobičajeno ni strašno, sve se to događa i ponavlja diljem svijeta, da ti događaji nisu utjecali na već narušeno zdravlje gospodina Molièrea, koji je nakon velikih tegoba, prouzrokovanih teškoćama u disanju, ispustio dušu na dan 17. veljače godine Gospodnje 1673. Pariški biskup, koji ne voli glumce, bio je spreman ne dopustiti da ga se pokopa na posvećenom tlu groblja, ali kažu da je naš milostivi kralj još jednom zaštitio Molièrea.

Njegovo Veličanstvo volio je tog komedijaša preko svake razumne mjere. Od silne tuge koja je prijetila potopiti dvor rijekom suza, spasilo nas je najnovije otkriće do kojega je sam došao: naime, uspoređujući svoje dvije cipele, kralj je naposljetku zaključio da su naši postolari mazge bez truna pameti, koji dvije različite noge obuvaju u dvije identične cipele. Zanosom jednog Galilea, odmah je zapovjedio da se naprave cipele koje bi odgovarale specifičnostima lijevog i desnog stopala. Eto, tako Kralj Sunce piše povijest svijeta. Možete reći što hoćete, ali... This is a man's world.

* * *

KRAJ

ISOLAR
QUASI UNA FANTASIA
(MEGABAJKKA)

Dunja Robić

Posvećeno Ivi Gruden

1

U zemlji Har, u vrijeme prije velikog požara, javili su knezu da se približuje vojska s mora. Sedam stotina galija i ne zna se koliko manjih brodica. Sve se to vidjelo u daljini sa svjetionika Sveti Jonik. Knez Timir se razveselio, ho, opet će biti borbe! On je bio siguran u svoju pobjedu jer je nedavno nabavio topove koji su mogli raznijeti brdo a ne samo galiju. A imao je i dobro izvježbanu vojsku i mnogo zlata u dukatima i u nakitu iz prošlog rata kad je zarobio Tai.

Zbog Tai koja je bila kći miljenica prekomorskoga kralja — dolazile su naoružane galije pred grad. Zbog Tai utvrdio je Timir svoj Amarhar, očekujući vojsku. Zbog Tai činilo se sve u gradu i oko njega siromašno i sivo kad bi se trebalo dati njoj. Ona je bila šutljiva i ozbiljna od trenutka kad ju je knez obgrlio, podigao i odnio. On se nadao da će kad pobijedi kralja, moći zadobiti Tai za ženu i tako je osigurati za sebe. Ovako, dok je imala za sebe daleko kraljevstvo pa premda nije slala glasnike, mogla je stajati i šutjeti nepokolebljivo čekajući da je odvedu natrag. Njoj nije nitko rekao da su galije na vidiku. Tai je gledala rumenilo na zapadu. Bila je jesen.

Tai su čuvali eunusi jer je Timir smatrao da su sve žene nepouzidane, naročito sve stare žene. A nepouzdati su i muškarci, jer je laganje prirodno ljudsko svojstvo, a reći istinu treba tek naučiti. Kao što treba naučiti da se ne krade i da se ne ubije onoga tko smeta. To međutim ne vrijedi uvijek. Eunusi su se brinuli za kućicu za kupanje u koju je

Tai išla svaki dan. Oni su donosili drva i ložili vatru, ali prilagao je i vatru održavao Ciklam, slabašni trinaestogodišnji dječak.

Toga dana kad su knezu ujutro javili o dolasku brodovlja, Ciklam je već prilagao na vatru. Magla je bila iza planine u kotlini — rekli su pastiri koji su donosili sir u grad. A noću je bila magla i na moru, ali čim se sunce pretvorilo od crvenog u užareno zlato, magle je na moru nestalo. Prije toga je bila mekana i obojena kao anemone, prašno ljubičasto, izbljedjelo i sivo kao grlice. Ciklam je stavljao raspiljene grane borovine i bukve na plamen, čekao da pocrne i dolagao. Mislio je na Tai. Da joj kaže kako stižu njezini brodovi?

Tai je dolazila sama preko vrta u zidanu kućicu za kupanje. Išla je sama, ali pod okom eunuha koji je bio toga dana u službi. Bila su uvijek dvojica: jedan služba, a drugi koji pazi na službu. Tai nije marila gledaju li je iz dvora ili ne. Ona bi se u sobi potpuno obukla, sve do nakita, a u kupaonici opet svlačila. Velik dio dana provodila je u oblačenju i svlačenju i presvlačenju, u odbijanju da otvori vrata jer nije odjevena. Bio je to dobar izgovor, a i ugodno za nju zanimanje. Cipele je imala svih boja i materijala, od kože do slame za veliku zimu. Ogrtače je imala od krzna i baršuna. Suknje od pamuka i lana, haljine i bluze od kineske svile i damasta koji se prelijevao kao duga. Ona bi to stavljala i bez ogledala, ogledala i okretala se da vidi komadić leđa, zatim bi sve svukla do podsuknje i čarapa. Takva zabava se mogla činiti kao rad i kao pokora, ali bila je samo izraz nemira koji je rastao u Tai. Činilo joj se da je svaka drugačija haljina nosi nekamo drugamo, da joj nudi drugo društvo, nove razgovore, poznanstva i sklonosti umjesto ove šutnje koju je sebi nametnula i koje se nije ni znala ni htjela osloboditi.

Prva Timirova misao, kad je čuo za vojsku s mora, bila je Tai. Dođu li stvarno pred grad i uzmimo da na neki način i privremeno prodru u nj, najprije će potražiti i odvesti Tai. Zato Timir pljesne rukama, straži zapovjedi da dovede savjetnika — koji je uostalom stajao u predsoblju — i knez izda nalog da se Tai odvede iza planine u samostan. Još ove večeri, rekao je.

Ciklam stavi još tri kladice bukve na vatru i uspane se uskim zavojitim stubama do predprostora kupaonice. Tamo je Tai upravo svlačila svoju dugu haljinu s povlakom jarkocrvene boje kao mak i čuvši neki šum, okrenula se. Ciklam je stajao na vrhu stubišta i psikao tiho držeći prst na ustima. Tai je poznavala Ciklama kao nekog tko se svakog časa viđa, ali mu nije znala ime i nikad nije s njim, kao uostalom ni s drugima, razgovarala.

— Samo da ti javim — šaptao je Ciklam — dolaze brodovi po tebe.

Tai se prestade otkopčavati, spusti ruke niz bokove i podigne obrve. Ciklam nastavi:

— Tebi je da bježiš ili će te odvesti u neki zatvor — malo zastane — ja mislim.

Tai se počela zakopčavati s rukama na leđima.

— Ma ne, priskočio je Ciklam — treba ostaviti ove haljine. Odjeni moje — on je brzo svukao košulju i hlače i — bjež.

Tai je polako opet otkopčala i sad svukla haljinu preko nogu, ostala u rublju i podsuknji, pogledala Ciklamove hlače i košulju, svukla sve tri podsuknje i preobukla se u dječaka.

Zatim je uhvatila svoju dugu pletenicu smeđe boje, savila je oko glave i strpala pod maramu koja je ležala na klupici i bila bijela i pripadala crvenoj haljini kao ukras oko vrata.

Ciklam ju ogleda, skine joj povez s glave, malo njime otare pod i zatim joj ga omota kao turban.

— Sad je malo bolje — reče — ali ne izgledaš jasno. Ne vidi se na tebi što radiš. Čekaj!

Ciklam trkne u podrum, brzo još priloži vatru da se vidi dim iz kućice kao obično i zgrabi jednu šibu s dvije tri grančice, s lišćem na vrhu, te to sav zadihan donese Tai.

— Primi to — Tai nespretno zgrabi s obje ruke šibu — ma ne tako, jednom rukom i kao da si guske ili pure ili kokoši tjerala i izgubila jednu ili dvije, pa ih sad loviš po šumi.

Tai progovori:

— Znam da je šuma tamo preko iza provalije i potoka. Da idem tamo? — upitno ga pogleda.

Činilo se da je Ciklam njezin mnogo stariji dvorski savjetnik.

Ciklam je stajao u gaćama i razmišljao. Ako Tai sad pobjegne niz padinu preko potoka u šumu i odmah krene uzbrdo, mogla bi do noći stići do sljemena brijega i onda se noću spustiti bilo do sela ili samostana. Samo hoće li ona to izdržati i neće li već za njom poslati potjeru i lako je uloviti dok bude tamo lutala, jer lutati mora kad ne zna put.

Zatim Ciklam pomisli da bi mogao odjenuti njezine haljine i pretvarati se da je Tai, pa da oni tek tijekom dana opaze da je nema i tek onda pošalju potjeru.

Tai reče:

— Uzmi moju haljinu i idi sa mnom. Vodit ćeš me, a putem ćemo haljinu ostaviti kraj potoka kao da...

Čuli su se neki koraci. Eunuh Mo poviče:

— Tai, Tai, jesi li gotova?

Tai poviče:

— Ne!

Eunuh se začudi što ona odgovara. Mislio je ući na njezinu šutnju i malo je viriti iz predprostora kako se kupa u kupaonici. Ali ovako, zgromljen, sjedne, pa ustane, pa potrči prema dvoru, pa se vrati i tako uludo utroši toliko vremena da su Tai i Ciklam već bili kod potoka pod kućicom prošavši visoku strminu razmjerno lako, jer su hvatali od grma do grma jedno drugo za ruke.

Tai je izgubila šibu za tjeranje živadi.

Za to vrijeme gali je su se nešto približile i u Amarharu nije raspoloženje ni izdaleka bilo kao ujutro. Timir je zahtijevao da se odmah počne pucati iz topova, pokazalo se da

nitko ne zna kako se to radi, jedan top se raspao kad su upalili fitilj, drugi je izletio u more kad su ga namještali, a s trećim se više nitko nije usudio baratati.

Timir se vratio u prijestolnu dvoranu gdje je i spavao i jeo i radio sve svoje poslove, a tamo ga dočeka nadstojnik eunuha.

— Što je, što ćeš sad ti ovdje — okomi se na njega njegov vladar.

— Došao sam samo.....

— Vidim da si samo došao, doletio nisi — to su bile kneževe duhovitosti, ali nije bilo sad vrijeme za smijeh.

— Tai nismo mogli uloviti — ohrabri se Muko.

— Što? — knez se tako izderao, da su straže provirile u sobu — Zašto je niste mogli uloviti? Zašto ste je lovili?

— Mi smo je lovili jer je pobjegla.

— Pobjegla! — neizmjerno ljut reče knez.

— Donekle, da, sišla je iz kupaonice i utopila se.

— Ne, Tai divno pliva.

— Onda ju je rastrgala neka zvijer — Muko udari četiri puta štapom i iz predvorja se pojavi eunuh s ostacima Taine crvene haljine.

— To smo našli kraj potoka i ništa više — sad već prošapta Muko, jer je Timirov bijes počeo kipjeti u njemu i prelazio u žalost, da su na čas suze i jecaji prekidali urlike.

— Vješajte ga, objesiti ga, smjesta — i opet zvukovi i glasovi koji su plašili svakoga, a i dozivali cijeli dvor, tako su bili jaki i strašni.

— Van, van, svi van — naredio je čuvar pečata — i izgurao dvorjane i dvorjanke, a zadržao liječnika po kojega je pojurio mlađi eunuh na zapovijed starijega.

Liječnik je dao donijeti čaj od kamilice.

3

Dobro ti pristaje gornji dio moje haljine — reče Tai — kao prsluk.

— Da, grije me — odgovori Ciklam.

— Meni je već dosta teško uspinjati se — uzdahne Tai.

— Ništa, ništa, tek što nismo stigli do špilje Baagove.

— Misliš li da je on tamo?

— Ne znam — reče Ciklam — on uvijek hoda. Ostane dan, dva ili samo noć na jednome mjestu, pa opet ode.

— Lako je moguće da ga zato nema.

Ciklam nije ništa odgovorio. Jasno je da je moguće da pustinjak Baag bude u kojoj drugoj od svojih kolibica ili špilja. Njega je trebalo tražiti ili zbilja dugo, po nekoliko godina, čekati.

Lišće je na tlu u šumi pod nogama šuštalo, ali bilo ga je još i na granama. Osobito na vršcima breza koje su se činile kao šibe.

- O, izgubila sam svoju šibu — stani čas!
- Nije važno — uzme je Ciklam za ruku i potakne je da hoda.
- Ako nije važno, zašto si onda išao po nju i dao mi je?
- Onda je bilo, a sad nije važno.

Tai nije dalje ispitivala. Ima stvari koje ne vrijedi pitati. Kako god okreneš, vidi se neka glupost.

4

Baag je stvarno hodao cijele dane, a navečer kad bi došao do svoga prenoćišta, koje je uvijek bilo dan hoda jedno od drugog, sjeo bi na prag i odgovarao ljudima koji su ga dočekali. Neki su opazili pravilnosti u njegovu dolaženju i odlaženju, povezivali ih s mjesečevim mijenama, neki drugi s pojavom jedne vrsti gljive, neki treći s količinom ulovljenih riba, ali točno se nije dalo predvidjeti, i tako je uvijek pred svakom njegovom kućicom - odmorištem stajalo ili čučalo nekoliko ljudi. Najviše je bilo bolesnih.

Baag nije pitao tko je prvi došao, nego bi odgovorio onome tko je pitao. Svejedno je koliko tko čeka, nekome vrijeme ide brzo a nekome polako, pa onda cijeli dan je nekome kratak, a nekome trenutak dug.

Danas su bili samo troje: starac i majka s djetetom.

Prvo se javilo dijete:

— Baag, mi smo izdaleka, majka i ja, i dugo smo te čekali, a došli smo te pitati kako da nađemo oca.

— Da, Baag, moj muž je nestao prije tri mjeseca kad je otišao u šumu po drva.

— U koju šumu? — upita Baag.

— U šumu Strčica, blizu naše kolibe, uvijek bi se vratio prije mraka.

— Zašto si čekala tri mjeseca? — zapita Baag gotovo nježno, kako se pita nevinog krivca.

Majka slegne ramenima. Dijete odgovori:

— Nismo odmah tako dugo čekali. Najprije sam ja sutradan otišao na čistinu gdje se obično sjeklo i vidio da nema novih porušenih stabala. Ušao sam dublje u šumu da vidim ima li tragova medvjeda ili neki drugi znak borbe. Nisam opazio ništa.

— Kako se ti zoveš? — opet upita Baag.

Majka odgovori:

— Zove se Do. Šest mu je godina, ali može sve razumjeti.

— Vidim — reče Baag. Zatim nastavi — Kad je na čistini bilo sve bez tragova i kad si pošao dublje u šumu, jesi li se sjetio zvati?

— Da, zvao sam. Ali to je bila Dolina tisuću odjeka i nikad tamo nema odgovora nego samo odzvanja pitanje. Oče - če - če - e - e - e i ništa.

Baag se obrati majci:

- Kako je tebi ime?
- Zanana.
- Vi ste s Jezera?
- Da — odgovore majka i sin istodobno.

Baag nastavi.

— Vratite se na Jezera i nastavite čekati oca. Ja ću putem pitati i raspitivati se, vi se ne mičite iz kolibice. Na kojem ste od jezera?

— Na crvenom — reče Zanana.

— Zapravo — ispravi mali Do — to je jezero koje je samo zimi crveno. Inače je žuto.

— Dobro, znam koje je to — Baag im se nasmiješi, oni se nasmiješe njemu i odu puteljkom prema istoku.

Sad se starac pojavi malo bliže Baagu i vidjelo se da bi želio nešto prišapnuti u njegovo uho. Baag sagnu glavu, a starac reče:

— Oni oboje lažu. Sve od početka do kraja jedna debela laž — i starac se nasmije.

Baag nije ničim odao da se tome čudi ili da ne vjeruje, nego je uzeo svoj štap, prislonio vrata na svom prenoćištu od lišća, granja i slame, na noćištu koje je zasluživalo više naziv brloga nego ime neke ljudske nastambe i uputio se na jug. Starac je na udaljenosti od desetak koraka pošao za njim.

Starac se zvao Ozim i nije bio tako star kakvim se gradio. Njegova je želja bila da naslijedi Baaga u svemu, osim u hodanju i da u jednoj od Baagovih kućica ustoliči proročište. Za liječenje nije toliko mario, ali proricanje mu se činilo lijepim zanatom.

— Ti u stopu za mnom — reče Baag.

— A što ću — odgovori Ozim, kao da je to nešto izvana dano, zapovjeđeno ili stečeno kao grba i nema se smisla protiviti.

— Da mi ukradeš zanat — nasmije se Baag.

— E, a tako je — dometnu Ozim kao netko treći posve izvan događanja. Nije se dao uloviti.

— Bilo je već takvih, a i mlađih od tebe — nastavi Baag — i svi su oni odustali.

— Pa što — uzdahne Ozim ljupko i posve se približi Baagu.

— Da ti kažem glavnu mudrost — upita napola u šali Baag — i onda ćeš me ostaviti?

— A ne, to neću — smješka se Ozim.

— Onda da pošutimo do one okuke, pa svatko na svoju stranu — i Baag krene nešto krepčim korakom, potrči upravo niz strminu i zaokrenuvši za zavoj nestane u guštiku.

Već se mračilo. Ozim je trčao za njim ali i mislio »lovi ti njega sada«. Pa sjedne na jedno prevaljano deblo i udari zavijati kao vuk.

Baag se nije pojavljivao.

Ali kako se već mračilo, iza skupljene magle uz potocić s vrbama, javila se spodoba. Nešto nalik na vrbu, ali i na čovjeka.

— O da, o da, da, da — čulo se odanle.

Tko li je to, mislio je Ozim. Baag neće biti, premalena je obrisa, nije ni vuk, previsoka je lika, netko treći.

— Ehej, ti — povika Ozim.

Prikaza se skutri i upravo nestane iza vrbe.

— Ma neću ti ništa — nastavi starac — samo bih da te vidim. — Zatim posegne u torbu i izvadi sir i kruh — Evo sad ću malo prigristi, a dao bih i tebi.

Uz potok se nešto pokrenu i tiho se šuljajući domili starica do puteljka.

— Daj ako daš — prošuška.

— A tko si mi ti — pitao je Ozim.

— Nikika.

— A odakle si — opet pita on.

— Niotkuda.

— Kako to?

— E, nikako.

— A zašto tako?

— Nizašto.

— I čemu ti to služi?

— Ničemu.

— Pa onda?

— Ništa onda. Daj sir, pa idem.

Ozim pruži cijeli sir Nikiki neka ona sebi sama odlomi komadić, ali ona zgrabi cijelu grudu i udri u bijeg.

— Hej, ti Nikika! — dao se Ozim za njom u potjeru, ali uzalud. Magla pojela i Nikiku i sir.

I Ozim sjedne sam uz potok i više žalostan nego ljut, izvadi zdjelicu, zagrabi vode iz potoka i napije se.

O, to nije smio učiniti.

Kako je popio vodu, tako mu se cijeli svijet počeo okretati, drveće s lijeva na desno počelo šetati, trava za njim, i on pomisli da pleše i da mu se zato vrti jer se sam zavrtio, međutim vrtjelo se sve tako brzo da je starac Ozim legao i zatvorenih očiju stao čekati da to završi.

— Nema toga — začuje Ozim dubok i zapovjedni glas.

Digao Ozim glavu i pogleda gore, a to iz krošnje visi neko dijete i govori:

— Tu je spavanje zabranjeno. Ne smije se. Hajd, ustaj.

Ozim sjedne i bez vrtoglavice pogleda u vrtoglave visine gdje se dubokoglaso dijete nalazilo.

— Ma što ti to meni zapovijedaš — htio je reći Ozim, ali strašljiv kakav je bio, reče samo: »Ta što« i zašuti pokunjen.

— To što kažem. Ima da slušaš. Gazda zapovijeda.

Ozim se okrene, malo pogleda okom oko sebe i reče:

— Ne vidim ga.

— Ha, kakav bi to i bio gazda da ga svatko može vidjeti. Ja sam tu dosta da me vidiš i da me poslušаш.

I Ozim lijepo ustane, uzme kapu u ruke i udri je gužvati, pa sve gledajuću u vis krene od potoka prema brijegu.

Dan se pretvorio u noć punu mjesecine s dugim položenim sjenama nepotpuno tamnim. Drugi su i zvukovi zamijenili cvrkut ptica, čulo se neko hukanje i brzi pomaci po grančicama na tlu. Ozim žalostan i bespomoćan, a malo i u strahu, krene šumom prema vrhu brijega. Išao je koso na strminu i uzeo pjevati da se malo utješi ili da pokaže sam sebi da je živ, a i da može dubokoglasni znati da je budan i da odlazi. Ozim je bio utjelovljena poslušnost, sad se vidjelo, ali samo u strahu. Bez straha ne bi on slušao nikad.

Morem plovi brod
Plovi kamo god
A ja idem s njim

I tu Ozim stane. Na tlu je ležalo nešto bjelkasto ali nepomično, na mjesecini kao košulja ili odbačeno krzno ovce ili koze, teško određivo. Ozim se približi.

5

Tai i Ciklam došli su do ulaza u špilju, koji se nalazio prilično sakriven iza klisure. No Ciklam je poznavao taj kraj. Dovede Tai do ulaza i reče joj neka samo krene unutra, a on će malo izvidjeti idu li progonitelji i malo će svoje i njezine tragove zamesti. Tai kimne i uđe.

U špilji je bio mrak. Ne znajući kako da dođe do svjetla i ne poznavajući tlo u špilji, Tai sjedne na prvi kamen što je još bio vidljiv i ostane sjediti. Mislila je: »Kamen je prilično tvrd i hladan, a Ciklamove hlače vrlo su tanke. To će se moći izdržati neko kraće vrijeme.« Zatim je mislila o svom ocu i o Timiru i o tome kakav li se tamo sad već strašan zametnuo boj. Lišće je izvan špilje polako dobivalo rumeni sjaj i svi su se vrhovi brežuljaka zarumenili. To još nije vatra s Amarhara, mislila je, to tek sunce zalazi.

Pipajući Tai ipak uđe malo dublje u špilju.

6

Amarhar je vrvio i vrio pod svjetlom baklji u rukama i svijeća na prozorima. Spremao se na obranu, a drugim dijelom na napad. Samo su zapovjednici za jedno i za drugo bili dvojica i osim toga u svađi, pa se svaki arkebus jednom postavljen, za koji časak micao s mjesta. Svi su više ili manje izgubili glavu i davali zapovijedi koje su još prije izvršenja pretvarali u suprotne. »Ispraznite grad« bila je jedna zapovijed, »Svi u podrume« začas

je stigla druga. A ako si pitao s napola natovarenih kola da li da se vozi u močvare ili u Crna Sela ili da sve istovariš u podrum, vojnik bi te ubio. Tako je bilo mrtvih još prije nego što je stigao neprijatelj.

Timir je međutim bio od svih najmirniji. Nije vjerovao da se Tai utopila, ali vjerovao je da je pobjegla, ali i to ne sasvim, jer je mogla biti skrivena na različitim mjestima u dogovoru s ocem, a i na svoju ruku. Svakako bolje je da se ne zna gdje je. Pozove Timir svoga nadzornika doušnika.

— Pošalji petoricu na Zeleno brdo i neka pretraže svaki grm i rupu. Ona taj dio dobro poznaje i lako je moguće da je tamo. Kad je tvoji ljudi pronađu, neka je nikako ne dovode ovamo, nego neka je vode mojoj sestri Vlatici iza Zelena brda na jezeru Zui. Tamo neka je ostanu čuvati njih trojica, a ostala dvojica neka mi dođu javiti. Neke idu različitim putovima i skriveno, jer Tenovan, kralj i Tain otac ima svojih pristalica posvuda, pa će prepoznavši glasnika ili hoteći da svakog nepoznatog nema, ubijati ljude kao zečeve, budu li kako rekoh nepoznati ili novi. Tako Timir uputi nadzornika i otpusti ga iz svoje nazočnosti.

Nadzornik je sve učinio prema zapovijedi, ali doušnici, osjećajući da se koješta ruši, nisu otišli dalje od Crnih Sela, tamo se uključili među rođake i prijatelje, te posve nestali s posla.

7

Tai je u špilji vidjela Pauč. To je bila tanana mreža osvijetljena zelenim zatkom nekog kukca i prostirala se preko uskog puteljka. Slaba svjetlost zelene boje bila je dovoljna da Tai stane i ne dirne paučinu. Nije Pauč bila velika, bila je oba roda i čučala u kutu svoje mreže. Tai bi najradije bila pobjegla van iz špilje, natrag u šumu, ali špilja je iako mračna, bila topla, a vani je već i onako bio debeli mrak. Ostalo joj je da se skutri pod mrežom i pipkajući pokuša ispod nje ući malo dublje u špilju. Tamo bi moglo biti toplije.

Odjednom Tai začuje ljudske glasove i ugleda svjetlo svjetiljke. Iz špilje su se pojavljivali ljudi koji su tiho jedan drugog zvali i išli prema izlazu. U jednom zamahu svjetiljke, koja je visjela na štapu, Tai opazi da je iza nje desno, malo više gore, jedna niša, udubina baš njezine veličine. Ona se tiho popne i smjesti nečujno među zemlju i kamenje.

— Ne mislim ja da je netko ovdje — poluglasno reče prvi čovjek koji se pojavljivao iz mraka sa svjetiljkom. — Da je ovdje, mi bismo ga već čuli.

— Ali zašto Tera vuče za uzicu i cvili? — zapita jedan ženski glas.

— Valjda je nešto pojela — odgovori prvi glas i pojavi se ravno ispod lijevog Tainog stopala.

Išli su jedno za drugim, muškarac i žena i pas koji je stvarno bio nemiran i cvilio, ali nije se bacao na tlo i nije lajao.

Prošli su ispod Tai i rastrgali Pauč.

Amarhar je bio osvojen, a Timir pobjegao u dubinu zemlje Har, nekadašnje svoje kneževine. Bježao je istim putem kao i Tai i sklonio se u istoj pećini, ali mjesec dana poslije u noći mladog mjeseca i tamo se sastao s Baagom.

— Izgubio — izgubio, naći ćeš opet ili nećeš više naći, trčao ti ili polako hodao, bio željan ili bez želje, neće ti događaji ići na ruku nego od nje i pored nje i na ruku.

— Ovo nisam shvatio, mračno reče Timir, kako »neće mi ići na ruku«, a zatim ići će...

Baag se tiho smješкао.

— Vidjet ćeš. Različitih vrsta događaja ima, to sam kazao.

— Da, ali ići će mi na ruku, na moje dobro ili ne?

— Katkad da, katkad ne.

— To nije nikakav odgovor, nikakvo proricanje, to i sam znam da je ponekad povoljno a ponekad ne, zato ne trebam tebe — srdito je mumljao Timir, a njegova je mala četa vojnika upalila vatru pred špiljom nešto u stranu i logorovala pjevajući.

— Vidiš — reče tiho Baag — oni pjevaju. Kadgod ne znaš što bi, a i opasno je, zapjevaš. Nisu važne riječi u takvu slučaju, nego melodija. Kao u razgovoru.

— Kako to misliš? — otrsito će Timir.

— Tako kako sam rekao — i Baag više ne progovori ni riječi, nego naslonjen na slamu i napola sjedeći na njoj, zatvori oči i stane ravnomjerno i duboko disati.

Timir pomisli »ovaj je zaspao«, potakne vatru u špilji i izađe u noć obasjanu s dvije vatre: jednom iz špilje slabo svijetlom, narančastom i drugom pored špilje desno, tamno-crvenom i okruženom ljudima napola sjedećim, stojećim i ležećim.

Približio se Timir i pokušao pjevati s ostalima

Vjetar puše i nosi
Velimirov štit i luk
Odnio daleko

i to se ponavljalo, ali Timira nešto stisne u grlu, štipne ga u nosu i poteku mu suze. Melodija je klizila i rastirala se kao grane u šumi i odjekivala kao paslika na vodi i držala se jednoga tona kao poljupca i bez obzira na govorne razlike u naglasku ponavljala se novim riječima, ponešto unakaženim, ali sretnima što leže u zvuku.

Na jezeru Zui, Timirova sestra Vlata vodila je ženski samostan ili, kako su to one same zvale, Zajednicu. Bio je to jedan stari dvor napušten od vlasnika, koji su one

nastanile, popravile koliko se dalo i gdje su živjele odjevene u bijelo i odvojene od svijeta, uzgajajući voće i povrće, kokoši i jednu kozu koju bi mijenjale za drugu kad ne bi davala dosta mlijeka. To bi dolazilo svake dvije do tri godine i upravo je sada sestra Eu — one su od svetih imena uzimale samo prvi slog — vodila kozu u selo seljaku koji im je obično davao zamjenicu.

Idući ravnom stazom, jer je samostan ležao u dolini u kojoj je bilo i selo, sretne Eu Tai u odjeći dječaka, obori oči i ne reče ništa. Tai postupi jednako, ali ne krene istim smjerom kao Eu na Zeleno selo, nego potrči stazicom koja je vodila u šumarak. Tamo se sakrije među grmlje i pokupi još poneku kupinu koja je kasno sazrela.

Kad se Eu vratila s novom kozom u Zajednicu, nije mogla odoljeti da ne kaže, doduše šaptom, svojoj prijateljici Ce:

— Vidjela sam jednog nepoznatog dječaka — to je bilo sve, ali Ce se pretjerano uplašila, probljedila i srušila se.

— Kakvi su to običaji? — strogo vikne Vlata i dođe bliže, dva tri puta pljusne po Ceinim obrazima i Ce se osvijesti.

Sad je tek nastala prava strka. Vlata pogleda Eu ljubazno i lažnom nježnosti pozove je k sebi u nadstojničku sobu.

— Što si joj rekla — upita Eu blagim glasom koji je svojim tonom javljao »ne boj se, ništa ti neću, ma što da si kazala, sve ti je oprošteno«.

Eu se nije dala tako lako prevariti i namamiti u zamku.

— Ništa — prošaptala je.

— Neće baš biti tako — nastavi nadstojnica — nešto je moralo biti, da je Ce nakon toga pala u nesvijest — i Vlata počne polako šetati sobom, uzme sa stola čvrsti štap od trske i stane njime lupkati po stvarima u sobi.

— Bila je previše stegnuta — reče Eu mirnim glasom kao da nije stvarno bilo ničega, ni prije, ni poslije.

— Zašto je niste onda odmah otkopčale — sad je već nadstojnica malo iskrenije, tj. ljutito govorila.

— Nismo se sjetile — jednako mirno nastavi Eu.

— Ali sad znaš — to je bilo mišljeno ironično, no Eu shvati kao da je bilo mišljeno istinito i reče mirno: »Da«.

Ne samo zato što se nije odala ni riječju, ni ponašanjem, ni glasom, niti kretnjom, nego i zato što je zvono zazvonilo na večernju, nadstojnica je otpusti.

Eu polako ode iz nadstojničine sobe.

Ciklam je ono istrčao iz pećine prije mjesec dana i još se nije ni vratio, niti javio. Ciklama su naime uhvatili, ali ne kneževi ljudi, nego obični razbojnici kojih je uvijek bilo

u šumi, poneki se pravili da su ugljenari, drugi opet pastiri zalutale janjadi, neki su tobože gradili neki samostan sumnjive vjere. Ovi posljednji, sa zamisli samostana, zgrabili su Ciklama. Činio im se čvrst i dobar za nošenje vode i polijevanje vapna i slaganje suhozida. Oni ti izrežu jezik čim im se ne sviđa što govoriš. Ciklam je radije učio šutjeti. Mislio je, neće mi biti teško, Tai je šutjela deset godina. Nju doduše nisu tjerali da nosi kamenje, ali ipak je šutjela i presvlačila se. Sad ću i ja tako, samo bez preobuke. Nosio je, slagao u zid i šutio. Očima je samo tražio načina da pobjegne. Ali bio je čuvan i lancima i psima cijelu noć, a danju se sve vidjelo, jer se na velikoj čistini s onu stranu gore gradio taj nazovi samostan.

Ciklam međutim nije smio ni šutjeti uvijek, nego samo izvan školskih sati koji bi nastajali i nestajali kako je kome padalo na pamet. Pozvali bi Ciklama, on je morao dotrčati, nikako sporijim korakom doći, i onda bi počelo:

— Đavo je dobar — Bog nije — ponavlaj.

Ciklam bi ponovio.

— Đavo je moćan — Bog nije — opet on ponovi.

— Đavo sve zna — Bog ne zna — on i to reče.

— Đavo je svagdje — Bog nije — to je Ciklam rekao s uvjerenjem ponavljajući za bratom Kvazimusom.

— To da si upamtio i da usred noći znaš.

Kvazimus je noću budio Ciklama i provjeravao njegovo znanje. Ciklam bi malo zadrhtao kad su ga stresli, stali oko njega s bakljama i Kvazimus pitao prvo, drugo, treće i četvrto. Nisi smio poredak mijenjati, o riječima da i ne govorim. Ipak, Ciklamu nije bilo teško upamtiti četiri rečenice, a što one znače nije se brinuo osim što je i sam vidio da je đavo svagdje.

11

Hodajući za Baagom, Ozim mu izgubi trag i lutajući sam šumom i brijegom dospije Ozim do prvih straža razbojnika samostanaca i bude uhvaćen i bačen u jamu s hodnikom, gdje je noćio i Ciklam.

— Tko si mu ti — upita Ozim.

— Ma nitko više — odgovori Ciklam.

— A tko si bio — nastavi Ozim.

— Ne sjećam se — odvratil Ciklam i stane se pretvarati da spava.

Ozim shvati to kao poziv da o sebi pripovijeda, pa počne govoriti lomeći tvrdi komad crna kruha, što su mu ga negdje u selu turili u rukav:

— A vidiš ja, sve se sjećam što je bilo davno, davno i godi mi to sjećanje, makar bi se usto trebao i stidjeti i stid mi godi. Sve mislim da bi mi i malo straha i srdžbe i žalosti dobro došlo. — To su takozvani plavi osjećaji. Nikad nisi čuo? Pa i ne govori se tako

svagdje. Ali u mojoj školi strah-srdžba-žalost tvore takozvani plavi trokut. Pitaš me ima li i drugih trokuta. Ne, nema. Ima još jedan četverokut bez boje, takozvani od jedne stranice nade, druge čežnje, treće, treće, ne sjećam se, a četvrte strmoglave hitnje. To je sve tako upisano da se đaci lakše snađu. Da, da, ne snalaze se ni ovako, ni onako — starac se preda slatkom snu okrepe.

Tek što je starac usnio, Ciklam otvori oči i u slabu svjetlu mjeseca ugleda Tai kako se kradom šulja u jamu prema njemu. Htio joj je javiti »ne, ne«, da ne uđe ovamo niz visoke stube u zemlju a ona stvarno i ne siđe više od jedne, nego se vrati i nestane u šumi. To je sve bilo tako brzo, da Ciklam nije znao je li to bilo možda samo priviđenje.

12

Tai se izvukla iz logorišta lažnih redovnika i upala u ruke Stare Rove. Bila je to jedna od tri Timirove sestre: najstarije Vlate, zatim nje, Rove, i konačno najmlađe koja se rodila poslije Timira i zvala se Aćina. One su bile u ljutoj svađi, sve tri između sebe, zbog naslijeđa, a jedina se Vlata nekako snalazila s Timirom i zato je on njoj mislio poslati Tai. To se međutim, kako se zna, izjalovilo i Tai nije mogla gore proći nego da je se domogne Stara Rova.

Rova je bila vrlo prijetvorne i zle naravi, a bila je i zakinuta od braće kao nevoljena od majke, pa su se svi mogući osvetnički porivi sjatili u njoj. Bila joj je najveća radost što je vlastoručno uhvatila Tai, iako nije znala da je to baš Tai. Voljela je imati robove, a što bi drugo bio nego rob, ako te ovako netko uhvati u šumi?

— Ael, vodi ga — rekla je sasvim crnoj ženi s plavim turbanom — znaš već — dodala je.

Ael ogromna uzme Tai za ruku i odvede je do jezera koje je tvorio potok a bilo je djelo dabrova i zapovjedi joj da donese čabar i zaima vodu koliko treba za kupanje u koritu, gdje su inače svinje jele napoj. Tai se jako uplaši, ali nije počela plakati kako bi to možda učinila druga djevojčica, nego nestane u kolibi koja se sastojala od jedne prostorije s jednim zastorom od kukuruzovine i u kojoj nije bilo nikoga, uzme drveni čabar i još jedan, uzme i štap i krene na vodu. Tamo, međutim, nije više stajala golema Ael, nego jedan muškarac.

— Žurno, žurno — povika on i pljacne Tai po stražnjici i leđima.

Tai opet ne reče ništa, zajme vodu iz jezera u jedan i u drugi čabar, smjesti štap pod drške i pokuša dići. Ali uzalud.

— Slab si ti za to, momčiću — odjednom se muškarac raznježi, približi se Tai i umjesto da sam podigne čabrove na rame, stane otkopčavati Tainu košulju.

Kako je Tai željela biti dječak, stala se otimati, razjarila je muškarca, on je rastrgao košulju i vidio da je Tai djevojka. On se nasmije i ode.

Posve drukčija sudbina vodila je Ciklama u razbojnika. Oni su vrlo uspješno oduzeli dragulje i zlatnike i neke haljine i kapute, a i vrlo dobro oružje kolima koja su bez pratnje pokušala pobjeći iz Amarhara. To su već treća kola tako natovarena i s putnicima koji su bili sretni što su mogli svim svojim dragocjenostima otkupiti živote i dalje bježati. Razbojnici su najvoljeli takav soj, a kako ga je bilo mnogo ovih dana, pronio se glas da to Ciklam donosi sreću i nisu ga doduše prestali noću zakivati, ali danju su ga čuvali i obukli u nove haljine i držali na toplom, a kako se već zima šuljala, bilo je to vrlo potrebno. Ciklam je vidio, iako nije i razumio, promjene svoga položaja, pa je izrekao jednu želju:

— Neka starac ostane sa mnom — i, gle, razbojnici malo poviječaše očima »zašto to« i »što će mu«, ali konačno glavni slegne ramenima i Ciklamu dovedoše starca.

Nije se Ozim nimalo začudio vidjevši Ciklama među jastucima i odjevena u svilu.

— Shvaćáš li to? — upita Ciklam.

— O da — odgovori Ozim.

— Oni možda misle da sam ja neki princ po krvi ili što....

— Oni ne misle ništa. Vide da nosiš sreću, pa te čuvaju.

— Nije meni ovo mjesto sigurno.

— Pa i nije — složí se starac.

— Okrene se sreća, okrenu se gazde.

— Tako je — dometne Ozim.

Ciklam je htio još nešto dometnuti, u smislu da se ipak treba nadati da će sve ostati kako jest ili, u drugom smislu, da treba skovati plan za uzmak, ali još se na vrijeme predomisli. Starac je doduše bio prijateljski naklonjen ovoga časa, ali i to se moglo okrenuti. Zato pljesnu rukama i dotrči mu neko dijete, kojemu on reče neka donese oblutke. Igrat će se piljaka.

— Svako je znanje puno praznovjerja — prošapta Ozim za sebe, nagne se natrag glavom na zid i zaspi.

Obluci su bili mramorni, okrugli, crni, bijeli i ružičasti. Ciklamu je sve postajalo dosadno, jer nije bilo ni boli ni poniženja ni uopće više nikakva nasilja nad njim. Činilo mu se da je žlica meda u toploj vodi; topi se i rastopit će se. I ti obluci nisu bili prirodni, s kakvima se igralo na obalama. Sve su mu davali uljepšano i ostavljali ga sama.

Ael stavi u korito vjedro tople vode i umoči Tai u košulji i hlačama s komadom gline, neka se opere u podrumskoj kuhinji. Tamo je bilo toplo, a i dan je bio topao premda je prije toga bilo i leda. Ta je jesen bila mušičavija nego što su jeseni obično bivale, tri dana zima, drugih pet proljeće, pa opet zima s injem i poledicom. Grančice breza bile su u

staklenim košuljicama, a sjemenke koje su bile raspucane i crvene na grmlju, caklile su se kao porculan u svojim jezgrama.

15

Treći trokut zove se crveni trokut i sastoji se od ponosa, stida i želje za uspjehom — govorio je Ozim dalje sam sebi.

Nekad su prije bili obojica na njivi i okopavali su kukuruz, sagnuti i pogrbljeni. Jedino su njih dvojica radili seljačke poslove pod nadzorom jednog beznogog koji je šepao na drvenom ulošku i preostaloj nozi, a bio je i bez jednog oka.

— Šuti ti tamo — zaurkao je kljasti i zamahnuo bičem.

— Šutim već šutim — otpovrnu Ozim.

Ali sad se prohtjelo Ciklamu da govori i počne on mrmljati brzo i tiho.

— Ja imam jednu prijateljicu, i — malo zastane i šapne u zemlju — htio bih pobjeći.

Čuvar je gledao prema šumarku, jer se tamo nešto micalo. Pogleda zatim u radnike, zaključivši da su pokorni i pođe malo prema grmlju na rubu njive da vidi bolje.

— Odavle? — zapita Ozim.

— Ne, iz špilje noću — zatim Ciklam zašuti.

— Kad ne bude mjeseca do dva tjedna — šapne Ozim i sruši se.

— Hej, hej — viknu Ciklam — dođite — i stavi šake kao trublju oko usta — dođite — doviknu opet.

Starac je pao i slomio ruku kako se činilo po boli i po tome što nije mogao micati prstima. Čuvar je polako došao i zahtijevao da starac nastavi okopavati desnom rukom, jer »nije mu ništa, samo se pretvara«.

Ciklam zgrabi lopatu i lupi čuvara po glavi, primi za desnu ruku Ozima i potrči prema šumarku.

Kad se čuvar osvijestio, bila je već noć s pola mjeseca.

16

Ne treba misliti da Timir nije stigao do Vlate i da nije doznao da se Tai izgubila i da nije sam samcat krenuo u potragu za njom. Traži on nju, traži po gori i po dolini, ali boji se pitati. Nije mu ni palo na pamet da traži dječaka.

S jedne strane neba sunce je zalazilo u gustoj magli, a s druge je mjesec na nebu počinjao sve više sjati. Veliki su bili i svijetli jednako. Vidi li ih Tai? Mislio je kako godi plućima kad netko koga voliš misli isto što i ti, pa bilo to i da su na nebu dva jednaka

mjeseca, jedan u sivilu zapada, a drugi u prozračnosti gotovo vedra neba, visoko gore na istoku. To nije izlaz, nego zenit. To je meni Tai, mislio je i hodao golom šumom po duboku lišću, samo s ponekim crnim crtežom smreke ili omorike. Što to znači da mi je svejedno izgubiti kneževinu, a čežnje za Tai ne mogu se riješiti? Za mene su govorili da sam vrlo glup knez. To će biti točno, pomisli i nimalo se nije zbog toga stidio ni ljutio, nego je još slobodnije mislio na Tai.

— Ne bih smio uzimati svoje uspomene kao stvarnost. Ili svoje želje — i jedna grana s trnjem udari ga po licu i rani iznad oka.

Hodajući gorom, Timir sretne Baaga koga je pratila mala četa učenika i poklonika. Baag je šutio dok god se hodalo, a progovorio bi tek kad bi sjeli. Sjeli su tako uz jedan bor prekrit smolom i mirisan, podalje zapalio je netko vatru i dim bi, od vremena do vremena vjetrom nošen, dopirao do skupinice pod stablom. Bila je to neka topla kasna jesen, suha.

Baag se obraćao Timiru, ali nije ga gledao. Nitko nije micao ni vjeđama. Baag reče:

— Treba znati da ono što tražimo podliježe istim zakonima promjenljivosti kao i ono što imamo. Pa i riječi samo zavaravaju čovjeka: ako tražiš naranču koju si već jeo, ona koja se zove naranča u kraju u koji si došao može biti djevojka. Ne pitaj dakle za naranču.

Timir je šutio i primjenjivao govor na sebe. Mislio je »nisam pitao za Tai. Ona je mogla ime promijeniti da zavara progonitelje, jer može misliti da smo u potjeri. Ne možda da sam baš ja taj koji je gonim, ali da smo opazili nestanak i da ćemo ga pokušati nadoknaditi, to zna. Ne može znati kojim putem idemo i da li prema Vlatinu samostanu, ali ako joj se tako čini, sigurno je u drugom pravcu, na drugoj gori i preko jezera negdje našla utočište«. Nikako nije pomišljao na ono što se dogodilo, naime da je Tai zarobljena od Stare Rove pod vlašću Ael i u dječakovoj odjeći.

17

— Ael, uredi već jednom toga dječaka i neka me poslužuje i neka mi pjeva — rekla je osorno Stara Rova.

Ael požuri, dobaci Tai, lijepu dječaku, odjeću od plavog svilenog turbana do širokih, baršunastih, mrkih hlača i mekih svijetlih kožnih cipela, izvezenih srebrnim nitima. Tai sve to odjene i osvane pred Starom Rovom.

— Dobro — odmjeri je ona — a sad zapjevaj. Imaš još tanki glasić ili si već dobio duboki?

— Tanak mi je još — prošapta Tai u strahu.

— Onda pjevaj — i Rova se namjesti među jastucima, prisloni čibuk usnama i zapuši.

Tain glas je bio visok i nejak kao dječaćki, premda nije bio tako proziran i zvonak. Ali Stara Rova nije marila baš za nekim lijepim glasom u dječaka, samo neka izgleda lijep a pjevati može kako već pjeva.

Šum slapova
 Šum koraka
 Vodi anđela stazom

— Ne to — promrlja Rova.
 Tai zapjeva drugu pjesmicu o vinu i ženama

Daj mi natoči
 Vino i naberi
 Ruže i prolazni
 Dan zaustavi

i Tai se zaboravi i počne uz pjesmu plesati kako su to učili sve djevojčice.

Ael je stajala uz prozor i gledala paunove po vrtu. Kad se okrenula i vidjela Tain ples, pomisli:

— Gle, pleše kao djevojka — i od toga časa nije prestajala sumnjati, samo je rekla nije ništa, da Stara Rova ne bi pomislila kako su je htjeli prevariti i namjerno podmetnuli djevojku umjesto dječaka. Znala je i sama da se dječaci teže nalaze.

Stara Rova je zadrijemala, a Ael uzme za ruku Tai i odvede je u podrum.

— Neću te svlačiti — zagrmi — sam reci.

Tai nije odmah pogodila što se pita, ali vidjela je da se pita ozbiljno i da ne bi bilo dobro pokazati neznanje.

— Istina je — zavikne sad Tai, pa što bude, bit će.

— Ako je istina, onda ti je bolje da bježiš glavom bez obzira kud te noge nose — i Ael se uspne strmim stubama, zatvori i zakračuna podrumaska vrata od te potpuno zaboravi Tai. Tako je Ael rješavala teškoće.

Tai međutim zapita samu sebe kako da bježi »glavom bez obzira kud je noge nose« iz dubokog i zaključanog podruma.

Timir je imao kneževinu gdje su kao i drugdje jedni radili, a drugi se zabavljali. Oni koji su radili bili su od plemena Hu, a koji su se zabavljali i ratovali bili su Ajanci. On je pripadao njima i nije se znao sam prehraniti nego tako da otme gotovu hranu. Kruh, slaninu, sir, jabuke, a i vino u krčagu. Kako je vrlo loše i krao, bio je uhvaćen, a kako nije gledao komu oduzima, dogodilo mu se da ga uhvatiše razbojnici dok im je pokušavao krišom dići kruh. Isti oni razbojnici kod kojih je Ciklam carevao. Možda nije dobro reći carevao jer moći nije imao nikakve, ali izležavao se i premještao se među jastucima carski. A i trpio je od dosade, jer nije bio slobodan. Mislio je »ima tri vrste ljudi: koji čine zlo, koji trpe zlo i koji ne znaju što je to. Takav postajem ja. Ništa više ne znam i ne razlikujem

dan od dana i dan od noći. Ne znam što više ni kako sam ovamo dospio«. I zaboravio je Tai.

Jednu stvar je Timir bolje radio nego bilo tko drugi: kockao se. Vidio je u grmlju skupinu razbojnika koji su kockali. Prikluči im se, progura se i nekako mu pođe za rukom uključiti se u krug. Malo se gurao, malo smješkao, malo pjevušio i tako se smjestio da je došao na red poslije glavnog kockara.

Igra je nastavljala samu sebe, red za redom, i Timir je dobivao. Nije zbog toga svima jednako promijenio svoju važnost. Neki su ga zabavljali i k njemu se primicali, kao da je sreća u igri žar vatre koji grije, drugi su se odmicali i zavidjeli mu i čekali da se sreća okrene, a treći su se spremali da mu otmu što je dobio.

19

Kad su Baaga napustili razbojnici, on se spremio i opet pošao na put.

Pršio je sitan zrnati snijeg i hvatao se na putove i grmlje i na kratku travu u šumi. Nije bilo pravo vrijeme za putovanje, ali Baag nije više mogao ostati na jednome mjestu. Hodao je brzim koracima i nije mu bilo hladno pod vučjim krznom na kojem je spavao i kojim se pokrivao.

Iz šume je izronila Tai. Drščući i gotovo plačući.

— Ovo je mnogo gore nego podrum — pomisli i sudari se s gotovo nečujnim i tako brzim Baagom dok je preskakala mali jarak koji je dijelio šumski put od šume.

— Samo što me nisi zbacio s puteljka — reče Baag.

— Ah, molim vas oprostite mi — prošapće Tai i ustane, jer je bila pala od sudara.

— Ništa, ništa — reče Baag — ali ti bi se mogao i smrznuti ovako bosonog u cipelama i u toj rastrganoj košulji i u isto takvim hlačicama — i Baag skine jednu kozju kožu koju je nosio oko glave kao šubar u umota u nju Tai.

— Malo ti je to — nastavi Baag — i podigne djevojčicu koja je bila lagana kao ptica, a Baag tako golem i snažan.

Ipak, Tai se nije osjećala sigurno i tek što ju je podigao, umjesto da se prebaci preko njegova ramena kao poluprazna vreća, Tai skoči i potrči putem kojim je Baag došao. Iz podruma se izvukla između rešetaka, a sada da se da nositi od tko ti ga zna kakvog lovca, e neće. Kozju kožu je ipak zadržala. Trčeći dođe do šumske ugljenarske kućice i provali vrata, brzo ih za sobom zatvori i pobjegne u kut, baci se na pod i dahćući stane čekati.

Ništa. Niotkud ništa.

— Anđeli tišine pjevaju — reče sama sebi i to je umiri.

Baag je, naravno, išao dalje. Pobjegla, mislio je, svatko svojim putem.

Tai pokuša u tamnoj unutrašnjosti kolibe ispitati što je tamo. Tako dođe do zida i prozora koji se sastojao od drvenih krila, otkračuna ga, što je škripilo i lupalo tako da je to malo pomalo radila, ali ušla je svjetlost jer je pun mjesec stajao visoko na sjeveroistočnom nebu. Tai odabere svjetlost i hladnoću za taj čas, da se snađe. Bila je uz

ulazna vrata, na stolcu, jedna svijeća. U sredini sobe, pod dimnjakom, ognjište. U drugom kutu, nasuprot jedinom prozoru, ležaj, jastuk i pokrivač na tlu.

— Jadna li je to kućica za pola ugljenara — i u tom času skoči na nju neka životinja. U prvi je čas pomislila da je ris, ali bila je kućna mačka. Činila se crna u toj pomrčini i skočila je Tai na rame zatim na prozor, još ga malo otvorila i nestala u šumi.

Sad Tai posve zatvori prozor, pipajući dođe do kraja. Tamo se skutri, umota se u pokrivač i kozju kožu te istoga časa zaspi.

20

U kolibicu u kojoj je Tai spavala tiho uđe ženska spodoba i stane uz zid kraj vrata. Za njom, isto tako tiho, začas se uvuče jedan muškarac. On se tiho domakne do nje i čvrsto je zagrlji.

Bili su to Aćina i Est, jedan od četiri Timirova jahača.

— Znam, znam — šaptala je između poljubaca.

— Ne, ne znaš — prošapta Est. — Cijelu noć sam mislio da ću ostati.

— Ne, ne, ne možeš — gotovo je jecala Aćina.

— Došao je glasnik. Timir je s razbojnicima.

— To i jest mjesto za njega — Aćina se izvije iz zagrljaja i, malo priviknuta na tamu izbice, opazi na ležaju skvrčenu osobu.

— Tamo je netko — šapne Aćina — pazi.

Est je zagrlji kao da se bojala, što se ona nije nikad.

— Neko pastirče zalutalo valjda, pa se sklonilo pod krov — reče Est jedva i pogledavši smotuljak na tlu među krpama od odjeće.

— Ipak, bolje da nas ne vidi — reče Aćina posve tiho.

Est ju je samo čvrsto i nepomično držao u zagrljaju tiho priljubivši usne na njezin zatiljak.

— To je zauvijek — šaptala je Aćina.

— Ne, ja ću doći, ja ću doći jedanput. Ako nešto jako želiš, uvijek ti se jednom ispuni.

Aćina nije rekla, ali je hitro pomislila: »Ali kada!« Samo uzdahne i okrene glavu tako da je vidjela komad Estova lica u polumraku.

U tom se času Tai probudi.

Ostala je bez pokreta. Nijema i bezglasna. Ali prepoznala ju je po glasu i kad je malo virnula, a mjesečev trag je pao na Aćinu, prepoznala ju je.

Ukočila se kad je prepoznala Esta. On je bio član Ponoćnog bratstva koje je ubijalo za crnih noći svakoga tko se nekome od njih danju ne bi svidio. Braća su bila u crnoj odjeći s crnim kapama, a lica su mazali blatom. Za mnoge se nije znalo jesu li ili nisu članovi, ali za Esta su znali svi, jer je bio predsjednik i glavni član koji je izdavao zapovijesti i odobravao djelo. Nikad još nijedan član nije bio optužen, a kamoli izveden pred knežev sud i osuđen. Što god su radili, bilo je zakopano u tajnu.

Baag je govorio dok je hodao po suhu tlu u šumi, pod zainjenim granama i grančicama, a za njim dva sljedbenika.

— Nijedan čovjek nije iznad drugog čovjeka.

— A što bi rekao papa? — promrmlja prvi sljedbenik.

— On misli da nije čovjek — nastavi Baag.

— A ljudi se ipak razlikuju — promrmlja drugi sljedbenik.

— Da, razlikuju se poznati od nepoznatih — reče Baag i sad se nije znalo šali li se.

— Što znači takva razlika? — glasno upita prvi.

— Mnogo ili ništa, kako hoćeš. Možeš reći da znaš nešto o čovjeku koga poznaš, ali to naravno ne mora biti istina.

— I to se ipak zove znanje? — pitao je sljedbenik dalje.

— Da, svako je znanje takvo. Katkad vrijedi, ponekad ne vrijedi. Čas je istina, čas nije.

— I kakva je to onda istina? — nije se dao smesti sljedbenik.

— Istina je prava — odgovorio je ozbiljno Baag — prava i jedna jedina, samo što se ne zna.

— Misliš da je negdje tamo kamo gledamo kroz plot.

Baag se nasmije.

— Istina nije ni negdje, ni nekad. Istina je odbljesak munje u oblacima.

— Tako je za ljude — prošapta drugi sljedbenik.

— One u jednom roju. Ali za one u drugome može biti drugačije. Ljudi se uvijek skupljaju kao ribe i ptice u jata po tome što im se čini. To je za njih istina i više im znači nego život. Oni se uzrujaju kad se nađu u blizini istine ili njenog pričina. Kad su uzrujani, ne pamte što su vidjeli kad je bljesnulo. A i inače pamte ono što žele ili čega se boje, ostalo ne.

— Tako je u snu — doda tiho drugi.

— Java je samo poluzajednički san. Tobože povezan i s tobožnjim smislom koji uhvati jedan, pa preuzme drugi, kao mi sada dok hodamo i pričamo.

— Mnogo toga gubimo putem — reče glasno prvi sljedbenik.

— To će već netko drugi podići.

Stigli su do kažuna dan hoda od kolibice.

Timir je nešto kockom, nešto silom preuzeo vlast nad razbojnicima. Treba priznati da su mu u tome pomogla njegova četvorica jahača, svi iz Ponoćnog bratstva. Najprije su ubili četovođu, jer tako se to radi, i zarobili glavne desetare, zatim su ostale razbojnice

stjerali u konjušnicu, a konje potjerali u dolinu. Nakon toga su svima rekli da nemaju drugog izbora, nego da Timira uzmu za poglavara. Nisu im, naravno, rekli da ne postoji samo jedan izbor, uvijek su najmanje dva, a obično ih ima mnogo više. Strah zatvara izlaze. Zato su ih htjeli prestrašiti: naime, nije se moglo shvatiti kako je umro poglavica, nađen je ujutro mrtav u šatoru, a stražar nije ništa vidio ni čuo, a nije spavao jer je držao sablju pod bradom da bi odmah podigao glavu čim mu klone.

Neki su mislili da je do umiranja došlo zato što je Ciklam, da se zabavi, tražio ugljen i pergamentu i crtao neke spodobе koje nije htio nikome pokazati. Šaptalo se da Ciklam »zarobljuje svjetlo«, što se nikako ne smije, i da će na taj način navući zlo na glavu cijele družine.

Ponoćno bratstvo je sa svojom četvoricom jahača živjelo na rubu šume, a danju su izgledali kao kovači, ugljenari ili ribari. Samo je Est i danju bio knežev jahač.

Sastajali bi se kod četvrtog hrasta u šumi, brojeći od livade koja je ljeti posve žuta od maslačka i zato se zove Žuta livada.

U duplji toga hrasta, što ga ni dva čovjeka nisu mogla raširenim rukama objumiti, držali su oružje. Ljestvama od užeta uspinjali bi se do šupljine i onda bi se okrenuvši ih, spuštali njima u duplju. Oružje su bile sablje i noževi, a ono malo pušaka bilo je u kovačnici. Još su se uvijek ponekad služili lukom i strijelom. Kako su voljeli što strijela tiho para zrak za razliku od taneta kojemu treba mnogo veća brzina! Kovač Dudum brinuo se da oružje uvijek bude čisto. Radio je noću.

Njihovo je vrijeme bila noć. I razbojnikе su noću poubijali i konje im noću raštrkali a noću je Timir zasjeo na razbojničko prijestolje.

Sad je trebao doći na red Ciklam. Ali ljudi Ponoćnog bratstva nisu se mogli složiti: da li da ga ubiju, puste ga pobjeći ili da ga zadrže kao srećonošu. Dok su se oni tako prepirali i mrko gledali jedni druge, Ozim se došulja do Ciklamovog šatora, podigne ga sa strane suprotne ulazu, uvuče se kao lisica i šapne Ciklamu:

— Bježi, ako ti je život drag — i zatim istim putem nečujno nestane.

Ciklam zgrabi svoj stari crveni prslučić od Taine haljine, ali ga više nije mogao zakopčati kako se razjačao na razbojničkoj hrani; ipak ga ostavi na leđima, zbacivši turban i prošešuri kosu koja je bome padala do ramena i on postajao sve sličniji djevojci, pa pomisli da se odjene djevojački i brzo nađe različite dijelove odjeće u škrinjama koje su bile smještene u šatoru i tako opremljen prošulja se Ozimovom rupom u šumu. Straže su već bile poubijane. Ciklam je šumom šušкао kao miš i do jutra dotrčao ravno pred kovačnicu brata Ponoćnog bratstva Duduma.

Došli su tako reći zajedno Dudum i Ciklam. Ciklam je nekoliko časaka prije pokušavao ući, ali vrata su bila zabravljena sučelice kolibi i on se okrenuo prema staji i ognjištu za željezo, kad li mu s leđa dođe Dudum.

— Što je, djevojčice, skitaš se, pobjegla si od mame, ha?

Ciklam samo zatrese glavom niječući.

— A čija si ti? Vidim da ti je odjeća otmjena, ali neuredna, poderana, prljava.

— Ja sam Tai — prošapta Ciklam ne bi li se nekako spasio kovačevih ruku.

— Tai? Ne lažeš? Kći prekomorskog kralja, neprijatelja Timirova, pobjednika u klancu Duhova? Što ne kažeš! — i Dudum ga silom odvede stražnjim ulazom u kuću, sveže mu ruke u krilu i kad je vidio kako željno gleda hranu, dogurne mu zdjelicu s mlijekom i Ciklam zaroni gotovo licem u šalicu kao mačka i počne pohlepno piti. Bio je i žedan i gladan.

— Mala, ja ću te malo privezati za stolac, da se nisi makla. — Što je rekao, to je i učinio. Stolec je bio težak i nezgrapan, nije bilo opasnosti da Ciklam pobjegne sa stolcem. — Ja se vraćam začas, a ti da si šutjela, makar tko dolazio i zvao. Ljudi su navikli da nisam uvijek u kovačnici, pa će otići i doći poslije. A ako bi netko ostao čekati, da nisi pisnula. Jesi li čula?

23

Cijelo je Ponoćno bratstvo malo pomalo zavladao umjesto razbojnika, koje su sve poubijali ili rastjerali. Radili su isto što i razbojnici, samo u drugo vrijeme: u noći bez mjeseca. Takav tamni mjesec zvao se tagan, pa su ih zvali i tagani. Bili su u neku ruku i gori od razbojnika, jer su pazili da ih nitko ne prepozna, nisu ostavljali tragove, a čovjek bi naprosto nestao na putu. Malo je tko u to vrijeme i polazio na put, ako ne bi imao jaku stražu ili pun mjesec nad sobom.

Još je nešto tagane razlikovalo od razbojnika — oni su ubijali ne samo bogate putnike, nego i vojnike prekomorskog novog kralja koji su miljeli zemljom. Bilo ih je svugdje i nikad manje od trojice. Bili su dobro naoružani sabljama i noževima, a neki su imali i starinske lukove i strelice, da budu nečujni i samo da smrt zafijuče zrakom. Ali noću su spavali.

Tai u kolibici pomisli kako bi joj najbolje bilo da tu i ostane. Čak je pomislila da bi mogla i vatru zapaliti na ognjištu nasred sobe ili izbe i tako se malo zagrijati. No to je bilo zasad preopasno.

Kad su Est i Aćina otišli svatko na svoju stranu, Tai još malo osluhne, ništa — ni ptice, ni žabe, ni čovjeka. Još je malo pričekala, a onda se prolomi zapomaganje šumom i dolinom.

Jahači crna mjeseca, kako su sebe nazivali tagani, uhvatili su Aćinu i znajući da je Timir ne voli, stali su je udarati bičem dok je vezanih ruku stajala usred kruga. Ona je vriskala i jaukala i zapomagala, ali Est je bio već daleko, pored slapova, i nije ništa čuo. Jahači su bili u žurbi na sijelo, pa su Aćinu najednom ostavili u krvi i krpama i iščezli među granjem i stablima. Tagani su se zakleli na rat protiv prekomoraca, pa im nikad djelo ne bi bilo umorstvo, ali Aćina, i u svađi, bila je Timirova sestra — eto, i zato su je ostavili neubijenu. Izubijati bičem nije značilo ništa više nego sramotu za izubijanog kad je mogao preživjeti.

Bila je upravo noć crna mjeseca s oblacima i tko nije imao konja koji pozna put, morao je zalutati.

Tai pomisli da je bolje pričekati praskozorje, pa onda vidjeti može li se negdje umaći iz ovoga kraja opasnosti i ničega do li opasnosti, bez ikakvih drugih događaja.

Čekala je dan.

24

Baag više nije bio što je bio, nego je postao netko drugi. Bolesni Baag.

Posljednji kažun bez vrata i bez prozora i samo jedan sljedbenik Tainang.

Baag je ležao na hrpi slame i nije mogao ustati. Ni govoriti nije mogao. Ležao je na leđima s rukama pored tijela i pogledom uprtim u zasvođeni kameni strop.

Tainang je klečao pored njega.

Proljeće je došlo rano i toplo. Tainang je tjerao muhe s Baagova lica.

Kad je Baag prestao disati, Tainang mu zaklopi vjeđe, stavi na njih kamenčiće i izvana zazida kažun kao grobnicu.

Podnio je Baagov odlazak mirno, a plakao je tek iduće zime.

Uputio se, kako mu je Baag savjetovao, prema gradu mudraca. Bio je to nevelik skup kuća odijeljen pustopoljinom i kamenjarom, na visoravni, među bregovima. Živjeli su tamo mudraci koji su se bavili zvjezdokoznanstvom i proricanjem prema letu ptica i utrobi žrtvenih životinja, ali sve su to radili tajno. Izvana su hodali u bijelim haljama od vune s njihovih ovaca i od konoplje dobivene od seljaka. Govorili su da žive u samostanu, ali nije to bila istina, živjeli su u gradu mudraca i mudrovali na račun nesretnih ljudi koji su k njima dolazili po spas. Katkad bi ga i dobivali, i to je bilo dovoljno da dolazi sve više njih, u potpunosti tajnovitosti, u strahu od tagana i od prekomoraca i od vlasti u svom selu.

Tainang je išao i išao dane i noći, hranio se kestenima i kruhom i sirom, što bi mu dobacile domaćice samo da ne uđe u kuhinju i ne dovede sa sobom svoje neprijatelje. Ne bi on lunjao sam šumom i brijegom, da ga ne gone. Međutim, njega stvarno nitko nije ni protjerao, ni tražio, išao je od svoje volje zapitkujući za Odran, kako se zvao premudri grad i dobivajući šaptom odgovore, bez kretnje, da tko treći ne pogodi što je pitao i zato je mnogo puta morao natrag prođenim putem, jer nesigurnom je pitanje u tome što je lijevo, a što desno.

Išao je tako Tainang, i išao, ispunjen nekom tugom i za Baagom doduše, ali najviše nad samim sobom. Što ja to na tom putu radim, idem kao magarac, mislio je i dođe mu da zajechi baš kao ta životinja, ali samo je naglo i duboko uzdahnuo. Idem jer mi je lice okrenuto samo na jednu stranu, pomisli. Da ga imam na četiri strane, vratio bih se.

Već je bio u blizini Odrana.

Aćina se izranjena bičem i po licu dovukla do izvora koji je nešto iza kućice, izgledao kao mlaka, ali bio je najbistrije vode. Malo je isprala rane i zatim pošla u kućicu da nađe komad platna i tako da poveže izranjenu kožu. Upravo kad je htjela ući, sudari se s Tai koja je izlazila.

— Što radiš ovdje, mali? — rekla je Aćina tiho, ali odlučno.

— Izlazim — odgovori Tai.

— Vidim da izlaziš, vrati se — Aćina zapovjedi, a Tai na taj zapovjedni glas i poslušala.

Aćina malo potraži po kući, nađe dva vrča — jedan pun vina, drugi prazan, nađe neku, donekle čistu, krpnu i komad sira koji su miševi nagrizli. U nisku sandučiću bilo je oraha od lani i ovogodišnjih kestena. Pregledavši sve to, obrati se Aćina Tai.

— Kako ti je ime? — upita kratko i neprijazno.

— Tai..... nang — zamuca Tai. Tai je bilo žensko ime i značilo je prozirno svjetlo, zelenu jezersku vodu na koju pada trag mjesečine, a Tainang je značilo takav trag mjesečine koji pada na svijetlozelenu jezersku vodu.

— Imaš lijepo ime. Sad ćeš mi nešto učiniti. Ja sam pala u šumi, pa sam se izranila. Idi iza kuće i naberi naramak kozje krvi i siđi niz potok i baci ga u struju gdje je najjača. Zatim kreni uzvodno. Doći ćeš do jednog naselja mudrih ljudi. To se zove Odran — Tai kimnu glavom kao da joj je to otprije poznato, Aćina zadovoljno odahne — tamo ćeš tražiti oca Prokora, ali pazi, ne smiješ nikoga ništa pitati. Prepoznat ćeš ga po rijetkoj i uskoj sivoj bradi kakvu više nitko ne nosi. Reći ćeš mu »šalj me — došli su« i ništa više. Jesi li razumjela?

— Da — odgovori Tai — šalje me, došli su, bez pitanja, ocu Prokoru s dugom, sivom bradom.

Tai potrči brzo iza kuće, nabere u naručje lišće kozje krvi, odnese ga spotičući se do potoka, pronađe struju malo dalje od obale, stane na jedan kamen i zatim na drugi i baci to crveno lišće u maticu. Malo se zanjihala kad je izbacivala naramak, ali nije pala u potok, nego se vratila i pošla polako uzvodno. Sad je već bila nešto dalje od Aćine i nije joj se žurilo.

— »I vi ste nemoćni da postanete svemoćni«, šapćući je Tai pjevušila dio pjesmice iz igre parova. Jedan par je u toj igri išao prema drugome i tako pjevao, a drugi bi odgovarao »sovaso šašavko«, onda bi, ako je igrača bilo više, drugi par išao istim putem prema novom paru suprotne strane i ponavljao »i vi ste nemoćni i tako dalje«, ali taj novi četvrti par je morao izmisliti nešto drugo kao »šiška miška« ili kakvu drugu besmislenu rečenicu i staviti je u pjesmu. Ako nije mogao ništa smisliti, što se vrlo često događalo, ispao bi iz igre. Zatim bi se strane izmjenjivale, jer pobijediti je mogla samo ona skupina od koje se očekivalo da izmišlja. Skupina s dijelom pjesmice koji je glasio »i vi ste nemoćni da postanete svemoćni« nije mogla ni pobijediti, ni ispasti iz igre. Tu skupinu su zvali »ukrasna«. Tai se sad tako ukrasno osjećala — pobijediti nije nikako mogla, jer nije ni znala zašto se bori, ako ne za vrijeme da prekomorci odu ne povevši je ili da se domaći slože s njima ili da se dogodi, što se u vremenu događa, nepredvidivo. Sad joj se

činilo da joj u Timirovu dvoru i nije bilo tako loše. Zamišljala je svoje različite haljine, crvenu od baršuna s crnom atlasnom svilom kao obrub, zatim je mislila na malu, jednostavnu smeđu haljinicu od svile, pa na onu crnu suknju od platna koja se tako gužvala, pa na bluzu od konoplje za kaznene dane, pa različite cipele od kože i drva i svile i baršuna te na one staklene o kojima je samo čula priču. Imala je i jednu svijetlozelenu s bijelim gornjim dijelom oko vrata od nekog muslina, dok je ostalo bilo od teže svile.

Sve tako zamišljajući haljinu do haljine, nađe se Tai na cesti. Aćina nije o cesti ništa govorila. Potok je nestao. Gdje li je sada taj Odran i onaj Prokor.

Došla je, međutim, samo cesta i noć. Zašto Aćina nije barem rekla koliko hoda ima do grada mudraca?

Tai ugleda jedan golemi šuplji hrast. U njemu prenoći.

26

Nitko nije smio znati da u Odranu osim zvjezdarnice i bolnice, ima i kazalište. Tamo su uvodili one kojima je počela nastajati dječja pamet. Odrasle, bezazlene ljude koji nisu bili dovoljno slični drugima i nikako nisu mogli naučiti što svatko zna: kad, što, kada i kako i komu treba lagati. Oni su lagali, ali ne u pravi čas, pravoj osobi, pravu stvar na pravome mjestu. U kazalištu su, međutim, to mogli naučiti. Da, ako su mogli izdržati predstavu.

Nije bilo nikakve krvi ni suza na toj pozornici — samo razdraživanja, ponižavanja, podcjenjivanja i uopće vladavine jedne osobe nad drugom i primjera obrane. To je bilo da se praviš glup ili bolestan ili gluhi ili uvijek radostan, da ukratko, nadmašuješ varanje gospodara. To je bila najteža od svih škola. Druge su bile razlikovanje ljekovitog bilja, pripremanje napitaka i masti i ulja protiv kožnih bolesti, zatim spremanje sira od ovčjeg mlijeka i pređenje vune i tkanje tkanine. Te jednostavne vještine učilo se dvije godine i onda otišlo iz grada.

Neki su ostajali.

Stalni stanovnici učili su brojeve i slova, zvijezde i njihove položaje, proricanje po letu ptica i utrobi životinja, a i sviranje u frule i na žičanim instrumentima sličnim gitari.

Kad je Tai s jednog kraja naselja ulazila, ulazio je na suprotnom kraju Tainang. Čeznja za crvenom bojom ili proljeće, prolazilo je zrakom kao dim iz kadionice crkvom.

Tainang je osjećao gubitak Baaga kao prestanak boli. Kao da je Baag i gubitak ista stvar i da nestankom Baaga nestaje i gubitak. Nije ga više boljelo. Kao što jedan zglob boli, pa ne boli.

U grad mudraca mogao je ući tko je htio, ali žene i djeca nisu mogli. One su to znale i toga su se držale, pa kad bi zatrebale lijek ili pomoć, poslale bi muškarca. Mudraci su smjeli izlaziti, samo se k njima ograničavao pristup. Tainang je ušao i izišao.

Tai, u odjeći dječaka, mirno je hodala glavnom prašnom ulicom prema trgu iz kojega se ulazilo u ozidani prostor gdje su bili zvjezdarnica, bolnica i kazalište, nešto pod

zemljom, a nešto iznad nje. Ovamo ne bi Tai pustili ni kao dječaka, jer je izgledala premlado. Na trgu je bio dubok natkriti zdenac. Tai je htjela kolotutom izvući vjedro, ali nešto je uhvati za ruku i spriječi u tome.

27

Ciklam je bio tako vezan konopcem nogama uz noge stolca, rukama uz naslon za ruke, leđima uz naslon za leđa, da se nije mogao ni pomaknuti ni zovnuti kako su mu bila zapušena usta.

Vrata se polako počnu otvarati, najprije bešumno kvaka, a zatim malo škripeći na šarkama vrata. Ciklam je još donekle mogao okretati glavu i pogleda, ali nije bilo nikoga. On je doduše vidio samo gornji dio vrata. Onda začuje dubok glas.

— Zašto su te vezali, djevojčice? — to je pitalo Dijete duboka glasa.

Ciklam nije mogao odgovoriti, ali mrmljati i gundati je mogao i takvim načinom javi da ne zna.

— A ne znaš? Ni ja nikad ne znam zašto mi se stvari događaju — dometnu Dijete.

Ciklam se uzme bacakati, pokazujući tako da želi biti odvezan i muklo počne stenjati dajući na znanje da mu otpuše usta.

Dijete duboka glasa uspne se na stolac uz Ciklama i najprije mu izvadi krpu iz usta. To je bilo veliko olakšanje i za disanje, i za govor, i za čeljusne mišiće.

— O, dijete, odveži me — prvo je bilo što je rekao.

— Otkud znaš da sam ja Dijete?

— Pa vidim — odgovori Ciklam.

— Da znaš, ja nisam patuljak, nego ću još rasti — prijeteći reče Dijete.

— Svakako — složi se smjesta Ciklam. — Samo te molim da mi odvežeš jednu ruku.

— Koju hoćeš? — zapita Dijete kao važnu stvar.

— Svejedno koju, koja lakše ide.

Dijete promotri svezanog Ciklama izbližega i reče:

— Najlakše bi išla noga.

— Dobro, onda odveži nogu i nemoj me, molim te, pitati koju.

Dijete je ostajalo sjediti na stolcu koji je primaklo da bi izvadio krpu iz Ciklamovih usta.

— No, što čekaš? — gotovo zaviče Ciklam.

Dijete se uvrijedi, siđe sa stolca i krene prema vratima. I bilo bi otišlo da nije Ciklam svom svojom nježnošću zapjevao:

— O, dođi mi Dijete, dođi, molim te, odveži prvu nogu, pa zatim drugu.

Dijete stane, osluhne malo hoće li biti još moljenja i onda se milostivo vrati i u čas odveže cijelog Ciklama.

— Kojom si ti to brzinom — zadivljen će Ciklam.

— Mene uvijek zovu kad se zamrsi orma. Neki vele da sam Odmrsilo.

— Ja sam Ciklam — zarekne se Ciklam i kad je već rekao muško ime, stane skidati haljine.

— Mislio sam odmah da si dječak — nasmijano reče Dijete duboka glasa.

— Po čemu? — začudi se Ciklam - Tai.

— To ne znam. Zašto nikad ne znam. A ne znaju ni drugi kad ih pitam. To se ne zna i čemu uopće takva riječ »Zašto«? Tko je to izmislio!

Ciklam ostavi Dijete duboka glasa neka se bavi filozofiranjem i krene prema vratima. Mali, međutim, pojuri ispred njega i postavi se raširenih ruku ispod kvake.

— Zašto si me odvezao, ako me sad ne puštaš otići? — ljutito zapita Ciklam.

— Opet ti. Rekao sam zašto nema biti.

Ciklam pomisli — možda je bolje milom nego silom i sjedne na pod kao da se sprema tu ostati zauvijek.

— Izaći možeš samo ako i mene povedeš.

— Tebe?

— Da me povedeš.

— Ali ti ne znaš ni kamo ja idem.

— Ne znaš ni ti.

To je istina, reče Ciklam u sebi i samo pogleda Dijete.

— Svagdje ima bijelih slonova.

— Što?

— Svagdje ima opasnosti.

Ciklam se nije usudio spominjati tagane ili Timira ili Prekomorce, nikad ne znaš na čijoj je tko strani, pa samo kimne glavom zamišljeno.

— Ne trebaš biti žalostan zbog toga što ja idem s tobom. Mene neće tražiti, jer ja uvijek lutam uokolo i nemam nikoga svoga. A ako tebe traže, ja ih mogu zavaravati i zbunjivati dok ti bježiš. To ti je dobro.

Ciklam se sjeti Dudumova lica i glasa, sve mu se učinilo da ga već vidi i čuje iz šumarka, pa brzo uhvati Dijete za ruku i bez dalje priče izađe s njime i obojica potrče prema sjeveru.

Tai je za ruku uhvatio Timir. On se volio prerašavati. Tako je došao u Odran kao redovnik hodočasnik i opazio Tai i odmah je, za koji čas, prepoznao.

I ona je prepoznala njega, premda je imao brkove i bradu. Palo joj je na pamet da kaže »Ja nisam ja«, ali na vrijeme odustane.

Timir je uhvati za ruku i silom izvede s glavnog trga izvan grada.

— Sad si moja dvostruko. I tako kako su te ostavili za taoca, pa onda prekršili mir i tako kako sam raspisao da neka te ima tko te nađe.

— To sve ne vrijedi — reče čvrsto Tai. — Nisi više knez i ne možeš mi ništa.

- Kako nisam knez — uzvikne Timir. — Knez sam se rodio, knez ću i umrijeti.
- Kako za koga — drsko nastavi Tai.
- Bolja si bila dok si šutjela — Timir promrmlja.
- Za tebe da, za sebe ne — nastavi igru Tai čim je vidjela da se Timir uznemiruje.
- Što je za mene dobro, to je i za tebe — Timir zaključči, kao da je stavio točku na razgovor.

— Katkada da, a katkad ne — nije Tai popuštala i svaki put bi nešto dodala, da ona bude kraj razgovora, a ne da odlučuje neki Timir.

- Hoćeš li prestati! — Timir zaviče pripremljen da je udari zamahnutom rukom.
- Neću — mirno reče Tai.

Uto zazvoni zvono, znak da se vrata otvaraju i gomila hodočasnika, redovnika, bolesnika i znatiželjnika nagrme u grad i povuče Tai sa sobom, razdvojivši je od Timira.

Bio je to jedan jedini dan u godini kad su se u podne otvarala vrata. Bio je to ljetni solsticij. Zato je i bilo toliko naroda. Svi su htjeli da ih sveti ljudi dotaknu ili barem vide u gomili. Tai je ušla ili bila unesena, jer su je tako stisli između sebe, da nije nogama doticala tlo, među prvima. Timir je daleko zaostao i nije bio u gomili koja je nadirala kroz vrata.

Nikad ne bi ušli svi. Vrata su bila otvorena vrlo kratko, četiri ili pet minuta i tko se ubacio, prošao bi, tko nije, čekao bi godinu dana ili neku rijetku priliku, kad su veziri, sultani, kraljevi ili kneževi dolazili u Odran. Grad se po tome i tako zvao što je bio otvoren vrlo kratko vrijeme.

Za ovaj put se Tai spasila. Timir je ostao u skupini pred gradom.

29

Čovjek svijetloplave brade bio je crnac. Stajao je naslonjen na stup koji je držao nadstrešnicu pred unutarnjim dvorom. Mislio je »jesu ili nisu stigli« i »kako je žuta i siva pustinja« i »svatko je sam kad je sretan«.

Tai se našla gotovo jedina na trgu pred unutarnjim dvorom. Pogledala je prema gore i susrela se s pogledom sa čovjekom svijetlomodre brade. Preletjela joj je misao »je li svijetlomodro sijedo«. Približila se čovjeku i šapnula:

- Stigli su — i dalje nije znala.
- Potpuno je zaboravila drugi dio rečenice.
- Svijetlomodrobradi je pogleda.
- I?
- I ništa — nastavi Tai.
- Nato se Zulf sagnuo prema njoj sa svojih malo uzvišenih stuba.
- Dalje ne znaš?
- Dalje ne znam.
- Odakle si?

— Iz šume.

— Koliko ti je godina?

— Ne znam.

— Kako se zoveš?

Tai sad osjeti da je počela pretjerivati, ali nije se stigla zaustaviti.

— Ne znam — rekla je brzo.

— Ne znaš kako se zoveš? — Zulf nije vjerovao.

— Sad više ne znam.

— Zar si prije znala?

Tai samo kimne glavom i gotovo brzine u plač. Zulf pride k njoj sišavši niz stube.

— Nemoj plakati, djevojčice.

— Ja nisam ... htjela je Tai reći.

— Ti si djevojčica koju je poslao Est.

— Ne, nisam — branila se Tai.

— Zašto si onda rekla »stigli su«?

— Tako me zamolila.

— Tko?

Tai se najednom uplaši da možda svijetlomodro ipak nije sijedo.

— Ne znam — šapne.

— Moraš znati tko te meni poslao — svijetlomodrobradi nastavi strogo.

— Moram, tako je, ali ne znam.

Vidjevši da to nije pravi put, Zulf se okrene i učini kao da će otići u unutarnji dvor.

— Stanite — malo povikne Tai.

Zulf se vrati.

— Istina je da sam djevojčica, ali istina je i da nemam imena i da ne znam kako se zove onaj tko me poslao.

— On ili ona?

Zašto je sad Tai izrekla laž, nije se moglo razumjeti.

— On.

— Est — nastavi Zulf.

— Da — produži Tai priču u koju je već vjerovala, Est joj je naravno rekao »stigli su« i zamolio je da to kaže svijetlomodrobradom crncu.

— Kada? — ispitivao je Zulf.

— Jučer — glatko reče Tai.

— I ti si od jučer do danas stigla od Esta do Odrana?

Tai se zamisli.

— Onda prekjučer.

Zulf se nasmije.

— Ti se voliš pogađati! Možda prije tri dana ili prije tjedan dana?

— Ne — Tai se odluči — prije pet dana. Trčala sam gotovo cijelim putem. Sve je bilo nizbrdo.

Bila je istina, Odran je ležao u velikoj pješčanoj nizini, a Est i razbojnici i Aćina bili su u šumovitim brdima.

- To može biti — pomisli Zulf. No, ne da je trčala stalno, ali kroz šumu, mogla je.
- Jesi li gladna? — upita je Zulf.
- Nisam — ili bolje, jesam — ispravi se Tai.
- To je prava riječ — reče Zulf i uzme Tai za ruku i uvede je u unutarnji dvor.

30

Tainang stigne do čuvara koza. Bila su trojica. Malo su se razmaknuli da Tainang može sjesti među njih kraj vatre. Tako jako šutljive ljude nije još nikad sreo. Niti su ga pitali otkud ide, ni tko je, ni kamo će. Pogled su odmah skretali u stranu, čim bi susreli Tainangov. On je sjedio među njima kao zarobljenik pred kim se ne govori i komu se ne dopušta govor.

Tada vjetar zanese dim od vatre ravno u Tainanga i on zakašlje gotovo se gušeći. Kozari ništa. Koze su iz obora počele kašljati i sad ustane jedan kozar i postavi neki stari plašt, tako da dim ne guši koze.

Tainang ustane i ode iza plašta, bliže kozama. Sad se jedan kozar nasmije.

Tainang se pojavi ispred plašta u odjeći dječaka, a kozari malo pomalo počnu gledati. Tainang je izvodio trikove s kartama koje je našao u džepu svilene odore. Preokretao je karte, vadio jednu, istu takvu pokazivao u svežnju i uz to je pjevao:

Tajnanang je moje ime

Tajnanang mjesto iz koga idem

Tajnanang i mjesto kamo ću

Ništa. Kozari to nisu razumjeli. Bili su iz nekog dalekog plemena s planina sudeći po boji svojih maski. Ali trikove su razumjeli i uživali u njima. Osobito kad im je Tainang — pošto je vjetar promijenio smjer — prišao bliže i pokazao da je svežanj karata napravljen od samih jednakih karata — nisi mogao pogriješiti.

Jedan se kozar javi da i on pokuša, Tainang mu pruži karte i on izvuče jednu, pa zatim pokaže jednaku u svežnju. Svi se nasmiju i sad je svaki pokušavao isti nikakav trik. Međutim, karte nisu vraćali Tainangu i počeli su se svađati zbog njih. Tainang nije razumio što govore, niti im je vidio lica pod polumaskama, ali čuo je po intonaciji da je to svađa. To se razvilo u pravu tučnjavu i jedan je kozar u zamahu na drugoga, koji je uzmaknuo, pao u razbuktalu vatru. Odjeća mu se zapali i on ubrzo izgori. Nitko mu od druga dva kozara nije pritekao u pomoć, a i Tainang je ostao stajati. Izgorjeli kozar nije zvao u pomoć. Sve se to zbilo brzo i kao po dogovoru, kozari su zatim ugasili vatru, spremili stvari na mule, skupili koze i otišli. Tainang je ostao da oplakuje trećega kozara.

Kad je svanulo, u daljini se vidio Odran i tada je Tainang pošao tamo drugi put.

Susreo je neke ljude koji su trgovali solju, ali i datulama, opijumom i paprom, i oni su ga svojim putem preko kule u košari ubacili u grad. Morao je, međutim, ponijeti mali paketić i predati ga crncu s modrom bradom.

— Gdje ću takva naći — uzdahne Tainang hodajući u gomili.

Ali u tom trenu ugleda Tai. To mu se učini jako dobar znak, jer mu je izgledala lijepa. Međutim, trajalo je to kratko i ona je nestala. Ostao je crnac modre brade koji se okrenuo i susreo Tainangov pogled. Tainang, da uhvati pozornost modrobradog, izvadi paketić iza pasa i zamahne njime prema crncu. U zao čas. Opazi ga jedan stražar i za kratko vrijeme oduzme mu paketić i odvede ga u mučionicu.

— Tko ti je to dao?

— Ne znam.

— Znaš li što je u njemu?

— Ne znam.

— Komu si to nosio?

— Ne znam.

I tako sat za satom, prođe dan.

U trenutku kad se Tai tako svidjela Tainangu, svidio se i on njoj, ali kao što je ona iščezla njemu, iščezao je i on njoj. Ali ona je na njega mislila i u svom čadoru i kroza zar vidjela da ga je stražar odveo.

U paketiću koji je Tainang donio nije bio ni papar, ni opijum, nego tajna poruka. Ona nije smjela doći u ruke glavaru grada, a odnosila se na dolazak Ponoćne braće koja su se ovdje zvala Kuća izlazećeg mjeseca. Glasila je:

»Mjesec ni pun, ni prazan
Sat ni malen, ni velik
Vrijeme pred pješčanu oluju
Skokni, legni — legni, skokni.«

Nakon mnogih pogrešnih ruku, paketić je dospio do ruke Svjetlomodrobradog. On ga odmota, pročita, pojede papirić i ode svom gospodaru u srce unutarnjeg dvora.

Ciklam i Dijete duboka glasa lutali su pustinjom od oaze do oaze, susretali trgovce u karavanama i pastire koji su vodili koze ili one njih, od busena do grma. Nisu mnogo razgovarali. Samo su zajedno lijegali i ustajali, pili vodu i jeli datule. Kad li jednoga dana Dijete reče:

— Dosta je lutanja.

— Što — začudi se Ciklam.

— Neću više ići niotkuda nikamo.

— Nego?

— Idemo u Odran.

— A ne. Tamo je sjedište jahača crne kabanice.

- Kakvih jahača?
- Onih u crnim kabanicama.
- Pa što to smeta? — upita Dijete duboka glasa.
- Kako ne bi smetalo, to su razbojnici.
- Meni ne smeta. I ja sam razbojnik.
- Ti?
- Pa naravno.
- Nisam znao — Ciklam se malo uzbojao.
- Razbojnik je onaj koji razbija bojeve. Takav sam ja. Čim negdje neka bitka ili boj, ja se umiješam i prestaju se tući.
- Kako to radiš? Urazumljuješ?
- Ne, razum apsolutno ništa ne pomaže. Saspem im u vodu prašak.
- Prašak?
- Da, prašak zaboravnosti. Zaborave sve uvrede i poniženja, a uvreda i poniženje izazivaju srdžbu, a srdžba tučnjavu. Nikad se ne bi potukli da se ne naljute.
- A kad zaborave?
- Nemaju se zašto tući. Zlo dolazi od uspomena, od nestvarnog.
- Kako? — čudio se Ciklam.
- Od stvarnosti bi se ljudi dogovarali. Dobro, lagali bi i krali, ali za to ima obrane.
- Kakve? — Ciklam nije mogao dokučiti.
- Veće obmane, veće krađe, dok nisu sva stada i deve i zlato promijenili vlasnika i dok se nije opazilo da je sve ostalo isto.
- Kako isto kad se vlasnik promijenio?
- Ipak su stada i zlato u nekoga.
- Ali taj je onda moćniji! — Ciklam reče.
- Nije. Mora ta stada i zlato čuvati. Za to mu trebaju čuvari. To su ljudi. Opet lažu i krađu. Opet se vlasnik preimenuje. Takva igra dosadi, pa kad zaboraviš što je bilo — misliš — i što će biti — misliš — pogledaj da to stado ostane gdje jest.
- Ti ne bi dopustio sajmove?
- Sajmove dopuštam, ali druge načine smatram nestvarnim.
- Nisam te razumio, ja mislim nekako — reče Ciklam gotovo očajan.
- Što ćeš ti razumjeti? Prepusti se samo meni.
- Da me ti vodiš?
- Pa da.
- A kamo?
- Ali, pa rekao sam ti da se prepustiš. Što manje znaš, manje ćeš pogrešno misliti.
- Ako ništa ne znam, najpogrešnije ću misliti!
- Ne. Nećeš misliti uopće. Diši duboko i gledaj slike.
- Pa onda ću zaspati.
- To sam i mislio — reče Dijete duboka glasa, okrene se, legne i zaspi pokrivši glavu crnom kabanicom.

Tai je ulazila sve dublje u unutarnji dvor, kroz dvorane u mramoru i kamenu, svježe i mirisne, s vodoskocima u sredini i stupovima sa strane. U okrugloj dvorani stajalo je prijestolje.

Nikoga nije bilo.

Tai se počeo ogledavati i odjednom opazi, iza jednog stupa, čovjeka. Bio je prosjački odjeven. Ona pomisli »hoće li to biti Prokor« i priđe mu da vidi kakva mu je brada.

Tai prošapta, sjetivši se odjednom: »Šalje me — došli su.«

Čovjek u prosjačkoj odjeći padne na pod i stane ljubiti Taine cipele.

Rekao je: »Hvala — izvršit ću« i ustavši, brzo je otišao a da mu Tai nije vidjela lice. Je li to bio Prokor ili nije?

Tai se pokušala vratiti na trg, ali nije mogla naći izlaz. Sve su dvorane vodile jedna u drugu i nijedna nije imala vrata ili otvor prema vanjskom stubištu i vratima. A ipak, Tai se točno sjećala da je došla u dvorane s glavnoga trga sa zdencom.

Tai sjedne pod jedan stup obujmivši koljena rukama. »Što da hodam kad ne mogu nikamo stići«, mislila je.

Zulf je odjednom stao kraj nje.

— Ja ću te izvesti — rekao je.

— Ne znam hoćeš li — ona malodušno pridometne.

— Hoću, jer ovdje ne smiješ biti.

— Nisam ja od svoje volje došla.

— Znam, ti si samo glasnik, ali i takav ne smije biti znaš već što.

— Što?

— Pa znaš.

— Niti znam, niti je to u redu.

— Nije važno je li u redu ili nije, važno je da postoji pravilo i da ga se mi držimo.

Hajde, da te ne dižem.

— Kamo ćete me odvesti?

— Nikamo, samo izvan Grada.

— Ali tamo je Timir.

— Nas se ne tiče.

— Ali, mene se tiče.

— Ti vrišti, mi ćemo šutjeti.

Tai nije htjela ustati, ali to joj je bilo od male koristi jer je Zulf, kakav je bio gorostas, s lakoćom podigne, iznese iz dvora kroz vrata pred kojima je Tai sjedila i koja su izgledala kao zid, i dalje ju je nosio u naručju prema zatvorenim gradskim vratima.

Tamo je stajao Tainang, isto tako protjeran.

Tai su strpali u vreću, svezali krajeve i spustili je naglavce ispred grada.

I Dijete duboka glasa s Ciklamom išlo je prema gradu Odranu. I ono se s Ciklamom našlo pred zidinama, u blizini Tainanga.

Tai je vriskala iz vreće i zato Ciklam požuri da je odveže i izbavi. Radost je bila velika i Tainang pristupi.

— Lijepo je vidjeti kad se netko nekome tako razveseli.

— O, rekla je Tai.

— O da, rekao je Ciklam.

A Dijete duboka glasa reče:

— To znam, kao obično. Gotovo u svakoj prilici, ono bi reklo znam. To je bilo onemogućavanje razgovora na tužan način, »znam, znam, sve ja to znam« i ne možeš dalje. Ima takvih značenja koja stvaraju prepreke. Premda i ne misliš kad počneš govoriti da ćeš onome kome govoriš otvoriti nov i nepoznat svijet. To ne misliš, ali i opet da taj komu govoriš sve zna što ćeš reći, to je moćna zadržka.

Tainang se već prije svidio Tai na tren, kad ga je opazila, ali sada nije mogla oči skinuti s njega. Kao što se govor sluša, tako ga je gledala kao što se gleda slika.

A i Tainang nju.

To gledanje nije bilo iste vrsti pozornosti kako se gleda tkanina ili posuda kad se kupuje. Više je bilo kao magnetsko polje u kome su se našli i gdje su im oči bile željezna prašina privučena jednako s jedne i s druge strane na sredinu, gdje se miješala njezina s njegovom.

Samo su tako stajali.

Ciklam prođe rukom po zraku pred Tainim očima i ona se trgne.

Nasmijala se Ciklamu, a on je rekao prijekorno:

— Tai, Tai.

A Tainang je nastavio šaptom i upitnim glasom:

— Tai? Tai?

Izgovorio je to kako je čuo od Ciklama Ta-i.

Dijete duboka glasa reče:

— Ovdje nam nije ostati s njima, njih gone, pa će i nas, hajde da se vratimo.

— Kamo? — upita Tai.

— Kad bih ja to znao — reče Dijete.

— Svugdje su razbojnici — reče Ciklam — to je jasno.

— Znam — doda Dijete.

— Ali spasiti se možemo samo ako dopremo do mora i do broda.

— Kakvog broda — reče Tainang — Timirovi su svi potopljeni ili preuzeti od prekomorskog vojvode ili kralja, ne znam što oni imaju.

— Imamo cara — reče Tai.

— Ti si njihova? — začudi se Tainang.

— Nisam ja ničija, samo znam kao i Dijete duboka glasa.

— Otkud znaš moje ime? — javi se Dijete.

— Ne znam, ali čujem. To ti je i ime?

— Da, ime mi je...

U tom času podigne se veliki vjetar i pješčana oluja zamrači obzor.

Tainang zgrabi Tai i položi je uz jedan nasip, pa legne pored nje. Isto učine Ciklam i Dijete te ljudi koji su tamo stajali i čekali ulaz u grad. Brzo smotaju šatore, a neki ih učvrste kamenjem i kolcima, deve polegnu i zamotaju svoje glave i oči i usta. Pijesak je letio.

34

Aćina je imala ranu na licu, od sablje. To je polako zarastalo i ostavljalo dva prsta široku brazgotinu od lijevog oka, iznad usta pa do donjeg desnog obraza. Rana nije bila duboka, ali je bila ružna.

Da mi je doći, mislila je, do Jezera Zui i do Vlate, ona bi se prestala ljutiti zbog prstenja i primila bi me da me liječi. Ona pozna trave i zna pripremiti masti i iz njezinih ruku mogla bih, gotovo bez znaka rane, ostati.

Aćina je stajala nad potokom.

— A ružno li se, ružno vidi. Još i te krastice, tamocrvene — to ću oljuštiti.

I zagrabi vode i namoči zarašlu ranu i pokuša odlijepiti zgrušanu krv. Negdje se dalo, drugdje ne i bilo je sad gore nego prije, činilo se da je nova rana.

Aćina legne kraj potoka i zaplače.

Kako je glasno jecala, nije čula korake. Prilazio joj je kovač, onaj koji je uhitio Tai.

— Aćina, zašto plačeš? — upita je.

Aćina dignu glavu i, ne prepoznavši kovača, opet je spusti i nastavi plakati.

Kovač ju je poznavao sa svečanosti kad je s Timirom i sestrama stupala u povorci.

Kad je digla glavu, kovač ugleda brazgotinu koja je sad bila bjelja od ostalog lica zacrvenjenog plačem. I njemu se učinila gotovo strašna.

— Valjda zato i plače — reče sam sebi kovač i sjedne pored Aćine.

Počeo je pjevušiti kao da je sam.

Znam gdje je Est

Znam gdje je Timir

Proljeće u granama

Zeleno cvate

Znam gdje je Est

Kad je drugi put zapjevušio »Znam gdje je Est«, Aćina prestane plakati i osluhne.

Znam gdje je Timir

Proljeće u granama

Zeleno cvate.

Otkako je Tai bacila pregršt kozje krvi u potok, prošlo je pola godine.

I tek sad stigla je pomoć, pomislila je Aćina.

Bolje prekasno, nego nikako, pomisli Aćina dalje, obriše suze rukom i upita:

— Znaš gdje je Est?

Kovač se zbuni. To su bile riječi pjesmice koju je, uostalom, jedinu znao, a nimalo se nisu odnosile na stvarno stanje stvari. Da dobije na vremenu, kovač reče:

— Znam li gdje je tko?

— Malo prije si rekao da znaš gdje je Est.

— Nisam rekao, samo sam pjevao.

— A nije to isto, reći ili pjevati?

— Nije isto. Pjevanje je neozbiljno.

— Ozbiljno, ne znaš gdje je Est?

Opet kovač malo zadrži tijek razgovora.

— Koji Est?

— Pa znaš valjda koji! Onaj što vodi tanange.

— A, Ponoćnu braću? Ne, ne znam gdje je.

Aćina je gotovo opet zaplakala, ali pođe joj za rukom da se suzdrži.

— A znaš li gdje je Timir?

— Ni to ne znam. To nitko ne zna. On je u bijegu. Može se reći da je nestao.

— Nitko ne može nestati. Čovjek nije dim.

— Nije dim, ali može nestati da ga nigdje i nigdje nema.

— Ode daleko, to da.

— Ne, ode sasvim.

— To ne.

Oštro su se pograbili, Aćina i kovač, on je mislio »neka se ljuti, samo neka ne plače«, a ona je mislila »dobro da mogu s nekim razgovarati« sve dok su se prepirali.

Nebo se u međuvremenu smrknilo i počele su padati velike kapi kiše.

— To bi bilo dobro, da pada u pustinji — reče kovač.

— Pa i pada, nije to tako daleko — nastavi Aćina. Hajdemo u moju kolibicu dok se nismo smočili do kože.

I kovač i Aćina sklone se pod krov.

Vlata je sa sestrama bila u samostanskom podrumu, koji je bio obična kuća prizemnica, s osam prozora.

Bilo je pet sestara, s Vlatom šest, ali dvije su bile u selu, tako da ih je u podrumu bilo četiri.

Izvana se čulo zapomaganje i urlici borbe prsa o prsa.

Vlata i sestre su mrmorile litanije.

Tukli su se pristaše Timira s njim na čelu, jedna mala skupina oštrih boraca, i pristaše novodošlih Tanangovih prekomoraca. Svi su bili iz istog sela, pa su se i dobro poznavali oni kad su se počeli tući, to im je poznanstvo davalo žara kao u obiteljskim svađama, mijesalo se razočaranje s uvrijeđenosti i zgražanjem. Bilo je mnogo mašte u toj stvarnosti.

Timir nije bio s Vlatom ni pola sata, kad su izvana napali.

Vlata ga je primila malo namršteno, ali ipak. Ne kao brata, ali kao kneza.

Kad su ih napali, Timir je njih i sestre brzo sklonio u podrum, kako se činilo, među bačve s vinom, ali ipak su to bile velike bačve piva koje su sestre spravljale i prodavale manje više tajno.

On se začudio vidjevši to spremište u podrumu, ali nije rekao ništa. Vlata je ipak shvatila da nije dobro što on to vidi i ostajao joj je neki osjećaj nelagode za sve to, izmiješan sa strahom pred prekomorcima ili njihovim prijateljima.

Njoj se činilo da bi bilo vrlo lako i jednostavno izmiriti stanovnike sela samo da ih se dobro nahrani i napoji. Ona nije vidjela neke razlike između ljudi i konja.

Timir se branio. Njegova je četa bila slabija. Branio se, bio ranjen i konačno ubijen kao i više od polovice njegovih.

Kad su se buka i vika malo stišale, Vlata iziđe iz podruma s dvije sestre, a dvije ostavi u podrumu.

Ona je bila uz Timira kad se radilo o ovoj borbi i zaplakala je kad je vidjela da je mrtav.

Njegovih dvadesetak pristaša ležali su ranjeni i mrtvi naokolo.

Neprijatelja nije bilo.

Sve se činilo kao dug i predug san bez buđenja.

36

Aćina je usnila da je kovač Est.

Bio je kraj nje i oboje su šutjeli, ali misli su im se dodirivale. »To može biti samo Est«, mislila je Aćina. Da tako znam što želi i što je zamislio, da on tako mirno leži na tratini i sluša potok i ptice, pa i mene kako mislim, da me gleda dok plešem sama za sebe na mjesečini u nekom posebnom zanosu kad iščezne svijet i samo je ona sama i on u sjeni, ona, Aćina, ne izranjena i iznakažena, s cijelim licem kao nekada.

— Ipak mi nije jasno što je to bilo s kozjom krvi u jesen. Rekao si da je stigla potokom.

— Jest — odgovori kovač — ali su je momci grabljama izvukli na obalu da ne zabrtvi potok u suženju. I nisu rekli nikome ništa.

— Prije si drukčije govorio — nastavi Aćina.

— Prije je bilo prije, a sad je sad.

»Kakav je to odgovor«, mislila je Aćina. Ne mogu se događaji nazivati sad ovako, sad onako.

— Stvari se mijenjaju u sjećanju — pomirljivo nastavi kovač.

— Ja sam to poslala kao znak, kao zov u pomoć, ali niotkuda nitko nije dolazio.

Zatim Aćina zastane. Mislila je na zdjelicu mlijeka koja je svako jutro stajala na njezinu doprozorju. Tko je to donosio? To nije spominjala kovaču.

Kovač je ovih nekoliko dana, što je spavao do vrata Aćinine kolibice, bio uzbuđen i nesretan. Osjećao je da ga Aćina više privlači i zanima nego išta drugo, a opet nije shvaćao zašto je tako.

Kovač je imao kćer Iu. Bila je najbolja lovkinja na daleko i široko. On ju je obožavao. To je bilo jasno. Ali, Aćina je pobuđivala takvo vrelo samilosne nježnosti, kakvo u sebi nije poznavao. Neko slatko - gorko stanje duše, raspoloženje kao usred omamljujućih mirisa cvijeća, sve mu se činilo kao da sanja. Zato je opet dolazio i teško se odlučivao da ode.

Kad se vratio u kovačnicu i vidio da je Tai nestala, nije se mnogo uznemirio. »Lako će se opet naći ako zatreba, sad ne treba«. Bilo mu je upravo drago što je sam i što može svakih nekoliko dana u šumu do Aćine.

Jedne je večeri tako došao i zatekao Aćinu kako pleše na tratini pred kućom. Bosonoga, u košuljici, laka kao leptirica, vrtjela se, skakala, skakutala na prstićima, sitne korake slagala i držala glavu uspravno i malo nagnuto u stranu, sad na jednu, sad na drugu.

Kovaču se činilo da čuje glazbu, ali je bila tišina i samo bi sova ponekad huknula.

— Ah, to si ti — rekla je Aćina zaustavivši se pred kovačem. Krumpiri su kuhani, a na nebu su zvijezde.

Kovač nije ništa odgovorio, ali zagrlio je Aćinu.

Ona se otme, udalji se natraške hodajući nekako zagledana u šipražje i odanle doleti strijela ravno u njeno srce.

Tko je strijelu odapeo?

37

Pješčana oluja je prestala i Dijete, Ciklam, Tai i Tainang iskopali su se iz zakloništa. Pustinja je bila mirna, ispresijecana sjenama pod nanosima pijeska.

Tai i Tainang su krenuli držeći se za ruke. Tainang je vodio. On je znao put prema moru samo na jug, na jug. Onako kako ptice lete, tim putem, samo obrnutim smjerom.

Tai je šutjela ali joj se činilo daleko i besmisleno ići prema cilju koji se ne vidi.

— Ali ja znam — tješio ju je Tainang.

Tai je mislila kako malo tko o ičemu misli da ne zna. Svatko ima razrađeno nagađanje i to zove znanjem. Ona nije bila sigurna da idu pravim putem. Ptica osim toga nije bilo ni na nebu, ni na zemlji.

Sunce se već priklonilo zapadu kad su krenuli i bila je gusta noć, s nebom posutim zvijezdama i tankom vlasi mlađaka.

Ipak se toliko vidjelo da se moglo nesmetano hodati.

— Znaš li gdje je jug? — upita Ciklam.

— Nasuprot sjeveru — reklo je Dijete duboka glasa — dobrim putem idemo, ali nisam siguran u cilj. Je li more dobro za nas?

— Ako je za Tai, onda je i za sve nas.

Nisu mogli brzo hodati, a nije im se ni žurilo. Bilo je vrlo hladno.

— Da ti dam svoju kabanicu, Tai? — upita je Ciklam. On je bio odjeven kao beduin. Odjeću je nabavio u Odranu na sajmu, ispred zidina.

Tainang uze ogrtač i umota Tai.

— To je teško — reče ona i strese sa sebe burnus.

Svi su šutjeli. Tainang je pokupio tkaninu i išli su šuteći dalje.

U pijesku su se vidjele sitne životinjice, a negdje u daljini protrči jedna veća.

Iza nasipa, u daljini, nešto se crnilo.

— Oaza — reče Dijete.

Sad im je bilo mnogo lakše. Vidjeli su palme i kuće, pa bodra koraka krenu.

— Treba pogledati nisu li to Ponoćna braća u selu.

— Oni nisu nikad sami — znao je Ciklam — uvijek su izmiješani, imaju i robove.

— Kupljene? — upita Tai.

— Ne, osvojene. Silom osvoje selo i zarobe stanovnike. Tako rade.

— Misliš li da bi i nas zarobili? — pitala je Tai dalje.

— Sigurno.

— Onda je bolje da ne idemo tamo.

— Dosta nam je — reče Dijete — da budemo u blizini, da se napijemo vode, tajom, da nas ne vide.

Tako su i učinili. Nitko ih nije vidio, straže su drijemale, psi lajali bez uzroka dolazi li netko ili ne.

Ciklam donese čaturicu punu vode.

— Znaš koga sam vidio? — upita.

— Kako bih mogao znati — reče Dijete.

— Hajde pogađaj — doda Ciklam.

— Ne znam, neću pogađati, ne volim to, uvijek se naljutim kad ne pogodim — reče Dijete.

— Vidio sam Ozima. Spavao je pod palmom s drugima.

— Ozima ne poznam — reče Tai.

— Možda ćeš ga upoznati, a možda i nećeš.

— Sve je tako — reče Tainang — ili da, ili ne.

— Ima i ovo stanje kao sada, ima, možda. Ni da, ni ne, nego čekati.

— Uh, to ne volim — uzdahne Tai.

Kovač je kroz proljetno žućkasto-zelenkastu šumu išao brzim korakom do kovačnice po lijes. Imao je jedan željezni, od tankog lima koji mu je služio kao škrinja za alat. Sad ga je namislio za Aćinu.

Još nije posve vjerovao u njezinu smrt. Činilo mu se da to sve sanja.

Ostajao mu je stalno osjećaj povjerenja, nade i udivljenja, neki vjerski zanos prema njoj. To nije nikamo iščezavalo i zato nije vjerovao da je Aćina mrtva. To bi zaboravljao i odjednom se sjećao. Kad bi se sjetio, toplina koja mu je zračila iz misli na Aćinu, malo bi se smanjila, i imao je osjećaj da se brzo smrkava. Onda bi opet zaboravio.

Mislio bi na njezine pokrete rukom kad mu je prišla plešući i kad ju je gotovo uhvatio za ruku i zagrlio i možda poljubio. Zatim je sve postalo san i ona je pala.

Kovač je prepoznao strjelicu, znao je da je Iaina, ali nije pomislio da bi Ia odapela strijelu na Aćinu. Ostavio je to neriješeno. Iaina strjelica...

Ia se povukla duboko u šumu. Bila je u njoj sigurna, poznavala je stabla i puteljke, nikad nije zalutala. Sad je odlazila dalje od mjesta gdje je zatekla svog oca s onom ženom. Da ona mora biti maknuta, bilo joj je jasno kad je napinjala luk, ali već kad je strjelica poletjela, požalila je. Zašto sam to učinila, mislila je i nije znala odgovoriti. Prije je bilo jasno zašto, a onda je jasnoća iščezla. Onda kad se otac nagnuo nad ženu i zaurloao. To nisam htjela, mislila je Ia, nisam htjela ništa njemu načiniti, samo njoj, samo nju maknuti. Nisam znala da će to tako ispasti, mislila je Ia.

Zato se nije vraćala u kovačnicu.

Kovač je došao, natovarivši limeni lijes na kolica s dva kotača i vraćao se na proplanak, gdje je ostavio Aćinino mrtvo tijelo uz stablo.

Kad se vratio, nje više nije bilo.

Kovač je sjeo i zaplakao.

Ozimu je u početku, poslije Baala, dobro išlo liječenje, ali onda je nekako zapelo i ljudi su polako prestali dolaziti zbog zdravlja. Ali dolazili su po proročanstva, da saznaju hoće li biti kiše prije žetve ili tuče, i kad bi se sijeno spremilo. U tome je Ozim bio izvrstan.

Ipak, najviše je bilo onih koji su pitali tko će biti poražen, mi ili oni. Pod oni se mislilo Prekomorce. U to se, međutim, Ozim ne bi upuštao — odgovarao je u smislenim rečenicama:

Tko pronade
Naći će

Što mu je sad to? A ne može ga dvaput isto pitati isti čovjek, to je bilo neuobičajeno i nepristojno.

Tai nije mogla dugo ostati s Tainangom, s Djetetom duboka glasa i Ciklamom, jer je žarko željela biti uz svoga pravog oca preko mora. Zbog toga je morala na obalu, a Dijete duboka glasa nije htjelo iz šume, a Tainang je jednog jutra otišao na sjever, tako da je Tai ostala s Ciklamom kao u početku.

Ciklam nije namjeravao nikada otići od Tai, jer nije ni mogao bilo kamo ići. Dvora nije bilo. Tai je mislila da je već vrijeme da prestanu razbojstva i zato je još više željela do oca. Možda ga uvjerim, jer je sve u vjerovanju, možda ga stvarno uvjerim da su bolje cijele kuće s ljudima, nego ruševine s orlovima. Kad je to spomenula Ciklamu, on je samo još dublje zašutio. Nije se složio.

Stigli su do ruba morske obale na strmoj, visokoj litici. Ciklam se zaželi okupati. Ostavi Tai na kamenu i siđe kozjom stazom do žala u uvali, svuču se i zaroni u more.

Voda je bila prohodna i bistra, s bijelim oblim kamenjem veličine kokosovih oraha, više zelenkasta nego modra. Ciklam se popne na nižu hrid i skoči naglavce. Zatim je brzo plivao, kako mu se činilo, daleko, daleko. Mahao je Tai i ona mu je odmahнула s obje ruke, kao da ga zaustavlja.

Odjednom je nije više bilo...

Zgrabila su je tri vojnika njezina oca, ali nisu znali da je ona Tai. Zapušili su joj usta nekim prljavim rupcem i odvukli je u grmlje.

Ciklam je mislio da je ona sama otišla u hlad.

Tainang je odapeo strijelu koja je ubila Aćinu. On ju je zamijenio s Rovom, jer su bile vrlo nalik jedna na drugu. Brzo se povukao prema livadi gdje su pasli konji, zajaše jednoga i odjuri bez sedla i uzda, držeći se za grivu i stežući koljenima konjski trup.

Jurio je na zapad i mislio zauzeti Rovinu kolibu i osloboditi robove i Ael, jer mu se činilo da ona tamo radi prisilno, sve što Rova od nje zatraži. Mislio je, slušat će i mene, narav joj je takva, podanički pokorna, lako je s njom.

Došao je do Rovine kolibe, ali tamo je ona ležala na samrti i Ael je kraj nje gorko plakala.

Koga sam onda pogodio u šumi kraj proplanka?

Htio je pitati Rovu, ali je ona upravo prestala disati i Ael je tako glasno i jako, s prekidima, ridala, da mu se učinilo da je tu suvišan i pošao je prema samostanu. Možda Vlada zna nešto više. Imao joj je javiti vijest o Rovinoj smrti, pa će ga primiti zbog važne vijesti. Mislit će, poslala ga Rova. Može on reći na ulaznim vratima:

Rova zamakne

Ja se odmaknem

ili nešto slično, tako da mu povjeruju i puste ga do Vlate, makar samo pred rešetku.

Tko je tako
Nalik Rovi
Da ga možeš
Zamijeniti

To nije kanio reći sve dok ne dođe do Vlate.

Na ulaznim je vratima izbrbljao sve — i da je Rova mrtva i upit tko joj je nalik. Sestra na ulaznim vratima rado je pričala i malo ovo, malo ono, on se izbrblja.

Ali dobio je odgovor da je Aćina slična Rovi po veličini, no bila je lijepa, a Rova ne. Moglo ih se zamijeniti s leđa i u sumraku ako bi stajale, ali po hodu su se očito razlikovale. Izbliza se, naravno, nije moglo pogriješiti.

Tainang nije rekao ništa o strijeli i smrti. Više nije nastojao vidjeti Vlatu. Postidio se što nije umio prešutjeti i dočekati sastanak s Vlatom. Sad je bilo svejedno, a i saznao je što je htio saznati, pa ode i ne pomislivši da bi tamo prespavao.

41

Tai odvedoše na otok-tvrđavu gdje su je čuvali do zamjene. Priznala je vojnicima tko je, ali oni su kao odmetnici radije vjerovali da je lagala i da je kakvog ovdašnjeg bogataša kći za koju se može dobiti otkupnina ili je zamijeniti za kakva kapetana.

Te je pregovore s gradom na litici Opegor vodio kapetan Zoe. Njemu se Tai svidjela i nije požurivao dogovaranja, jer su ionako u gradu tvrdili da im nitko ne manjka. Tai je ustrajala na tome da je Prekomorka. Tako je bilo, dok netko nije doveo Vlatu iz samostana. Tai je odmah prepozna, ali je ona šutjela i gledala u pod. Vlata je nije prepoznala, jer je prošlo nekoliko godina otkako je nije vidjela, a Tai je već postala djevojka.

— Ovdje je vruće — počne Vlata razgovor.

— Vruće? — šapne Tai.

— Nego! Gdje je moj lijepi samostan u zemlji Har.

— Samostan? — nastavi Tai.

— Da, samostan. Što, jeste li gluhi?

— Da, malo — šapne opet Tai.

— Onda ću s vama razgovarati pomoću prstiju — i Vlata je, kao da je gluhonijema, upita »Tko je ovdje kapetan?«

Tai odgovori na isti način i naglo se ukoči. Uđe stražar.

— Odvedi me Zoeu, on me poznaje — reče Vlata odlučno. — Ja sam Vlata, opatica samostana, u ovoj zemlji jedinoga za mlade žene.

— Nemoguće — odgovori stražar mrmrlajući, dok je primao tešku zlatnu ogrlicu koju je Vlata imala u džepu.

- Ništa nije nemoguće smjelu srcu — nastavi ga nagovarati Vlata.
- On će doći i sam, ne možete do njega, to se zna — mrštio se stražar.
- Tko zna kad će on u ovu tamnicu — uzdahne Vlata.
- Evo ga ide — brzo reče stražar i odmakne se od vrata.

Uđe Zoe i krene prema Tai.

— Istina je, mala, da te u gradu neće, a do Prekomorja je daleko i nemamo koga pitati. Odlučio sam te povesti k sebi. Dobit ćeš haljine i kupku.

Tai se razveseli kupanju jer ju je sve svrbjelo od nečistoće i prašine.

Ali rekla nije ništa.

— A ja? Što je sa mnom? — vrisne Vlata dok su Zoe i Tai odlazili a stražar zaključavao rešetkasta vrata.

Nitko joj ništa ne odgovori.

42

Dijete duboka glasa u šumi je osnovalo državicu za životinje i biljke. Sve je posadilo, osim oleandera, on se naginjao preko zida i nudio svoje otrovne listiće. Ali Dijete je odbijalo presaditi ga u gaj, i to stalno. Njemu su rasle palme i crnogorica i breze i klen i javor i jasen i borovi dugih i kratkih iglica, a imalo je jezerce s ribama i kornjačama i obale s liščem sa žabama i noćne zrikavce i danju šturke i noćne čukove i danju lastavice. I imalo je srnu i srndača i malo lane i jelena i košutu i njihovo lane, a u hrastovoj šumici živjele su divlje svinje trčeći naokolo i rokćući. Imalo je i vuka i bijesnu lisicu koju su lovci došli loviti. Ostale su se životinje samo klonile nje, ali ljudi su došli ubiti i imali su pravo, bjesnoća je užasna stvar.

Bilo je pet ili šest lovaca i isto toliko pasa. Lisica se skutrla u jami i ni makac. No odjednom je nešto potjera i ona divlje izjuri. Opet je ubio Tainang. Što li to znači da je znao ubijati, a nije znao ostati uz Tai? Zar mora ostaviti sve što voli?

Dijete duboka glasa priđe Tainangu.

- Ubijaš li ti i inače? — upita.
- Svakako — odgovori Tainang mrko.
- A možeš li mnogo poubijati?
- Dvadeset do devedeset — šali li se?
- Ja bih da ubiješ jednu malu, podivljalu vojsku. Nešto mi veli da su oni oteli jednu djevojku.
- Misliš da spasim djevojčicu?
- Upravo tako.
- A gdje je ona?
- Lako bi bilo kad bih to znao — reče Dijete. Samo su mi javili da je nestala.
- Tko ti je javio?
- Moj prijatelj.

— A otkud on zna?

— Bili su zajedno Ciklam i Tai — i Dijete se lupi po ustima. Nije htjelo Tainangu reći baš sve, a eto izletjelo je kao ptica.

— Tai? — začudi se Tainang — Ja sam mislio da je ona u svojega oca Prekomora.

— I ona je tamo pošla, ali putem se Ciklam htio okupati — i Dijete ispriča što se dogodilo.

— Ciklam zbilja nije pazio — tiho reče Tainang.

— Nije Ciklam kriv — brže Dijete uzme u obranu prijatelja. Ovuda vrludaju razuzdani vojnici...

— Baš tako — reče Tainang i otputi se prema moru.

Dijete duboka glasa pojuri za njim hvatajući grane da ga brže prenesu, trčeći svojim malim nogama.

Tainang se na nj nije obazirao. Mislio je da su to bili vojnici njezina oca, pa su je njemu predali ili se pobunili te traže otkupninu za Tai. Na obali su ostavili tragove i sigurno su odveslali na otok Tri datule.

Tainang se žurio i još prije mraka stigao do Ciklama koji je tužno sjedio na klisuri na kojoj je ostavio Tai, a sad je nije bilo. Gledao je prema otoku na kome su zaista bile tri palme s datulama i jedna tvrđava.

Sunce je zalazilo za otok i ostavljalo boju maline na oblacima te mračne sjene na tlu.

— O Ciklam — reče Tainang.

— O — uzvрати polako Ciklam.

— Misliš da je tamo? — i Tainang pokaže bradom u smjeru otoka.

— A gdje drugdje? Tamo su oni gospodari i najsigurniji.

— Hoćeš li je ti ili ću je ja...

— Spašavati? — zapita Ciklam.

— Ako budemo mogli.

— Kako si rekao, zajedno, ako budemo mogli.

Dijete duboka glasa, koje se negdje zagubilo, zazove. Našlo je u grmlju čamac, dobro sakriven, ali s vrha stabla iznad sebe vrlo dobro vidljiv.

— Idemo opet svi troje — zapita Tainang.

— Ja bih ostao — brzo reče Dijete koje nije znalo plivati.

— U redu, ti ćeš nam javiti ako se nešto ovdje počne zbivati.

— Kako će nam javiti? — zapita Ciklam.

— Evo ti pištaljka — i Tainang daje pištaljku Djetetu — i pazi, ona se ne čuje, ali ja imam mali uređaj pomoću kojega je mogu čuti. Visi mi oko vrata, ne vidi se, a čujem ga samo ja. Velika opasnost tri puta, srednja dva i jedanput...

— Mala opasnost — nije se mogao suzdržati Ciklam.

Tainang i Ciklam gurnu čamac u more, sjednu u nj i tiho zaveslaju prema otoku.

Ozim nije volio hodati, kao što se zna, ali je volio noću prepoznavati zvijezde: Sirius, Sjevernjača, Veliki Medvjed, Mali Medvjed, a znao bi i planete naći, Veneru i crvenkasti Mars.

Jedne je noći gledao u zvijezde, kadli odjednom začuje šum. Koraci su se brzo približavali, došli mu s leđa i netko mu pokrije oči dlanovima.

Nije mogao prepoznati po dodiru tko je, je li taj netko zamislio da ga preplaši. Ozim nije bio hrabar ni kao Ciklam, a kamoli Tai ili Tainang.

Ženski glas reče:

— Nisi me prepoznao, Ozime.

— Znam, ti si Vlata.

— Jesam i došla sam do tebe da mi pomogneš.

— U čemu?

— Da kažem u osveti, ne bi mi htio pomoći.

— Istina je.

— Pomози mi naći onoga tko je ubio Rovu i Aćinu.

— Rovu nije nitko ubio.

— Kako nije, umrla je od žalosti što...

— Ne možeš reći da je to ubojstvo ako ona žaluje i za Timirom ili za Tai.

— Tko je Tai?

— Ne znaš tko je Tai? Pa ona je deset godina bila na Timirovu dvoru kao taokinja da njezin otac ne bi napao nas.

— A, sad se sjećam. Zaboravila sam joj ime, ali znam kako je izgledala i da se lijepo odijevala a nije znala govoriti.

— Nije htjela — reče Ozim — a i što da govori. Pobjegla je i sad je već sigurno u Prekomorskoj kraljevini kraljevna.

— Ja je moram naći. Rova ju je htjela za sluškinju, pa ću je ja naslijediti.

— Ael je bila ovdje — nastavi Ozim — i sve mi je ispričala.

— Gdje je sad?

— Otišla je, od mene svatko ode.

— Hoćeš li da ja ostanem — zapita Vlata.

— Ti bi to htjela?

— Nemam više kamo ići. Samostan je spravnjen sa zemljom i sve su se sestre razbježale.

I tako je Vlata ostala uz Ozima, sve nadajući se da će se pojaviti Tai.

Tai je samo gubila vrijeme u sobi s uskim prozorom sa šarenim stakalcima u olovnim ležištima. Nisu je mučili, nisu je imali više što pitati, znali su tko je i sad su samo tražili vezu do njezina oca da bi zatražili otkupninu u zlatu. Mislili su najprije na pet, pa na četiri i sad su stali na tri kilograma. To Prekomorskom kralju ne znači ništa, a Zoe bi mogao popraviti krov s majstorima, a ne s robovima koji uvijek ostave poneku rupu da kroz nju prokišnjava. Samo što majstore iz grada treba oteti ili platiti. Otetu rade kao robovi, dakle loše. A zlato bi trebalo i za novi mač, jer je stari mač pukao kraj drška, a popravak mnogo stoji u pravoga kovača.

Kako je Tai gledala kroz sivi dio prozora, vidjela je da se podigao vjetar, podigli se valovi a nebo se narogušilo, a njoj je to godilo jer nije na moru.

Na moru su bili Tainang i Ciklam koji su se borili protiv vjetra i valova, ali su se tako približili da se čamac razbio i njih dvojica su se našli u moru.

Prvi je isplivao Ciklam i postavio se na obalu da dočeka Tainanga. Dočekao ga je kao utopljenika kojega su izbacili valovi.

Okrenuo ga je i voda mu je iz usta istekla i činilo se da polako diše, ali nije dolazio do svijesti.

Tainang i Ciklam su bili izbačeni na strani otoka koja je bila nasuprot tvrđavi.

Tai je u tvrđavi zatražila pismeno — samo tako je uspostavljala vezu sa stražaricama — da joj se donesu svi ljiljani iz vrta. Kad su ih donijeli i stavili u posude s vodom, cijela je soba zamirisala.

Bijele je ljiljane Tai stavila oko svoje postelje, a zlatne po uglovima sobe.

Stražarice su otišle i Tai legne na postelju i zaspi.

Sutradan je nikako nisu mogli probuditi, pa su je iznijeli na zrak. I dalje je spavala ili bila u nesvijesti pa je odnesoše na obalu ne bi li joj možda blizina mora vratila svijest.

Tako je na jednom kraju otoka ležao Tainang, a na drugom Tai. Oboje nisu znali za sebe.

Sunce se već visoko popelo, kad je Ciklam dovukao Tainanga u hlad i prebacio ga na veliku granu koju je našao i pokrio ga lišćem od banane. Znao je da je Tainang živ.

Oko Tai su mnogo više plesali. Svi su se bojali Zoea kad se vrati i nađe Tai uz more. Što je spavala ili bila u nesvijesti, nisu stražarice mislile da su za to krive, ali što su je iznijele, moglo je biti opasno.

Otok nije bio velik i u ovo doba godine sunce nije jako peklo.

Ciklam je mislio da mu ipak treba pomoć i uputio se otokom prema tvrđavi.

Išao je i stigao do izvora gdje je stajao povelik krčag svježe vode, podigao ga na glavu i tako nosio do Tainanga.

Kad je stigao do bananina lišća koje je ležalo na tlu, Tainanga više nije bilo.

Gdje je?

Tai već davno nije bila u nesvijesti, ali je držala zatvorene oči da svi misle kako ne čuje. Tako je čula da je netko ukrao sveti kameni vrč s izvora i da se sad strahuje da će nestati vode, ali je nije nestajalo i tome su se svi čudili.

Čula je i da otokom lunjaju neki nerazumljivi duhovi.

I još je čula da nju namjeravaju predati za otkupninu i da im je zato stalo da bude živa. Dobili bi nešto i za tijelo, ali mnogo manje. Uvrijedila se kad je čula da ne vrijedi toliko zlata koliko je teška, nego samo tri kilograma.

Kad je došao Zoe, ispljuskao je Tai i ona je nehotice otvorila oči. Ali govoriti nije htjela.

— Zašto si dala donijeti ljiljane? — pitao je strogo Zoe.

Ne odgovara.

— Zašto nisi htjela otvoriti oči?

Ne odgovara.

Zoe ustane i velikim koracima počne hodati po pijesku male uvale pod tvrđavom. Nije mu bilo toliko zbog otkupnine, koliko je stvarno želio razgovarati s Tai. Ali ona je to odbijala.

Već se spuštala noć i odnijeli su Tai zavojitim puteljkom uzbrdo do ulaza u tvrđavu koji je bio na strani mora i sastojao se od samo jednih uskih vrata. Glavni ulaz je vodio preko mosta koji se mogao podići.

Mrak je došao brzo i nisu još ni stigli do vrata, kad su prema njima došli vojnici s bakljama i oteli Tai.

Bila je to druga skupina pobunjenika koja se uvukla u grad zajedno sa Zoeom i posmicala njegovu skupinu i sada gospodarila. Oni su bili za to da se Har pripoji Prekomorju, a Zoe je bio protiv toga.

Sad je Zoe bio bačen u tamnicu, a Tai je mogla slobodno šetati tvrđavom.

Ipak nije bila zadovoljna. Ostala joj je neutažena želja za ocem i domovinom, kojih se jedva sjećala, više po pričanju i po jednom malom medaljonu s očevom minijaturom, nego po nekim pravim uspomjenama. A i pričanja i sličica bili su stari mnogo godina, pa bi sad došla u nepoznato da se vrati.

Est je sa svojim Ponoćnim jahačima nestao s vidika ili ostao je u Haru, samo skriven.

On je namjeravao pronaći Tai i onda je zamijeniti za Vlatu kao jedinu Timirovu sestru koja je još živa i može tražiti kneževinu. Nije znao da ona mirno živi kod Ozima i da je svi znaju kao travaricu i lječiteljicu rana i da svi misle kako je ona naprosto Ozimova

žena. Neki su govorili da je ona Baagova žena koju je Ozim naslijedio kao kolibu, ljudi su koješta smišljali, ali nitko je nije prepoznao bez odore i bez samostana.

Est je mirno živio kao pustinjač, i on, u kažunu što su ga seljaci sagradili da se sklone od kiše, ako ih zatekne u polju.

Živio je pustinjački i šutio. Potpuno je promijenio način života. Više nije bio ni ogorčen zbog Aćinine smrti, niti je težio za vlašću. Samo da nađe pravu nasljednicu, pa će se smiriti.

Ali nije je mogao naći ovako sjedeći na jednome mjestu. A ni njoj nije bilo do toga da je nađe.

47

Tainang je došao do tvrđave kad je već Tai bila slobodna. Skrivao se iza kamenja. Bio je bosonog i tih.

- Tai — prošaptao je Tainang.
- Tainang? — Tai ga prepozna po glasu.
- Došao sam po tebe — nastavi Tainang.
- Zašto? — začudi se Tai.
- Da te oslobodim.
- Pa ja sam slobodna.
- Da te odvedem ocu.
- Doći će on po mene s novim brodovima koji se grade.
- Ne voliš me više — prestraši se Tainang.
- Ne — Tai je bila iskrena.

Išla patka preko Save
Nosi pismo na vrh glave

i Tainang nastavi:

U tom pismu piše

i Tai nadoda:

Ne volim te više.

Kao da je ta pjesmica uvjerljiv razlog, Tainang se povuče i sjedne ispod zidića žalostan, kao da je netko umro.

— Pa što — govorio je sam sebi — i prije sam bio bez nje, pa mogu biti i sad.

Bilo je pitanje kako se vratiti na kopno. Uvijek je tako među ljudima, mislio je, uvijek su otok do otoka i daj ti sad preplivaj more ako hoćeš do nekoga doprijeti ili se odmaknuti.

Tainang pomisli da će mu najbolje biti potražiti neko srušeno stablo i izdubsti ga makar kamenom, ovdje su stabla bila od meka drva i moglo se grebenjem i struganjem napraviti rupu kao u kanuu.

— Najprije ću naći nešto za vesla, pomisli.

I Tainang potraži grane koje bi se mogle uporabiti za vesla.

Našao je i njih i srušeni balvan, doduše malo truo, ali to je bilo baš dobro, jer se lakše izljuštilo.

Do svitanja je bio gotov i onda legne među grmlje i zaspi. Mislio je otploviti tek navečer, zaštićen mrakom.

A gdje mu je Ciklam?

Ciklam se silno sprijateljio s jednim prekomorskim vojnikom i igrao se s njim piljaka, potpuno zaboravivši na sve drugo.

48

Ma tko bio na vlasti, zima dolazi. U onome kraju s kišom i mračnim danima.

Ciklam je odlučio opet biti uz Tai. Kako se Tainang izgubio na moru, mislili su da im je najbolje zajedno pričekati brodove iz Prekomorja.

Jednoga su dana brodovi stigli. Bili su to veliki jedrenjaci, nalik golemim šišmišima, ali nisu mogli pristati uz obalu, pa su mornari čamcem doveslali, uzeli Tai i Ciklama i šest vojnika pristalica i otplovili do broda i brodom u daleke magle.

Nikad se nije doznalo jesu li sretno stigli ili ih je oluja, koja se u taj čas podigla, prevrnula i potopila. Tek mnogo godina poslije netko je vidio Tai na terasi dvora kako gleda na pučinu.

Tako je završila priča.

Je li to bila Tai ili njezina kći?

4+6 VS. 5+6 U HRVATSKOJ KNJIŽEVNOSTI ŠEZDESETIH
I SEDAMDESETIH GODINA DEVETNAESTOGA STOLJEĆA
(POETIČKO UTEMELJENJE AKCENATSKO-SILABIČKOGA STIHA)

Slaven Jurić

1.

Krajem šezdesetih i tokom sedamdesetih godina 19. stoljeća u hrvatskom su se stihu događale krupne promjene koje su proizvele veoma značajne učinke i bile od presudna utjecaja na njegov daljnji razvoj. U najkraćim crtama one bi se dale označiti kao definitivni prelazak na akcenatsko načelo u gradnji stiha, čime se generacija koja je tih desetljeća djelovala, kao i pjesnici nakon njih, oprostila od čisto silabičkog versifikacijskog sustava, koji je, kao što danas već sa sigurnošću možemo tvrditi, dominirao hrvatskom poviješću stiha od njezinih početaka. Namjera mi je, u ovom radu, pokazati karakteristične pomake na tom polju, kao i neke od uzroka koji su do spomenutih promjena vodili. Raskorak, pa i antitetički odnos, između dvaju najpoznatijih stihovnih oblika, asimetričnoga deseterca i jampskoga jedanaesterca (= pentametra), koji reprezentiraju staro i novo u hrvatskom pjesništvu posljednje trećine devetnaestoga stoljeća, odnosno smjena jednoga drugim, samo su najistaknutiji pokazatelji dugotrajnijega i dalekosežnijega procesa koji je tu smjenu uvjetovao. Iako se usvajanje novih stihotvornih postupaka od strane dominantne pjesničke struje dogodilo u relativno kratku vremenskom razmaku, ono je ipak teklo postupno, i ne bez stanovitih zabluda i nesporazuma. Ključne odluke po daljnju sudbinu našega stiha svakako su svoju poetsku realizaciju doživjele s prvim godištim časopisa *Vijenac*, s pojavom kojega, i kad je riječ o širim kretanjima, zasigurno počinje novi zamah hrvatske književnosti, nakon što je bila nastupila očevidna stagnacija u razdoblju apsolutizma.

Pitanje o ispravnu načinu gradnje domaćega stiha nametalo se kao jedna od temeljnih zadaća što su se postavljale pred naše pjesništvo šezdesetih i sedamdesetih godina. Prije

svega bilo je to, naravno, tehničko pitanje, jer je bilo koji odabir metra zahtijevao od pjesnika svijest i znanje o sustavu kojemu će se prikloniti, a različite versifikacijske tradicije, međusobno kompatibilne samo u nekim elementima, nudile su, istina, veliku mogućnost izbora, ali i nužno stvarale pometnju. Ne treba, naime, smetnuti s uma da se osim očitoga silabizma i pretpostavljene akcenatske pravilnosti narodnoga stiha, u svijesti hrvatskih stihotvoraca kao relevantan ritmotvorni faktor priznavala i duljina, pa iako je već bilo jasno da su pokušaji čiste kvantitativne versifikacije prošlost, bez jačega uporišta, kako u povijesti našega stiha, tako i u modernoj književnosti drugih naroda, ipak se smatralo da nenaglašena duljina može nadomjestiti povremeni izostanak pravilne akcenatske alternacije.

Na drugoj, programatskoj, razini pjesničkoga iskaza također je pitanje o izboru stiha dobivalo jednaku važnost. Programatskoj utoliko što se inovativnim metričkim rješenjima otvarao i problematizirao odnos prema narodnoj tradiciji. Dok su se preporodni pjesnici bez otklona priklonili naslijeđenim narodnim stihovima te su okosnicu njihova metričkoga repertoara činili asimetrični deseterac i simetrični osmerac, ugrađeni, doduše, u međunarodno proširene strofičke sheme, sljedeća generacija već zauzima kritičkiji stav prema narodnoj pjesmi, što je na koncu urodilo pojavom dotada gotovo neiskusanih stihova inozemnoga podrijetla u pjesničkoj praksi šezdesetih i, osobito, sedamdesetih godina devetnaestoga stoljeća.¹ Takva bitno drugačija polazišta bila su nužna, jer je postojala jasna tendencija da se hrvatska književnost, još u većoj mjeri nego prije, dovede u koliko-toliko ravnopravan odnos s razvijenim književnostima, u kojima su određene literarne konvencije već odavno bile samorazumljive. Kad se radi o stihovnopovijesnom razvoju, onda je spomenuta tendencija najvidljivija u izmijenjenu pristupu prevodilačkoj djelatnosti. Dok su ilirci inozemne stihovne oblike prevodili u domaće, pa je asimetrični deseterac kao glavni nacionalni stih u jednoj od svojih brojnih uloga funkcionirao i kao zamjena za talijanski hendekasilabo, engleski *blank verse* itd., dotle se njihovi nasljednici sve češće opredjeljuju za prevođenje u mjerilu izvornika.²

Sve te nedoumice, ali i pomaci izvedeni u praksi, vidljive su u recepciji dvaju najvažnijih spisa onoga vremena koji su posvećeni stihovnoj problematici: to su tekstovi Adolfa Vebera Tkalčevića *Metrika hrvatska* iz 1862. i *O našem stihotvorstvu* Ivana Trnskog iz 1874. Premda kreću s vrlo sličnih teorijskih polazišta, koja karakterizira stanovit stupanj normativnosti i apriorne konstrukcije, pa samim time dijele i slične zablude, Veberov je tekst ostao bez znatnijega odjeka, dok su I. Trnskog suvremenici proglasili začetnikom nove hrvatske metrike. Razlozi, mislim, ne leže u snažnijoj empirijskoj utemeljenosti rasprave Ivana Trnskog. I on, poput Vebera, nepokolebljivo vjeruje u akcenatsku narav usmenoga stiha i, ujedno, precjenjuje ulogu kvantiteta, što rezultira, primjerice, vjerom u mogućnost spondejske kombinacije slogova u našem akcenatskom stihu.³ Većina njegovih primjera koji bi imali potkrijepiti dosljednu akcenatsku alternaciju, potječe iz izdvojenih redaka nađenih u poslovicama, jer ih u duljem nizu usmenih stihova nema pa i on, zajedno s Veberom, s tog aspekta kritizira narodno pjesništvo, ali i stariju umjetničku književnost. Veber je, pak, jedini izlaz iz teorijske slijepe ulice našao u proizvoljnom pravilu da folklorne stihove možemo čitati sad čakavski, sad

štokavski, dok Trnski takvo što ne dopušta te sve stihove koji ne odgovaraju njegovoj iskonstruiranoj predodžbi naprosto proglašava nepravilnima. Ono što je presudilo u korist Trnskoga jest činjenica da iza njegova teksta već stoje konkretne promjene što su ih hrvatski pjesnici, a Trnski među prvima, proveli u praksi, pa je njegov rad, u kojemu se ponavlja Veberova polazna misao o akcentu kao temelju našega stiha sada eksplicitno utemeljenje procesa koji je upravo bio započeo, uglavnom na stranicama *Vijenca*, a ne, kao u Veberovu slučaju, gotovo arbitrarna odluka zasnovana na pogrešnu vjerovanju o karakteru naše višestoljetne stihovne tradicije. Tu leži temeljni paradoks koji je urodio dalekosežnim posljedicama. Suradnici *Vijenca* korjenito su izmijenili dotadašnje stihotvorne navike vjerujući da upravo tako nasljeđuju tradiciju, a k tome još i popravljaju nedostatke naše kako usmene, tako i stare umjetničke poezije.

Važan moment u radu Trnskog svakako je opravdanje za uvođenje jampskoga ritma u hrvatsko pjesništvo, čega u Vebera nema, jer on hrvatski jezik, uslijed baritoničnosti štokavštine, drži »antijambičnim«. To ne čudi, jer je g. 1862., kad je rasprava pisana, Veber mogao imati pred očima tek nešto Mihanovićevih i Mažuranićevih jedanaesteraca koji još pokazuju obilježja početnih, nesigurnih pokušaja i predstavljaju iznimku unutar versifikacijskog sustava iliraca, a možda i poneku od Šporerovih tragedija, koje su, ponajviše zbog jezičnih razloga, ostale neizvedene i nepriznate.

Nasuprot tome, u trenutku kad Trnski piše svoju raspravu, dobar dio važnijih hrvatskih pjesnika, barem onih koji djeluju u Zagrebu ili u ostalim sjevernim dijelovima Hrvatske, već se okušao u »rastućem skladu«, kako je jampski ritam nazvan, te »antijambičnost« nije više vrijedila kao dovoljan argument. Našim pjesnicima, kojima su u uhu očito odzvanjali taktovi njemačkih, engleskih, ruskih i čeških akcenatskih stihova, važnije je bilo realizirati upravo takav ritam što ga je moguće percipirati unutar retka, dok su silabički ritam folklorne i starije umjetničke poezije već smatrali arhaičnim i nedovoljno estetičnim. Eksplicitne sudove u tom pravcu iskazali su i Veber i Trnski. »Takav jezik stoji na najnižem stupnju razvitka, počem se samim brojanjem slovaka slabo postiže blagoglasje«. ⁴ Veber, dakle, poželjni prelazak na akcenatski stih vidi ne samo kao promjenu jednoga versifikacijskoga sustava drugim, nego kao bitan korak u evoluciji hrvatskoga stiha. Trnski, također, razliku između silabizma i akcenatske alternacije razumijeva kao kvalitativni skok: »Žali bože i mi bijasmo trnabili u bespuće pukoga brojenja slovaka, nikako se nedadosmo na pomnu istragu, da li je i gdje je narod pravi stihovni ritam pogodio i ne bi li mi mogli to umijeće dočerati do svijesna vještačtva ili majstorstva, gdje je on samo pogađao«. ⁵ Svjestan da je njegovo pozivanje na tradiciju narodnoga stiha labavo argumentirano, Trnski će uvođenje akcenatskoga, napose jampskoga ritma u hrvatsku pjesničku praksu legitimirati i oslonom na versifikatorske običaje drugih slavenskih naroda, s primarnom svrhom da se poželjnom ideološkom pozadinom i na ovom planu uspostavi nacionalno jedinstvo. Na hrvatskom je Jugu, naime, književna produkcija pokazivala sasvim drugačija obilježja. Uraslost hrvatskih pjesnika iz južnih naših krajeva u silabičke okvire kakve je nudila, što usmena predaja - između ostalog posredovana i popularnošću Kačićeva *Razgovora* - što starije umjetničko pjesništvo sa statusom klasičnoga razdoblja, bila je očito krupnom zaprekom prihvaćanju

novih tendencija na polju stihotvorne prakse. Zato Trnski konstatira: »Nekako nam naši pjevidruzi i prijatelji iz Dalmacije zaziru od onih pjesama, što ih rastućim skladom pišemo, tobože, što im nema ugleda ni u zbirkah narodnih pjesama, ni u dubrovačkoj knjizi. Ali uzmite braćo, na um, da Rusom, Čehom, Poljakom i Slovencem stihovi toga sklada vrlo prijaju, da su Puškin, Mickievič, Ljermontov i drugi velikani ponajviše tiem skladom pisali, a da u najdrevnijih naših posloviceh takva sklada i stihova te vrsti imade, pa nećete moći na dušu uzeti, da to nije sklad ili da je tuđ duhu našega jezika.«⁶ Karakteristična je, dakako, »ideološka podobnost« Trnskijevih primjera, budući da su, naprimjer, Goethe, Schiller i Heine, ili pak Emmanuel Geibel i Friedrich Rückert od manjih, bili i te kako dobro poznati pjesnicima *Vijenca*, o čemu svjedoče česti prijevodi njihovih tekstova u prvim godištima. No, prijevodi zapravo i nisu presudni za vrstu odnosa kakva je postojala između hrvatskih pjesnika i njemačke književnosti, kako njihova vremena, tako i one nešto starije. Rana mladost gotovo svih autora koji su stasali u sjevernim krajevima ili, štoviše, u kojem od većih gradova Monarhije obilježena je mladenačkom lektinom na njemačkom jeziku.⁷ Ipak, autoritet tih imena u ovoj prigodi nije bio poželjan. Ritmička struktura ranih hrvatskih akcenatskih stihova govori, međutim, u prilog njihovoj srodnosti s njemačkim stihovima s istim brojem ritmičkih signala po retku. Da su teze Trnskoga, prije svega, proizvod iskustava s njemačkom versifikacijom nije promaklo njegovim kasnijim kritičarima koji su ga optuživali i za uvođenje stranoga sustava u našu poeziju i za normativnost. Njihovu popularnost proširio je i August Šenoa u predgovoru svojoj *Antologiji pjesništva hrvatskoga i srbskoga* iz 1876., očitujući privrženost novim postavkama: »Temelj našega stiha je *naglas* rieči, a stih hrvatski je omjereni sbroj naglašenih i nenaglašenih slovaka, koje se pravilno izmjenjuju.«⁸

***

Osvrnemo li se na sama književnopovijesna zbivanja (koja se ovdje mogu ilustrirati samo u najkraćim crtama), može se ustanoviti kako su Antun Mihanović, Ivan Mažuranić i Juraj Matija Šporer bili neka vrst izvidnice, budući da njihovi naponi nisu urodili kontinuiranom izgradnjom jampskoga stiha. Taj je posao, kako je nagoviješteno, uspješno obavila književna generacija čija najintenzivnija djelatnost pada u drugu polovicu šezdesetih i u sedamdesete godine devetnaestoga stoljeća uz, vidjeli smo, i te kako važan udio starijega I. Trnskog, koji je odigrao ulogu autoriteta, učitelja i poetičkoga »pokrovitelja« svojim mlađim suvremenicima.

Prvi autor, međutim, koji se nedvojbeno i, valja reći, s uspjehom – za razliku od prethodnika koje su nedoumice oko načelnoga pitanja, a to je upravo nerazriješena uloga akcenta u domaćem stihu, spriječile na putu izgradnje pravilna jampskoga pentametra — ne samo okušao nego i vezao uz jampski jedanaesterac svakako je Franjo Marković. Godine 1865. tim je stihom napisao *Dom i svijet* (objavljen, istina, tek 1883.), a tri godine

poslije u Osijeku objavljuje svoj drugi spjev, *Kohana i Vlastu*. Već u svojim prvim opsežnijim djelima Marković je zacrtao konture u kojima će se kretati svi jampski stihovi toga razdoblja: dosta strog model, najvjerojatnije po ugledu na njemački jampski pentametar koji ne tolerira značajan odljev akcenata na neparne slogove tj. slaba vremena stiha. I njegove drame *Karlo Drački* i *Benko Bot*, objavljene u četvrtom godištu *Vijenca* (1872), pisane nerimovanom varijantom istoga metra pripadaju ključnoj skupini djela putem kojih se hrvatski jamb etablirao.

Vjerujem da se analizom stiha u prvom desetljeću *Vijenca* može dosta precizno rekonstruirati slika odnosa između asimetričnoga deseterca i jampskoga jedanaesterca, ali i proces koji se odvijao u sjeni – pretvaranje domaćih, dotada silabičkih stihova u akcenatsko silabičke. Čini mi se da se u tom vremenskom odsječku mogu prilično jasno razlikovati dvije etape. Prvu bih omeđio s godinom 1869. i 1873., dok bi druga etapa tekla od 1874. nadalje, pri čemu bi 1873. i 1874. imale karakter prijelazne faze.

Metrički repertoar prve etape obilježava koegzistencija domaćih, naslijeđenih stihova i netom uvezenih jampskih, a samim time i koegzistencija dviju različitih pjesničkih orijentacija. Zastupnici usmjerenja koje je ostalo povezano s ilirskim pogledima na stih prije svih su Petar Preradović, Ivan Kukuljević Sakcinski i Ognjeslav Utješenović Ostrožinski, pa i Andrija Palmović u tom razdoblju. Petar Preradović, što je i razumljivo, u svojim poznim godinama zadržava svoj vlastiti stihovni repertoar, a stihove klasičnoga podrijetla pokušava adaptirati kombinacijom akcenatskoga i kvantitativnog ritma, pa uredništvo u popratnoj bilješci uz njegovu pjesmu *Nikoli Zrinjskom* izriče svoje neslaganje: »S porabom starinskoga mjerila, uz koje je pjesnik toli živo prionuo, nemožemo se dakako sprijateljiti, ali o tom neka sudi temeljita i nepristrana kritika.«⁹ Doista su Preradovićevi stihovi takve vrste teško prohodni i mogu poslužiti kao dobar primjer kako pogrešne teoretske premise mogu nadvladati ispravnu intuiciju, budući da je upravo Preradovićev distih *Razlika boja* iz 1851. prva uspješna primjena akcenatskoga načela u adaptaciji kvantitativnih stihova u nas. Ova popratna bilješka uredništva, međutim, dostatno svjedoči da je program *Vijenca* već u prvom godištu bio jasan: temelj hrvatskoga stiha ima biti naglasak. Nasuprot tome, Preradovićev stav najbolje se iskazuje u odabiru deseterca pri prijevodu epizode *Smrt kneza Ugolina* iz Danteove *Božanstvene komedije*. U prvo vrijeme jampski stihovi se afirmiraju upravo u prijevodnom pjesništvu. Tu svakako valja spomenuti Vukelićev prijevod *Franceske da Rimini* (*Franka Riminka*) talijanskoga dramatičara Silvija Pellica, koji je *Vijenac* objavio 1872., ali postoje čvrste indicije¹⁰ da je znatno stariji, stariji možda i od Markovićeva prvog spjeva. Kad je riječ o lirskoj pjesmi, izvornoj i prevedenoj, prvih su godina brojniji nešto kraći, troiktični i četveroiktični jampski stihovi. Njih forsiraju pjesnici druge, nove orijentacije Šenoa¹¹ i Trnski, čiji su prepjevi u prvim godištima *Vijenca* najbrojniji, a priključuju im se Ivan Dežman, Ivan Zahar i Lavoslav Vukelić. Vukelić je unekoliko poseban slučaj, jer u svojim *Zvonjelicama* zadržava deseterac, a nekoliko pjesama piše svojom varijantom jedanaesterca. Silabička struktura toga stiha identična je jampskom parnjaku (5+6), ali je njegov ritam zapravo daktilo-trohejski

*Umro joj dragi, zadô ranu duši.
Pita ju mati: »Što je tebi čedo?
Suzno ti oko ne će da se suši,
Drago ti lišće sve je više blijedo!«*

Kako se Vukelić tim stihom poslužio samo u tri navrata, u romancama *Nedoček* i *Dragin doboljaj*, iz koje potječu navedeni reci, te u elegiji *S Bogom Lici!* Teško je sa sigurnošću ustvrditi nije li neko vrijeme — sva tri teksta nastala su u nepune dvije godine — Vukelić ovaj oblik smatrao »prirodnijim« i jače ukorijenjenim, budući da se daktilo-trohejskih ritmova, za razliku od nategnutih primjera jamba u tekstu Trnskoga, moglo naći u izobilju. Mnoge od figura deseterca 5+5 akcenatski su tako strukturirane. Kad je jedanaesterac postao vrlo aktualan, Vukeliću se mogla javiti pomisao da ga ne organizira kao jampski, nego kao stih ritam kojega je bliži hrvatskom uhu. Da ga je doživljavao kao stih blizak jampskom pentametu, pokazuje jedna od kitica u elegiji, koja je najmlađa od triju pjesama. Dok se u prvim dvjema čvrsto drži uspostavljena uzorka — UUU—Ull—Ull—Ull—U, u *S Bogom Lici!*, nakon uobičajenoga početka *Srdce mi puca, licem suza teče./ Liko mi majko, s bogom ostaj, s bogom...* druga kitica oscilira između daktilo-trohejskoga i jampskoga metra

*Tri krat se po tri izviše godine
Što nogom stupih preko medje tvoje
Prekužih dosta i jada i kine
Život mi mladi često dodijo je;
Al u čas ovaj, niti jednog trenu
Ne stravi srdca tužna uspomena.*

Ako i prihvatimo da se treći i posljednji redak daju pročitati s drukčijom akcentuacijom, prisutnost jampskih redaka u ovoj pjesmi ne može se zanijekati. Koliko mi je poznato, Vukelićev stihovni eksperiment nije ga nadživio u smislu da bi se daktilo-trohejski jedanaesterac s naglašenim 1., 4., 6., 8. i 10. slogom izborio za samostalno postojanje, ali je ovakav raspored naglašenih i nenaglašenih slogova nešto kasnije postao uhodanom figurom našega jampskog jedanaesterca.¹² Takav je, primjerice, početak Ujevićeve pjesme br. XXXIII iz *Kolajne*:

*Noću kad hara zračni užas Gota
Ne plaši smrt me pucnjem niti praskom*

Ako je prva etapa protekla u znaku želje da se jampski stih uobliči, afirmira i dokaže njegova upotrebljivost u jeziku koji je izrazito baritončan, onda drugo podrazdoblje (od 1874.) možemo označiti kao doba njegove očevidne prevlasti. Sva nova pjesnička imena koja tih godina započinju suradnju u Vijencu prihvaćaju različite jampske stihove, a osobito pentametar kao svoj temeljni metrički izbor. Taj je stih postupno preuzeo sve one

funkcije koje je u prethodna četiri desetljeća obavljao asimetrični deseterac kao ključni i najprošireniji nacionalni stih. Nalazimo ga čak i u tekstovima koji ostalim elementima poetskoga iskaza prijanaju uz narodno pjesništvo, a i u većini svečanih prigoda deklamira se »rastućim skladom«. O njegovoj univerzalnoj prihvaćenosti svjedoči i činjenica da je, nakon što je postao prijevodni adekvat engleskom i njemačkom pentametu kao i talijanskom hendekasilabu, 1876. u Maretićevu prijevodu Racineova *Britanika* ponuđen i kao rješenje za prevođenje francuskoga aleksandrinca.

Promatrajući stihove koji su se u Vijencu objavljivali od V. godišta *Vijenca* nadalje, više je nego indikativno da, dok ostali stihovi narodnoga podrijetla opstaju (ali sada strogo trohejski organizirani), dotle se asimetrični deseterac vidljivo izbjegava. Kad je aktualno uredništvo časopisa 1874. objavilo deseteračke sonete iz ostavštine bivšega urednika Ivana Dežmana, osjeća se dužnim konstatirati da nisu nastali u posljednjim godinama pjesnikova života »što se po metriki vidi o kojoj je Ivan poslije drugčije mislio«. Ono »što se po metriki vidi« zasigurno su povremeno naglašeni parni slogovi u stihu, u čiji su trohejski karakter tadašnji prvi ljudi hrvatske književnosti nepokolebljivo vjerovali. Prema tome, u kontekstu jampskih i dionih stihova koji su preplavili stranice *Vijenca* deseterački prepjevi Homerove *Odiseje*, što ih Orsat Medo Pucić objavljuje od 1875., doimaju se potpunim anakronizmom. Nepuno desetljeće nakon toga Maretić će svojim prijevodima Homera etabrirati hrvatski akcenatski heksametar. Prijelaz na jamb, a zatim i na dioni stih, uz troheizaciju silabičkih osmeraca, deseteraca i dvanaesteraca tako je naglo i posvemašnje prihvaćen, što se praćenjem časopisne stihovne produkcije iz godišta u godište vidi već i »prostim okom«, da je iza toga morala stajati čvrsta poetička odluka. Ta intuitivna spoznaja dobila je svoju potvrdu nešto kasnije, kad mi je do ruku došao *Predgovor* ukupnih djela Ivana Trnskog iz 1881., gdje stoji: »Napokon sporazumjesmo se god. 1873. tadašnji urednici *Vienca* profesori dr. Marković, Šenoa, pokojni dr. Dežman i ja, te priznasmo jednoglasno naglasku u našoj metriki onu prednost, kojom se *jedinom*¹³ može umjetnoj pjesmi udesiti pravi ritam.«¹⁴ Ne bi čudilo da su nakon toga dogovora urednici čak i odbijali radove koji nisu udovoljavali zacrtanom pravcu, a da su Pucićevi prijevodi tolerirani za dobro suradnje među pjesnicima iz sjevernih i južnih hrvatskih krajeva, na konzervativizam kojih se Trnski žalio u citiranom ulomku svoje metričke rasprave.

Iz svega navedenog potpuno je jasno da izbor metra u tom razdoblju nije samo formalno, pa čak ni čisto estetičko pitanje, nego je opredjeljenje za jampski stih i akcent programska orijentacija koju valja sagledati u širim okvirima te, s tim u skladu, sadrži i bogatije konotacije. Ono je indeks pripadnosti određenoga pogleda na književnost kao i korak prema tipu kulture u koji se hrvatsko pjesništvo željelo uklopiti. Ne treba smetnuti s uma da je hrvatskoj knjizi u sedamdesetim godinama prošloga stoljeća još uvijek namijenjen važan nacionalni i civilizatorski angažman. Bilo kakav program u kojemu bi literaturi bilo dopušteno da svrhu traži u sebi samoj izričito se odbacuje. Najdosljedniji i najstroži zagovornik takva nazora je nitko drugi do August Šenoa. Javno je zastupao manje-više identične stavove počev od članka *Naša književnost* iz 1865. sve do smrti.¹⁵ U tom smislu Šenoa najčešće kritizira njemačku literaturu. Na temelju samih manifestnih iskaza reklo bi se da pisci Šenoina doba ne čine ništa drugo nego nastavljaju književni

program iliraca. Umjetnošću, a osobito književnošću, koja je najpogodnija za izvršenje civilizatorske misije uzdizati »autohtoni« duh matičnog naroda i na taj ga način učiniti ravnopravnim i priznatim subjektom u zajednici naroda. Kad je riječ o poželjnim sadržajima i tada vladajućim ideologemima koji se putem književnih djela posređuju čitateljstvu, to je doista tako, ali ni na toj ravni nije manjkalo »pukotina«. U književnoj praksi događa se, međutim, proces koji je vremenom polučio drugačije rezultate. Razmotri li se književni sustav razdoblja na nešto dubljoj razini (potpuno izmijenjen odnos stiha i proze u odnosu na ilirsko razdoblje, napuštanje folklorne i dubrovačke književnosti kao poželjnih uzora, neometan prodor svih vrsta koje je njegovalo europsko romantičko i postromantičko pjesništvo¹⁶), uočava se zapravo gubitak autohtonosti i zbiljsko približavanje hrvatske književnosti europskim literarnim strujanjima. Ukratko, *Budi svoj!* pokazala se uistinu nepoželjnom, a zapravo i nemogućom i neostvarivom krilaticom. Stih toga razdoblja zato je osobito dobar indikator spomenutoga procesa. Gotovo sve što je tih godina napisano slijedi formalne (a vrlo često i neke druge) uzorke što ih je moguće prepoznati kao međunarodno proširene pojave. Sama činjenica da je tip ritma kakav je stoljećima bio isključivo zastupljen u hrvatskom stihu ocijenjen kao estetički nedostatan, dovoljno govori na kojim se izvorima školovalo uho onodobnih hrvatskih pjesnika. Zahvaljujući tome je, ipak, uvezen niz novih oblika i ostavljen idućim generacijama, od koje su neke, najčešće sa stanovitim modifikacijama, iskorištene. Praktičnim rješenjima, pak, razriješene su teorijske predrasude ili nedoumice. Barem nakratko.

BILJEŠKE

¹ V. o tome opširnije u radu Z. Kravara *Inozemna politika stihom u Hrvatska književnost u doba preporoda (ilirizam romantizam)*, ur. Nikola Batušić et al., Split, 1998.

² I. Slamniig u svojoj *Hrvatskoj versifikaciji*, Zagreb, 1981, S. Petrović u studiji *Semantika srpskog i hrvatskog stiha u drugoj polovini devetnaestog vijeka, Oblik i smisao*, Novi Sad, 1986, str. 288-327. i Z. Kravar u spomenutom radu označili su takav postupak kao jednu od važnijih promjena u prevodilačkoj djelatnosti 19. stoljeća.

³ Trnski nenaglašenu duljinu čita kao naglašeni slog (milôst, mladôst), premda priznaje da je »prvi naglasak vazda protežniji«. Vijenac, V, 1874, str. 492.

⁴ *Djela A. Vebera*, svezak IV, str. 4, Zagreb, 1887.

⁵ Trnski, str. 506.

⁶ Trnski, str. 551.

⁷ Najiscrpnije je taj ambivalentni odnos na Šenoinu primjeru, koji se može smatrati tipičnim, opisao Zdenko Škreb u tekstu *Tragovi njemačke poezije u Šenoinim stihovima*, Rad JAZU br. 290, str. 129-196, Zagreb, 1952. Isti dug i istu odbojnost prema njemačkom jeziku, a često i prema njemačkoj književnosti – više iz patriotske dužnosti, rekao bih,

nego iz dubinskoga uvjerenja – možemo zapaziti i u Trnskoga, Markovića, Jorgovanića i drugih.

⁸ Cit. prema M. Franičević, O nekim problemima našega ritma, Rad JAZU, br. 313, Zagreb, 1957, str. 34.

⁹ Vijenac I, 1869, str. 321.

¹⁰ V. u M. Tomasović, *Lavoslav Vukelić i Sivio Pellico u Analize i procjene*, Split, 1985, str. 155.

¹¹ Šenoa je još 1863. objavio svoju *Zdravicu* pisanu troiktičnim jambom. Ipak, trebalo je proći nešto vremena da se naši pjesnici osmjele na sustavnu promociju takva ritma.

¹² Usp. radove Z. Kravara *Jedanaesterac Augus(Tina) Ujevića ili O prijevodnom jedanaesteru Mirka Tomasovića i šire* u knjizi *Tema »stih«*, Zagreb, 1993.

¹³ Istaknuo S. J.

¹⁴ I. Trnski, *Svakolika mu djela. Knjiga prva*. U Zagrebu, 1881.

¹⁵ Višekratno ih je iznio Antun Barac u svojim radovima o Šenoi, a za njim i Zdenko Škreb u studiji *Tragovi njemačke poezije u Šenoinim stihovima*, Rad JAZU br. 290, 1952.

¹⁶ Prisjetimo li se da se Vraz morao braniti pred prigovorima o »neukorijenjenosti« umjetničke balade u hrvatskoj književnosti tridesetak godina prije. Najpopularnija pjesnička vrsta tih je godina upravo balada koja vrlo često zna skrenuti u trivijalnost, sentimentalizam pa i *Weltschmerz* (prema Šenoi, potpuno tuđ našem podneblju). U najvećoj mjeri poticaje duguje baš njemačkim predromantičkim i romantičkim modelima.

DRAMSKI STIH FRANJE MARKOVIĆA KAO GENOLOŠKI PROBLEM

Pavao Pavličić

1

Kao što je poznato, Franjo Marković bio je učen pjesnik: stilsko i metričko ruho svojih tekstova nije on birao spontano, nego je za svako upotrijebljeno izražajno sredstvo imao dobro utemeljeno obrazloženje, koje je bio kadar i teorijski braniti. Upravo zbog toga treba svaku njegovu odluku u vezi s formom pjesničkih mu djela shvatiti ozbiljno i pretpostaviti kako iza nje stoji sustavno razmišljanje i racionalna raščlamba, čak i ako je riječ o plodovima njegove mladosti, kad mu ni naobrazba nije još zadobila one impozantne razmjere po kojima će Marković poslije postati estetičkim autoritetom.¹

A ipak njegov izbor stiha nije uvijek lako otprve razumjeti pa reći odakle potječe i na čemu je utemeljen: kad stekne uvid u cjelinu Markovićeve opusa i upozna stavove što ih je pjesnik eksplicitno iznosio, čovjek bi možda očekivao da taj izbor bude nešto drugačiji. Nedoumicu osobito izaziva metrička oprema većih i ambicioznijih pjesnikovih djela, kao što su spjevovi *Dom i svijet* i *Kohan i Vlasta*, te drame *Karlo Drački* i *Benko Bot*. Stih je u sva četiri slučaja jedanaesterac kojemu pjesnik nesumnjivo nastoji dati jampsku intonaciju. Što je u tome sporno, jedva da i treba posebno naglašavati: riječ je o tekstovima posve različite žanrovske pripadnosti, jer su *Karlo Drački* i *Benko Bot* tragedije, dok su *Dom i svijet* i *Kohan i Vlasta* nešto što bismo najšire mogli nazvati romantičnim spjevovima. Bilo bi, dakle, logično očekivati da će autor poput Markovića nastojati žanrovske razlike među tim tekstovima naglasiti i izborom metričke forme za njih. A ipak on to nije učinio.

Razloge takvoj odluci mogli bismo tražiti na raznim stranama, ali se, barem na prvom koraku, kao najprivlačnija nude tri objašnjenja: povijesno, biografsko i poetičko.

Prema povijesnom objašnjenju, uzrok bi ovakvu Markovićevu izboru bio u okolnosti što u doba kad on piše četiri teksta o kojima je riječ — u rasponu od sedam godina, od sredine šezdesetih do početka sedamdesetih prošloga stoljeća² — hrvatska književnost prolazi kroz dramatičan proces promjene metričke infrastrukture: prelazi se tada sa silabičke na akcenatsku verzifikaciju, dok se pojedini stihovi nastoje žanrovski specijalizirati, pa se npr. deseterac u drami napušta (namjera je rezervirati taj stih za narativne tekstove) da bi bio zamijenjen jedanaestercem.³ Tako bi onda i Markovićevi tekstovi — koji nastaju usred toga burnoga gibanja — bili zapravo plod prijelaznoga razdoblja, trenutka kad se stvari još nisu do kraja razbistrile i kad sve odluke još nisu bile donijete. Zbog toga je — prema tome tumačenju — bilo moguće da naš pjesnik izabere jedanaesterac za žanrovski tako različite tekstove kao što su ovi o kojima je riječ.

Biografsko objašnjenje još više pojednostavnjuje stvari: prema njemu, radilo bi se naprosto o tome da je Marković u vrijeme kad piše ta svoja djela još uvijek zapravo bio književni početnik, koliko god napredan i ambiciozan.⁴ Činjenica da je izabrao isti stih za vrlo različite tekstove bila bi tako posljedica jednoga od dvaju uzroka: bilo okolnosti da tada još nije bio posve ovladao drugim metričkim izražajnim sredstvima (a jedanaesterac mu je, recimo, osobito »ležao«), bilo opet okolnosti da još nije dobro uviđao važnost metričkoga razlikovanja književnih vrsta, pa da je tako učinio nešto što u zrelijim godinama možda i ne bi.

Poetičko objašnjenje, napokon, kreće s upravo suprotnih polazišta: ono pretpostavlja da je Marković vrlo dobro znao što radi kad je birao stih za svoja rana djela, i da je za to imao i neke osobite razloge. Ti bi se razlozi onda mogli prepoznati ili kao težnja za romantičnim sinkretizmom raznih književnih žanrova (odnosno za prekoračivanjem granica tradicionalnih vrsta), ili opet kao sustavna potraga za univerzalnim metričkim izražajnim sredstvom koje bi bilo kadro udovoljiti potrebama raznih literarnih disciplina, utoliko više što je jedanaesterac tada u nas još nov, pa bi mogao biti znak težnje za novom književnošću.

Dakako, ni jedno od tih objašnjenja ne zadovoljava sasvim. Povijesno je tumačenje manjkavo zbog toga što su drugi pjesnici — Markovićevi suvremenici — često postupali drugačije nego on, pa su tako — čak i ako su bili manje učeni od Markovića — nastojali da im se različiti žanrovi razlikuju i metričkom formom;⁵ nije, dakle, Marković plaćao danak svome prijelaznom vremenu, nego su njegov metrički izbor potakli neki drugi razlozi. Ti razlozi opet teško da su mogli biti samo biografski, dakle plod autorove stihotvorne nezrelosti ili poetičkog njegova nesnalazjenja. Jer, da vješto gradi i druge vrste stihova, Marković je već tada nesumnjivo pokazao u lirici, gdje je posvjedočio i da uviđa važnost metričke forme i važnost njezina razlikovanja od žanra do žanra.⁶ U tim bi se tekstovima opet teško našlo traga onome što smo ovdje nazvali poetičkim razlozima Markovićeva metričkog izbora: ne bi se moglo kazati da je naš pjesnik težio za metričkim sinkretizmom, a ni za univerzalnim stihom koji bi za sve vrste bio pogodan.

Tako se nalazimo opet na početku, suočeni s činjenicom da je Franjo Marković za vrlo različita svoja djela izabrao isti metrički oblik. Ostaje nam dakle da razloge toj pojavi pokušamo potražiti unutar Markovićeva opusa samog, kad već o njoj autor nije ostavio

nikakvih jasnih metaliterarnih svjedočanstava. Pri tome se, mislim, naš problem pojavljuje u dvojakom obliku, ima on dva stupnja. Prvi od njih podrazumijeva odgovor na ovo pitanje: kakav je zapravo Markovićevev jedanaesterac, kakav je njegov karakter u našega pjesnika i ima li neke razlike u osobinama toga stiha (ritmičkim, metričkim, značenjskim) onda kad se on upotrijebi za narativni tekst (poput, recimo, *Doma i svijeta*) i onda kad se upotrijebi za dramu (kakva je, uzmimo, *Karlo Drački*). Drugi stupanj analize podrazumijeva odgovor na pitanje kakva je Markovićeveva koncepcija književne vrste: kako on, dakle, vidi mjesto romantičnog spjeva u žanrovskom sistemu, a kako vidi mjesto tragedije; po čemu je to dvoje podudarno, i što omogućuje da se i za jedno i za drugo uzme isti stih. Odgovori na ta dva pitanja — ako bismo ih našli — dali bi nam, mislim, mogućnost da zaključujemo o onome što stoji iza metričke forme Markovićevevih glavnih djela, o onim načelnim razlozima kojih kod našeg pjesnika — kao što je književna historiografija višekratno uočila — nikada nije nedostajalo.

Pokušat ću zato ovdje odgovoriti na pitanje o karakteru Markovićevev jedanaesterca i o pjesnikovoj žanrovskoj koncepciji, a onda krenuti putem kojim me ta dva odgovora povedu.

2

Namjeravam najprije opisati stih u četirima mladenačkim Markovićevevim djelima različite vrstovne pripadnosti: u *Domu i svijetu*, *Kohanu i Vlasti*, pa u *Karlu Dračkome* i *Benku Botu*. Opis će pri tome biti manje ili više standardan: uzet će se po dvjesta stihova iz svakoga od spomenutih djela, pa će se u njima statistički predočiti dvije komponente: naglasci i granice među akcenatskim cjelinama.

Uzorak od dvjesta stihova doima se u prvi mah možda donekle premalenim, pogotovo za dramske tekstove, i to zato što u njima — zbog različitosti u naravi prizora i zbog činjenice da se pojedini redak ponekad lomi na dvije pa i na tri replike — može i karakter stiha varirati u raznim dijelovima komada. Tome se ovdje nastoji doskočiti tako što se za svaki od tekstova uzima sto plus sto redaka, a ne dvjesta u kontinuitetu; analizira se, dakle, u svakom djelu po sto stihova s njegova početka i sto s kraja, dok su rezultati predočeni zbirno.

Već se se sada, samo na temelju pažljivog čitanja, može ustvrditi kako se Markovićevev jedanaesterac doima izuzetno konzistentnim: on je svagda vrlo pravilan, u njemu ima malo odstupanja, pa zbog toga i relativno malen uzorak pokazuje sve njegove bitne osobine. Jer, možda je glavno obilježje toga jedanaesterca zapravo odsutnost spontanosti: naš pjesnik nije ga gradio »po uhu«, niti na temelju dojma što mu je zaostao od čitanja njemačkih ili možda talijanskih jedanaesteraca; obratno, smjesta se vidi da je znao što želi postići, na koji način to što želi može dosegnuti i kakva mu sredstva pri tome stoje na raspolaganju.

To pokazuje analiza naglasaka, koji i jesu temeljno sredstvo za ostvarivanje željenoga ritma. U našem jampskom stihu naglašeni su parni slogovi, pa koliko god da su u tome moguće različite varijacije (kao što će daljnji razvoj našega jedanaesterca nesumnjivo pokazati),⁷ istaknutost parnih slogova ostaje temelj koji se u gradnji toga tipa stiha ne može izbjeći.

Dobro se to vidi u *Domu i svijetu*. Za stih je u tome djelu karakteristična jaka naglašenost drugoga, četvrtog, šestog, osmog i desetog sloga. Pri tome, čini se, kao najjači signal služi drugi slog: on je u tome spjevu naglašen u više od devedeset posto slučajeva. Slijedi za njim šesti slog, pa deseti, pa četvrti, dok je osmi slog naglašen u manje od 60 posto slučajeva. Pri tome je nešto manju naglašenost osmoga sloga moguće objasniti čestom upotrebom trosložnica u drugom dijelu stiha, dok je povremena nenaglašenost šestoga sloga (koji je prvi nakon cezure) posljedica činjenice da se cezura ponekad pomiče dolazeći bilo iza četvrtoga, bilo iza šestog sloga (o čemu će ovdje još biti riječi). Zanimljivo je možda dodati da kao važan signal ne funkcionira samo naglasak, nego, dakako, i njegov izostanak i da je u tome Marković također vrlo dosljedan: tako mu u prvih sto stihova treći i peti slog nisu nikada naglašeni, dok su prvi, sedmi i deveti naglašeni vrlo rijetko. Pri tome je kod prvoga ponekad teško procijeniti ne želi li možda pjesnik da se i poneka riječ koja se doima kao naglašena ondje atonira (kao npr. u slučaju »On, nekoć kip mi, jasan, mil, uzorit«), dok je naglašenost sedmoga i devetog sloga najčešće posljedica upotrebe jednosložnice koju bi možda također trebalo atonirati. Pokazuje to i tablica.⁸

slog

I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI
15	93	0	76	0	85	13	57	5	85	0

Slična je situacija u *Kohanu i Vlasti*. Ondje je opet naglašenost drugog sloga vrlo izrazita (95 posto naglasaka), za njim slijedi deseti, pa četvrti i šesti, dok je osmi slog naglašen u 46 posto slučajeva. Opet su treći i peti slog posve bez naglasaka (a treba im, kao i u prethodnom spjevu, pridružiti i jedanaesti slog), dok se na neparnim slogovima naglasci javljaju vrlo rijetko. I u ovom slučaju imamo, dakle, dosljednu težnju za naglašenošću parnih slogova, što znači za postizanjem jampske intonacije.⁹

slog

I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI
15	93	0	76	0	85	13	57	5	85	0

Ako se takav rezultat u *Kohanu i Vlasti* donekle i očekivao (jer je to djelo po svome žanrovskom karakteru, a i kronološki, ipak bliže *Domu i svijetu* nego dramama), zanimljivije će biti izvidjeti kakve rezultate pokazuje analiza naglasaka u tragedijama, i ponaša li se ondje jedanaesterac možda drugačije nego u narativnim spjevovima. Odmah treba kazati da je odgovor na to pitanje negativan: raspored naglasaka vrlo je sličan kao i

u spjevovima, pa se čak može ustvrditi da je po tom kriteriju stih u dramama možda i dosljednije jambičan od stiha u pjesničkim pripovijestima.

I doista, drugi je slog u *Karlu Dračkome* naglašen u čak devedeset i osam posto slučajeva, a za njim slijede deseti, šesti, četvrti i osmi. Tu, dakle, kao da se još jače inzistira na naglašenosti parnih slogova, pa i oni slogovi u kojima su varijacije lakše nego drugdje (npr. osmi slog) pokazuju tendenciju dosljednosti: u *Karlu Dračkom* naglašenost je toga sloga manja nego u *Kohanu i Vlasti*, ali je gotovo ista kao u *Domu i svijetu*. Ni s neparnim slogovima nije ovdje mnogo drugačije nego u spjevovima: opet naglasak potpuno izostaje iz trećega i petog sloga, prvi je naglašen u samo devet postotaka (uz prije spomenuti problem s atoniranjem), sedmi u pet, a deveti u šest postotaka. A sve to pokazuje da je karakter stiha u ovoj tragediji u biti isti kao i u spjevovima.¹⁰

slog

I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI
9	98	0	58	0	85	5	56	6	94	0

Ni u tragediji *Benko Bot* nije situacija bitno drugačija. Za ovaj je razgovor ta konstatacija važna zato što je ta drama od četiriju djela posljednja po kronologiji nastanka, pa to svjedoči da se u rasponu od *Doma i svijeta* pa do nje Markovićeve stihotvorne navike nisu bitno mijenjale. Doista, i tu je najveći postotak naglašenosti na drugom slogu, a za njim slijede šesti i deseti, pa osmi i četvrti, dok na neparne slogove i tu naglasak pada razmjerno rijetko.¹¹

slog

I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI
9	97	0	55	0	88	4	66	3	88	0

Ako usporedba stiha po kriteriju naglasaka u spjevovima i u tragedijama ne pokazuje nikakve izrazitije razlike, ostaje da se upitamo kako stoje stvari s akcenatskim cjelinama, odnosno s granicama između riječi. Ta se pojava tradicionalno naziva fraziranje, a ne mora uvijek biti podudarna s karakterom stiha: u jampskom stihu fraziranje može katkada biti i trohejsko. Imajući tu mogućnost na umu, treba sad statistički opisati mjesta na kojima se pojavljuju granice među akcenatskim cjelinama u djelima koja nas ovdje zanimaju.

Dom i svijet u tom pogledu opet ističe nesumnjivi jampski karakter svojega stiha. Ako ostavimo po strani jedanaesti slog, iza kojega se granica pojavljuje u stopostotnoj čestoti, uočiti ćemo da granice u pravilu dolaze iza neparnih slogova, naime, trećega, petoga, sedmog i devetoga. Najzastupljeniji je pri tome peti slog, jer je iza njega cezura, a za njim dolazi treći, a tek potom deveti. Iz toga je već lako zaključiti da granice vrlo rijetko padaju iza parnih slogova, kao što rijetko padaju i iza prvoga sloga (u slučajevima kad ondje stoji naglašena jednosložnica). Tako se granica upadljivo često javlja iza trećega sloga, dok iza desetoga dolazi u pet posto slučajeva (događa se to onda kad je stih katalektičan, pa je u desetom slogu naglašena jednosložnica).¹²

slog

I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI
7	1	78	4	94	3	60	17	66	5	100

Kao što se može i očekivati, u *Kohanu i Vlasti* situacija je slična. Ondje granica iza petog sloga (na cezuri) pada opet u 94 posto slučajeva, za njim slijedi deveti slog, pa treći i sedmi. I ovdje su granice iza parnih slogova vrlo rijetke, čak rjeđe nego u *Domu i svijetu* (u dva odnosno tri posto slučajeva iza drugog i četvrtog, tri posto iza šestoga, devet posto iza osmoga, a sedam posto iza desetoga sloga).

slog

I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI
8	2	81	3	94	3	46	9	82	7	100

Usporedimo li sad te rezultate s onim što pokazuje analiza *Karla Dračkoga*, naći ćemo da opet velikih razlika nema, premda se neke ipak javljaju. Najizrazitija među njima svakako je pad broja granica iza trećega sloga (samo 58 posto, u odnosu na 81 posto u *Kohanu i Vlasti*), kao i pad granica iza petoga sloga (73 posto, prema 94 posto u *Kohanu i Vlasti*). Jedva primjetno raste broj granica iza sedmoga sloga (49 posto, nasuprot 46 posto u *Kohanu i Vlasti*); ipak, taj podatak dodatno relativizira činjenica da se u *Domu i svijetu* granica iza sedmog sloga pojavljuje u 60 posto slučajeva. Još jednu razliku treba, mislim, uočiti, a to je rast broja slučajeva kad se granica pojavljuje na neočekivanom mjestu. I dalje je ona rijetka iza drugoga sloga, ali je sad češća iza četvrtoga, iza šestoga i iza osmog sloga, dok se iza desetoga — slično kao u spjevovima — javlja u 4 posto slučajeva.

slog

I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI
9	2	58	19	73	13	49	20	74	4	100

I u tragediji *Benko Bot* situacija je slična: opet su granice izrazito najčešće iza neparnih slogova, koliko god da je tu statistika — kao i inače kad je o granicama riječ — ponešto nepouzdana. Jer, teško je točno utvrditi kako je Marković htio da se naglašava i gdje je predviđao prijenos akcenta na proklitiku, a gdje nije; po nekim se mjestima može zaključiti da mu se događalo da u naglasku pogriješi, ili da možda namjerno predvidi krivi naglasak kako bi se udovoljilo stihovnoj shemi. U svakom slučaju, granice su tu opet najčešće iza petoga sloga, pa potom iza devetoga, a za njima slijede sedmi i treći slog.

slog

I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI
8	1	55	15	78	8	60	11	76	0	100

Ukratko, razlike kao da i nisu osobite, a svakako nisu takve da bi se pri običnom čitanju — a pogotovo pri slušanju — dale percipirati. A ipak pomaci u granicama između riječi (odnosno akcenatskih cjelina) do kojih dolazi u dramskim tekstovima u odnosu na spjevove kao da upozoravaju na oprez: nešto se sa stihom od spjevova do drama ipak dogodilo. Nije, dakako, odmah moguće kazati je li ta promjena uvjetovana promjenom žanra ili možda blagom evolucijom autorovih verzifikatorskih navika, a nije isključena ni neka treća mogućnost. Upravo zato držim da analizu stiha treba nešto proširiti: treba, dakle, osim naglasaka i granica među riječima uzeti u obzir i druge faktore. To će se ovdje učiniti na sljedećem koraku.

3

Dva bih elementa Markovićeve jedanaesterca bio sada sklon podvrgnuti pažljivijem ogledavanju: jedan od njih je mjesto i uloga cezura, a drugi raspored i tretman članaka u polustihovima. Ta će analiza, vjerujem, pokazati da između stiha u spjevovima i stiha u dramama ipak postoje neke suptilne razlike.

Cezuru možemo definirati kao stalnu granicu među akcenatskim cjelinama. Pri tome je dobro razlikovati cezuru od dijereze, jer se dijereza podudara s granicom stope, dok cezura može sjeći stopu, pa i riječ. Pogledamo li Markovićeve stih u svjetlu te definicije, pokazat će se da u spjevovima prevladava dijereza, dok se u dramama često pojavljuje i cezura. To znači da se u *Domu i svijetu* i *Kohanu i Vlasti* rijetko događa da cezura dođe u sredinu riječi, dok je u *Karlu Dračkome* i *Benku Botu* to gotovo uobičajeno. Brojkama izrečeno, to znači da se u prvih sto stihova *Doma i svijeta* cezura (granica unutar riječi) javlja triput,¹³ a u prvih sto stihova *Karla Dračkoga* dvadeset puta.¹⁴ Slično je i s odnosom *Kohana* i *Vlaste* prema *Benku Botu*: u spjevu se u prvih sto stihova javljaju dva takva slučaja,¹⁵ dok ih u *Benku Botu* ima petnaest.¹⁶ U dramama se, uostalom, znade nanizati po pet-šest stihova s cezurom, uz tek pokoji s dijerezom.¹⁷

Stih s dijerezom bio bi, recimo, prvi stih *Doma i svijeta*.

Lagano drnda kočija uz selo.

Stih s cezurom bio bi drugi stih *Karla Dračkoga*:

Jur davno ljubavi, sad vlasti mojoj.

Dakako, teza o suprotnosti cezura i dijereze kod Markovića mogla bi se osporavati tako da se kaže kako je u slučajevima poput citiranog stiha iz *Karla Dračkog* zapravo riječ o tzv. pomičnoj cezuri, kakva je uobičajena npr. u talijanskom *endekasilabu*. Tamo se doista stih ponekad segmentira tako što se cezura sa svojega uobičajenog mjesta iza petoga sloga pomiče bilo iza četvrtoga, bilo opet iza šestoga sloga. Taj prigovor, međutim, ne može sasvim stajati, i to iz jednostavnog razloga: zato što u Markovićevim dramama postoje slučajevi u kojima je posve očito da pjesnik upravo želi nadomjestiti dijerezu

cezurom i stvoriti dojam o stopnom karakteru svojega stiha. Ima, doista, u našeg autora redaka koji se ne mogu segmentirati ni po shemi 4+7, ni po shemi 6+5 (a dakako ni po uobičajenoj 5+6), nego cezura pada u samu sredinu riječi. To su stihovi kao:

Bez svjeta kancelarova ne vrijedi
 ili:
 I vrane gavranove. On po zemlji
 ili:
 Te vlast nad rodbinom mi, vlast nad Bosnom
 ili:
 Ti slatka uspomeno milka našeg.¹⁸

U prvome od navedenih stihova zadovoljeno je bar jedno od pravila jampskog jedanaesterca, a to je naglašenost šestoga sloga, prvog iza cezure; u ostalim se primjerima ni taj uvjet ne ispunja. Pri tome je očito da bi stihove bilo lako preformulirati (pogotovo bi to bilo lako okretnu verzifikatoru kakav je Marković nesumnjivo bio); moglo bi se, na primjer, kazati »Te vlast nad rodnom mojim, vlast nad Bosnom«, pa bi se dobio korektan jedanaesterac, kao što bi se moglo reći »Ti milka našeg uspomeno slatka«. Bilo bi to utoliko lakše zato što u dramama nema rime, pa tako riječ na završnoj poziciji u stihu nije unaprijed zadana. Ako se Marković ipak nije za to odlučio — i ako je na ovakvoj segmentaciji inzistirao osobito u dramama — onda je za to morao imati neki jak razlog. Ovoj će analizi biti zadaća da taj razlog pronađe.

Ali prije nego što na tome uznastojimo, potrebno je najprije uočiti kako naš pjesnik raspoređuje riječi u svojim stihovima. Utvrdili smo dosada da su kod njega naglasci smješteni tako da izazovu dojam jampskoga stiha, a slično je i s granicama između riječi, negdje više a negdje manje. Ipak, brojenje granica među riječima pokazalo je kako Marković u dramskom stihu uzima sebi u tom pogledu nešto više slobode nego u epskom. A to nas onda podsjeća na nešto što se može znati i bez statistike: da je, naime, takve naglaske i takve granice među riječima kakve ima naš pjesnik moguće postići na različite načine, upotrebom riječi različite dužine. I doista, reklo bi se — odoka i na prvi pogled — da je stih u spjevovima izrazitije člankovit od stiha u drami. Pokušajmo taj dojam racionalizirati i egzaktno potvrditi. Za to će nam biti dovoljno i prvih desetak stihova na jednoj strani iz *Doma i svijeta*, a na drugoj iz *Karla Dračkoga*.

Lagano drnda kočija uz selo;
 od kućnih ljesa pašćad izlijeta
 Štekćući pred nju, a iz nje veselo
 Gospodin mlad, iz tuđeg putnik svijeta,
 Ko stari znanac pozdravlja: i kumu
 što s djecom s ljese viri, i na drumu
 prah gusti ljetni što ga metu pseta
 pred konji repinami, i te sjene

od kućica prek druma razvučene,
I taj pred ljetno veče mir na selu (...)
Dom i svijet, 1-10

I drugi put si zapalo mi, sunce,
Jur davno ljubavi, sad vlasti mojoj.
Ni jedan trak ne osta mi vrh čela,
Ni jedan u srcu: sva u mrak tonem.
Da iz oka mi njegova — bar jedan
prosinut hoće, taj bih trak u koplje
prometnula, uzbacila te, sunce,
na podne tvoje, ma i prorazila
I srce čije, ma i sto srdaca.
Prot svim vam pregnula bih, kojih poklik (...)
Karlo Drački, 1-10

Lako je uočiti da je segmentacija u pjesničkoj pripovijesti prirodnija nego u drami. Čini se da tu vrijedi pravilo (ili barem tendencija) da četvrti i peti slog pokriva trohejska dvosložnica, dok se u prvim trima slogovima nalazi bilo amfibraška trosložnica, bilo opet — znatno češće — trohejska dvosložnica pred kojom stoji jednosložnica bez naglasaka, pa tako opet dobivamo amfibrah. Moguće su, dakako, i varijacije, ali to je najčešći raspored.

U dramama je, čini se, drugačije. Ondje je češća pojava koja se — po analogiji s kvantitativnom metrikom — naziva *syllaba anceps*: rabe se jednosložnice koje po potrebi postaju naglašene ili nenaglašene. Često se uzimaju i riječi duže od dva sloga, s tim što se koristi specifično mjesto naglasaka u njima (»Bezákonja, divljńće, mora, grabše«).¹⁹ Granice među riječima očito se ne podudaraju s granicama među stopama, pa zato naglasak jednom prelazi na proklitiku, a drugi put ne prelazi, ovisno o shemi.²⁰

I, upravo je to element koji, mislim, treba osobito zapaziti: važnost metričke sheme nije jednaka u *Domu i svijetu* i *Kohanu i Vlasti* na jednoj, a *Karlu Dračkome* i *Benku Botu* na drugoj strani. U pjesničkim pripovijestima shema je, gotovo bi se reklo, nekako skrivena: ona proizlazi iz rasporeda riječi, iz njihovih naglasaka kakve imaju i u običnom govoru, ili bar u književnom jeziku. U dramama je drugačije: ondje se čitatelj često mora domišljati kako bi neku riječ trebalo naglasiti pa da shema bude zadovoljena. Recimo, stih »I drugi put si zapalo mi, sunce« biva pravilan samo ako pristanemo da u sintagmi *i drugi put* naglasak — sasvim neštokavski — ne prijeđe na proklitiku, dok stih »Ni jedan u srcu: sva u mrak tonem« takav prijelaz upravo imperativno zahtijeva, i to dvaput (*ú srcu, ũ mrak*).

A iz toga se zacijelo smije izvući zaključak kako je Marković u dramama i želio naglasiti shemu, njezinu važnost, kako je htio da se njegovi stihovi skandiraju, pa i da — kao u klasičnim stihovima — shema bude u nekoj vrsti sukoba s uobičajenim naglaskom riječi. Ukratko, ako je u njegovim pjesničkim pripovijestima jedanaesteračka shema tek

pomagalo, tek melodija, u dramama je ona raskošna odjeća, ona je u ponečemu čak i važnija od onoga što je ispunja. A povremeno lomljenje dijereze, raspored riječi i uvjetnost njihovih naglasaka, imaju tako istu zadaću: da istaknu shemu stiha, da stih učine — ako se tako može reći — što je moguće više neprirodnim, uzdignutim, naglašenim.

O razlozima upravo takva nastojanja bit će ovdje riječi dalje.

4

Zapažanja o izboru riječi za polustihove dovodi nas do teme koja je s ovom najuže povezana; to je tema stila. Zašto stil može biti relevantan u okviru analize koja se prije svega pita o ulozu i značenju stiha, prilično je očito: zato što među izražajnim sredstvima književnoga djela svagda postoji jedinstvo, te je logično očekivati da će se stil i stih nalaziti i kod Markovića u nekakvu skladu, da će zajednički pridonositi postizanju istoga cilja. Ako, dakle, ne možemo otprve reći kakva je upravo uloga stiha u njegovim djelima, možda bi nam stil mogao u tome biti od pomoći, u najmanju ruku zato što ga je nešto lakše procijeniti i karakterizirati.

I doista, na tom se polju našoj pažnji nude dva aspekta vrijedna razmatranja; na jednoj strani to je sintaksa, a na drugoj leksik.

Kad je o sintaksi riječ, temeljni je dojam da je ona u dramama izrazito složenija nego u spjevovima. Ta se složenost manifestira na nekoliko načina. Ponajprije, rečenice u *Karlu Dračkome* i *Benku Botu* teže da budu duge i protegnu se kroz pet ili više stihova. Dolazi to donekle i otuda što u dramama ima mnogo monologa, pa se u njima razvija neka misao, potanko i opširno. A i replike su natprosječno duge: rijetko koja od njih obasiže manje od tri ili četiri stiha, a sasvim se izuzetno razmjenjuju kratke replike od jednoga ili samo od pola retka. U tim uvjetima gotovo je svaka replika cjelovita, zaokružena i složena rečenica. Složenost je njihova, doista, sljedeća važna osobina sintakse: česte su tu umetnute rečenice (pa i umetnute rečenice unutar umetnutih rečenica), pri čemu se vrlo često pojavljuje inverzija, zavisna rečenica dolazi ispred glavne, tako da to od čitatelja zahtijeva stanovit napor — i višekratno čitanje iste replike — da bi razumio smisao. Napokon, u toj situaciji ne izostaju ni hiperbati koji naglašeno neprirodnim smještajem riječi (koji nije posljedica verzifikatorske nužde, nego je očito znak autorove stilske namjere) naglašavaju da je govor likova prilično daleko od običnoga govora. Daleko je do te mjere, te to može dovesti i do teškoća u razumijevanju smisla. Toga je, čini se, bio svjestan i sam autor, jer Krsto Pavlečić u svojoj monografiji o Markoviću svjedoči kako je pjesnik — radeći na tekstu u svojim zrelijim godinama — često stavljao na marginu napomenu da je nešto nerazumljivo i da neko mjesto treba učiniti jasnijim.²¹

Pri tome je opet potrebno podsjetiti kako se tu nipošto ne radi o eventualnoj Markovićevoj nevještini u slaganju jedanaesteraca, nego upravo o namjeri. O tome svjedoče njegovi spjevovi koje je napisao kad je bio još mlađi (dakle bliže svome

pjesničkom početku), a k tome je ondje i rimovao, pa se dakle, barem načelno, susreo s većim poteškoćama u kovanju stihova. A ipak, u *Domu i svijetu* i *Kohanu i Vlasti* sintaktička je situacija izrazito drugačija nego u dramama. Ima, doduše, i ondje dugih rečenica, ali one teže da se nižu parataktički, da, dakle, budu nezavisne, pa i razumljive same po sebi. Mnogo je tu manje umetnutih rečenica, inverzija, nema problema s pronalaženjem subjekta. A hiperbat, ako se i javi, kao u ovdje citiranim prvim stihovima iz *Doma i svijeta* (iz *tuđeg putnik svijeta*) redovito je izveden na malom prostoru, unutar jednoga stiha, tako da sintaksa ostaje pregledna i ne stvara poteškoće pri razumijevanju.

Upravo zato bi se moglo kazati da se spjevovi (*Dom i svijet* nešto više, a *Kohan i Vlasta* nešto manje) čitaju bez većega napora, da ti tekstovi na temeljnoj razini ne otežavaju pristup i da ih zato lako može svladati i prosječan, nepripremljen čitatelj, čak i danas. Drugačije je s dramama: one iziskuju udubljanje, razrješavanje sintakse, traže afinitet za specifičnosti kompliciranoga izraza na kojem se u njima inzistira.

Nešto od te razlike u načinu razumijevanja dolazi zacijelo i otuda što su riječi drugačije izabrane u dramama, a drugačije u spjevovima. Mislim da je moguće odlučno kazati kako se izborom riječi u dramama teži visokom, a u spjevovima nižem i srednjem stilu. Dakako, ta razlika u Markovićevo doba više nema nekadašnju važnost, pa je teško pretpostaviti da ju je — bar načelno — imala za njega za kojega smo navikli držati da je romantik, a romantizam programatski krši takve tradicionalne razlike. A ipak nije teško uočiti da se u dramama izabiru teške i zvučne riječi, a u spjevovima običnije i svakodnevnije, pri čemu je ta običnost, dakako, izrazitija u *Domu i svijetu* koji pripovijeda o svakodnevnom životu, nego u *Kohanu i Vlasti* koji hoće biti neka vrsta epa. U svakom slučaju, ta se razlika, mislim, može dokumentirano pokazati, pa je vidljiva i u dvama početnim ulomcima što su ovdje citirani.

Ponajprije, u dramama su vrlo česte apstraktne imenice, i imenice koje označavaju vrlo važne i uzvišene pojmove. Riječi poput *sunce*, *ljubav*, *narod*, *srce* i slične neobično su česte i oko njih se — uz još neke, kao što su *vlast*, *rod*, *smrt* — zapravo drama u cjelini i vrti. Onda, u dramama ima i mnogo novokova, riječi koje je Marković očito sam stvorio, tipa glagola *proraziti* u ovdje citiranom ulomku. Na trenutke se može učiniti da je za takvim rješenjima naš pjesnik posegnuo zato da bi zadovoljio potrebe metričke sheme. Ipak, detaljnija analiza pokazuje da je on nove riječi gradio zbog stilskih ili, općenitije, izražajnih razloga: njegovi su junaci osobe koje govore osobitim jezikom, čiji su osjećaji tako izuzetni da ih je moguće izraziti samo novim i dotada nepoznatim riječima. Ali i onda kad se služi posve običnim riječima, Marković ih stavlja u neobične položaje: upadljivo je, na primjer, kako mnogo ima u njegovim dramama vokativa. Pri tome se redovito radi o obraćanju neživim stvarima, a ne drugim osobama: njegovi junaci ne zazivaju samo sunce, kao Jelisava u citiranim stihovima, nego svoje riječi upućuju i maču, plaštu, danu, večeri i cijelom nizu apstraktnih pojmova kao što su ljubav, smrt i druge.²² A po tome se jasno razabire autorova namjera da svoj stil udalji od svakodnevnoga, da ga učini neobičnim i da mu tako namijeni osobitu funkciju.

Drugačije je, dakako, u pjesničkim pripovijestima, osobito u *Domu i svijetu*. Ondje je apstraktnih imenica daleko manje, a prevladavaju one koje se odnose na konkretne

pojmove svakodnevnoga života; u navedenim se stihovima s početka *Doma i svijeta* to posve dobro vidi. Ne samo da se tu opisuje posve obična situacija, nego su elementi koji je čine daleko od svake uzvišenosti: već se u prvom stihu govori o *drndanju* kočije, spominju se *paščad*, *guske*, seoske ograde i slični pojmovi koji posve prizemljuju izraz i signaliziraju o kakvom se ambijentu govori i u kakvu modusu. Samo se po sebi razumije da tu nema mnogo novokova (koliko god da je Marković čini se, sebe smatrao vještakom na tom polju),²³ a ako se koji neologizam i javi, bit će posve razumljiv.²⁴ Napokon, u spjevu nema ni traga inflaciji vokativa koju nalazimo u dramama: vokativ se javlja samo onda kad se jedan lik obraća drugome. Čak i tamo gdje se opisuju unutrašnje dileme nekoga od junaka — gdje, dakle, ima razloga da se taj junak obrati kojem apstraktnom pojmu — taj se oblik izbjegava.

Te bi se stilske razlike mogle nabrajati i dalje, i zacijelo bi od pažljive i kvalificirane analize stila Markovićevih djela bilo znatne koristi. Ovdje, međutim, za to nije prilika, pogotovo jer se već i iz rečenoga jasno razabire ono što za ovakav razgovor i jest važno: da među dramama i pjesničkim pripovijestima postoji jasna stilska razlika, i da je ta razlika uvedena svjesno, s nekakvom namjerom. Ako je pak točna naša pretpostavka kako stil i stih svagda teže da se usklade, da dakle rade na istoj zadaći, onda se na ovome mjestu možemo upitati koliko se i kako to ostvaruje u slučaju Markovićevih djela.

Bit će pri tome dovoljno da se prisjetimo onoga što smo konstatirali kad smo se bavili analizom stiha: utvrdili smo, naime, da stih u pjesničkim pripovijestima teži da bude pravilan i da svojim osobinama — svojim osobitim ritmičkim zahtjevima — ne stoji na putu što lakšem razumijevanju teksta. Stih u dramama vlada se upravo suprotno: lomljenjem cezure i njezinim pomicanjem, varijabilnošću mogućih naglasaka, težnjom da se pretvori u skandiranje, on otežava formu, upozorava na sebe, nameće se donekle i samom smislu, ističe disciplinu izraza i važnost uzvišenoga, patetičnog govora kakav je — kao da misli Marković — tragediji i primjeren. A po tome se vidi da su stil i stih zapravo u skladu: tamo gdje je stil teži, teži je i stih, a tamo gdje je stil jednostavniji, ni sa stihom nije drugačije.

A iz toga slijedi zaključak koji zapravo i nije neočekivan: stih je za Markovića — koliko god da je uvijek jampski jedanaesterac — zapravo neka vrsta stilema, izražajnoga sredstva koje čini tekst lakšim ili težim, uzvišenijim ili običnijim, ovisno o potrebama sadržaja, odnosno poruke. I ne samo sadržaja i poruke, nego i žanra: nema, mislim, nikakve sumnje da su razlike o kojima je dosad bilo riječi upravo žanrovski uvjetovane. Stil i stih Markovićevih drama nastoji biti teži i uzvišeniji zato što se pojavljuje u tragediji; obrnuto, stil i stih pjesničkih pripovijesti nastoji biti lakši i jednostavniji upravo zato što se pojavljuje u drugačijem žanru, koji šalje drugačije poruke i namijenjen je drugačijem recipijentu.

A ipak, radi se o prilično suptilnim razlikama, koje većina čitatelja možda i neće zamijetiti. Zamijetiti će oni, naprotiv, da su djela što pripadaju vrlo različitim književnim vrstama napisana u istome temeljnom stihu, u jampskom jedanaesteru. Upravo zato otvara nam se sad ovdje i pitanje o Markovićevu poimanju žanrova, o koncepciji koja mu je omogućila da postupi upravo onako kako je postupio.

U dosadašnjem radu s Markovićevim pjesničkim tekstovima ponašali smo se tako kao da su na jednoj strani spjevovi a na drugoj tragedije jedinstveni blokovi, kao da, dakle, unutar svake od skupina od po dva djela nema bitnijih nepodudarnosti. I doista, za tip razgovora kakav smo do ovoga trenutka vodili to je bilo opravdano. Sada, međutim, kad se treba upitati o žanrovskim koncepcijama našega pjesnika i o razlozima koji su ga naveli da za prilično raznorodne tekstove upotrijebi isti stih, potrebno je perspektivu donekle izoštriti, pa se upitati ima li unutar tih skupina kakvih razlika i u čemu se one sastoje.

Takvo izoštravanje perspektive pokazat će se opravdanim osobito u slučaju pjesničkih pripovijesti. Jer, ako *Karlo Drački* i *Benko Bot* pokazuju slične karakteristike i nesumnjivo pripadaju u istu žanrovsku skupinu (i po temi, i po dramaturškim osobinama), za *Dom i svijet* i *Kohana i Vlastu* to se ne bi moglo odlučno reći. U našoj se književnoj historiografiji, doduše, o tim dvama spjevovima svagda govori skupa, premda se naglašava kako je *Dom i svijet* i zanimljiviji i pjesnički uspješniji od *Kohana i Vlaste*, a napokon i popularniji. Ipak, sudbina je ta dva teksta nekako povezala; oni su nastali u vrlo malom razmaku, podjednako su dugi, pokazuju neke zajedničke osobine, a i povijesni im je kontekst sličan: napisani su oni u doba kad takvih djela u nas nema mnogo, i ostali su — ako izuzmemo Šenou — i prilično osamljeni u našoj književnoj povijesti. Tako je i prirodno što se bolje vide sličnosti među njima, nego razlike.

A ipak, ni razlike nisu nevažne; dapače, one su takve da bismo ih slobodno mogli smatrati i žanrovskima. Nije ih teško pobrojiti. Ponajprije, *Dom i svijet* zbiva se u sadašnjosti, a *Kohan i Vlasta* u dalekoj povijesti. Nadalje, temeljna tema *Doma i svijeta* zapravo je privatni život i pojedinačna sudbina, koliko god da je i političko-povijesni kontekst stalno prisutan; radnju toga spjeva lako bismo mogli zamisliti kao novelu iz suvremenog života. *Kohan i Vlasta*, nasuprot tome, govori o mitskom događaju, pa tu — kao u pravom epu — igra stanovitu ulogu i proročanstvo i prokletstvo i spletku, a k tome je svijet u kojem se sve to događa nesumnjivo epski svijet, u kojem su i motivi junaka i njihovi karakteri i njihovo ponašanje ocrtani posve drugačije nego u *Domu i svijetu*. A iz toga proizlazi i treća, najvažnija razlika. *Dom i svijet* je slika iz života koja neki stupanj općenitosti nastoji postići preko pojma tipičnoga: onako kako biva s njegovim junacima, biva i s drugima, pri čemu je to tipičnost prije svega društvene, povijesno determinirane vrste. *Kohan i Vlasta*, nasuprot tome, pretendira na općenitost na posve drugačiji način: taj spjev za temu ima sudbinu cijeloga naroda — pa čak i cijelog slavenstva — pri čemu se polazi od pretpostavke o nekim zadanim karakteristikama etnosa (na jednoj strani slavenskoga, na drugoj germanskog), i od pretpostavke o povijesnoj misiji svake od skupina. Pojedinaac je tu predstavnik svoje skupine i samo kao takav ima smisao i težinu.

Ukratko, dva su spjeva zasnovana na posve različitim pretpostavkama, a reklo bi se i da se oslanjaju na prilično različite književne tradicije. Ako u pozadini *Doma i svijeta* možemo naslutiti romantičnu pjesničku pripovijest kakva se nje govala u njemačkoj književnosti od Goetheova *Hermann*a i *Dorotheje* pa dalje, onda iza *Kohana i Vlaste* stoji

reinterpretacija nešto starije epske baštine. Ta je reinterpretacija, doduše, opet romantična, ali uzima u obzir posve drugačije tradicijske linije nego *Dom i svijet*. Bilo bi zato logično očekivati da se među njima pojave i nešto izrazitije razlike na razini izraza. I doista, one postoje, samo što ih današnje oko nešto teže zapaža, dok su Markovićevim suvremenicima — učenima prije svega — one morale biti očite. Pokušajmo ih ovdje naznačiti.

Pri tome će biti dobro početi s onim elementima za koje smo prije utvrdili da razlikuju Markovićeve tragedije od njegovih spjevova, dakle, s elementima stilskim. Konstatirali smo, podsjećam, da se *Dom i svijet* razlikuje stilski od *Karla Dračkoga* u jednu ruku po svojoj mnogo složenijoj sintaksi, a u drugu po izboru riječi koje su u tragediji teže, apstraktnije i drugačije pozicionirane. Postavlja se pitanje je li neke slične razlike moguće uočiti i između dvaju spjevova, ako se već oni, kao što smo vidjeli, razlikuju po tako mnogo bitnih elemenata.

Neće trebati dugo da se utvrdi kako takve razlike doista postoje. Pokazat će se da je spjev *Kohan i Vlasta* po nekim svojim osobinama blizak *Domu i svijetu*, ali da je po nekim drugima bliže *Karlu Dračkome* i *Benku Botu*. Sasvim određeno rečeno, spjev iz staroslavenske povijesti nalikuje na *Dom i svijet* po svojoj sintaksi: nema u njemu mnogo složenih rečenica, nema mnogo hiperbata, nema težnje da se subjekt skriva i potisne, vokativi ne igraju osobito važnu ulogu. Ali, s druge strane, to djelo nalikuje *Karlu Dračkome* i *Benku Botu* po tome što u njemu postoji težnja da se izaberu teže riječi, da se govori povišenim tonom, da se izborom leksika stavi do znanja kako se radi o uzvišenoj i važnoj temi o kojoj se i govori na prikladan način. O tome svjedoči i citat s početka *Kohana i Vlaste*.

Međ zidi Tina, kneževskoga grada,
 Što dvaest ljeta mučao ko raka
 Na strah i grozu bodričkog seljaka,
 Veselja žamor ozvanja se sada.
 Sveđ njega seljak klonio se rado,
 Od crnieh zida dobru se ne nado;
 A ušav u nj za život svoj bi predo,
 Po prostorju mu tamnom plaho gledo,
 Ko njeku strašnu da će prozret tajnu.
 Al pogleđ sad u dvoranu mu sjajnu,
 I slušaj gdje se ori smijeh i buka, —
 Pak da ne prezreš bajke luda puka!

Može se, mislim, i bez ulaženja u detaljniju analizu, konstatirati kako ovdje stil jest do neke mjere otežan, ali opet nipošto onako kako je to slučaj u tragedijama. I može se također već i ovdje pretpostaviti kako možda ni sa stihom nije mnogo drugačije: ako je on u tragedijama izrazito stilsko sredstvo a u *Domu i svijetu* nastoji biti nevidljiv, u *Kohanu i Vlasti* ostaje negdje na sredini između toga dvoga.

Zanimljivije je, međutim, ono što iz toga proizlazi, što se iz takva tretmana stila (i stiha) može zaključiti. Reklo bi se naime da, u jednu ruku, tragedije, a u drugu dva spjeva

ne pripadaju nipošto istoj književnoj sferi (niti se teži za kakvim sinkretizmom); obratno, oni kao da se nalaze na tri različita stupnja hijerarhijske ljestvice u Markovićevu viđenju stvari.

Tragedija bi tu bila postavljena na najviše mjesto. Ona govori o uzvišenim stvarima, visokim stilom, a stih joj je u skladu s tim također uzvišen i težak i na razini sintakse, i na razini leksika. Na nešto nižoj razini od te nalazio bi se spjev *Kohan i Vlasta*: on također govori o uzvišenim stvarima, o temama koje se tiču nacionalne povijesti, ali iz njega ne izostaje ni crta koja ga čini suvremenim. U jednu ruku, to je interes za pojedinačne sudbine junaka (u središtu je ljubavna zgoda), a u drugu to je stanovita njegova popularizatorska crta: tu se zapravo poučava čitatelj o povijesnim zbivanjima, a ujedno se nudi prilično prozirna analogija sraza slavenstva i germanstva s aktualnim političkim stanjem. Spjev je, dakle, sveobuhvatan, ali samo do neke granice. Napokon, na najnižoj prečki te hijerarhijske ljestvice nalazio bi se *Dom i svijet* koji pripovijeda suvremenu zgodu, bavi se privatnim životom, a o sudbini njegovih junaka odlučuju društvene okolnosti poput političkih odnosa, imovnog stanja i sličnih.

Tri teksta, dakle, pokazuju tri stupnja konvencionalne uobličivosti ili, ako se hoće, tri tipa odnosa prema tradiciji. Najjače je, dakako, konvencionalizirana tragedija. Koliko god ona u Markovićevoj interpretaciji — za razliku od preporodne — nije namjerno klasicistička, jer ne poštuje tradicionalna jedinstva, ipak je najjače obilježena onim što je tragedija kroz povijest bila: imamo tu sukob ljubavi i dužnosti, uzvišene osjećaje i svijest junaka o vlastitu poslanju. Nešto je manje konvencionalno uobličen spjev *Kohan i Vlasta*, jer tu se i dalje govori o temi o kojoj i stari epovi govore, ali se to sad čini na nov način; epska se tema reinterpreтира uz pomoć drugačijih sredstava i u drugačijem obliku. Junaci više nisu toliko nosioci povijesnog zbivanja koliko njegove žrtve, a glavni naglasak nije stavljen na njihovu misiju, nego na njihove osjećaje i individualnost; riječ je dakle o epu iz vremena u kojem prevladava svijest da ep više nije moguć. Napokon, *Dom i svijet* nije drugo do »pjesnička pripovijest«, kako je često i nazivan, u istom smislu u kojem je *Evgenij Onjegin* »roman u stihovima«: imamo, dakle, zbivanje koje je plauzibilno, realistički uvjerljivo i obično, samo što je obrađeno i ispričano sredstvima drugoga žanra, na pjesnički način. Taj je tekst dakle, više nego ostali, plod novoga vremena i tome novom vremenu najviše duuguje.

A tome novom vremenu duguju svi ti tekstovi i svoje metričko ruho. Rekao bih, naime, da je Marković stalno imao na umu velike evropske literature, i suvremeno stanje u njima, koliko god hrvatska književnost nije po svome razvoju s njima usporediva. Još više, vjerujem da je Marković držao kako hrvatska književnost može sustići te literature ponašajući se kao da je u nas situacija ista kao i tamo, pa i na terenu izražajnih sredstava.

Evo na što mislim. Kad su evropske književnosti stale prolaziti kroz romantičnu groznicu, došlo je u njima i do žanrovskih potresa (uz tematske, stilske i druge): pojavili su se, dakle, miješani žanrovi, pa i žanrovi kakvih prije nije bilo. Pri tome su neki od tih žanrova bili više vezani uz tradiciju i manje skloni tu tradiciju rušiti, dok su neki drugi s njom odlučno prekidali. Među prve išla bi upravo tragedija, pa i nije čudno što se neprestano pokušavala napisati građanska tragedija. Među druge išli bi narativni tekstovi

u stihu koji su, u odnosu na ep, doživjeli u svim literaturama (pa i u nama bliskima, npr. u češkoj) silne promjene.

Zanimljivo je međutim da promjene na terenu stiha nisu bile ni izbliza onako burne kao što je to bio slučaj u sferi žanra ili stila. Dapače, lako se uočava da su evropski romantizmi svoje tematske, idejne, stilske i druge inovacije zapravo često kalemili na staru metričku podlogu. Zato engleski romantici ne odustaju od *blank-versea*, francuski od aleksandrinca, a talijanski od *endekasilaba*. Kao da im je stih bio nekakva veza s tradicijom ili kao da im se nije činilo važnim da i njega promijene. Još više, on je, čini se, pomagao da se inovacije što bolje vide. Tradicionalni su stihovi zato prisutni i u onim žanrovima koji su vezani uz tradiciju (poput tragedije), ali i u onima koji od nje odstupaju (poput pjesničkih pripovijesti i dugih narativnih tekstova u stihovima).

Franjo Marković je pak očito mislio da je takva situacija — koju je mogao vidjeti u raznim evropskim literaturama — dobra i da je ona dokaz modernosti, te da je treba kreirati i unutar hrvatske književnosti. Nevolja je bila samo u tome što hrvatska književnost nije imala stiha koji bi u njezinoj tradiciji bio ono što je u talijanskoj *endekasilab* ili u francuskoj aleksandrinac. Hrvatska je književnost u koječemu počinjala u XIX. stoljeću od nule, pa i u tome: ona je tek morala izabrati i stih za svoje najvažnije žanrove. Deseterac se za tu ulogu pokazao nepogodan: nakon što je jedno vrijeme — u preporodno doba — dominirao praktično u svim žanrovima, stali su ga naši autori pomalo napuštati. Odbačen je u drami, a u Markovićevo doba više ni u narativnim tekstovima nije stajao osobito. Naš pjesnik pak kao da je i načelno smatrao da je deseterac neprihvatljiv za ulogu vodećega stiha.

Jer, reklo bi se da je on tu razmišljao po analogiji: pjesničke pripovijesti — kao da je smatrao — valja pisati najuglednijim stihom dotične nacionalne književnosti; a najugledniji je onaj stih kojim se služe najvažniji žanrovi, to jest tragedije i epovi. Ako smo, dakle, izabrali jampski jedanaesterac za dramu, onda ga moramo uzeti i za povijesni spjev i za pjesničku pripovijest. Samo tako stvorit ćemo situaciju koju imaju suvremene evropske književnosti, gdje se također tragedije pišu *endekasilabom* i aleksandrincom, a isto je i s romantičnim pjesničkim sastavcima.

Hrvatska se književnost tada nalazila u vremenu previranja, pa ništa još nije bilo definitivno uređeno. Drama je istom prelazila s deseterca na jedanaesterac, o našem su se jambu vodile diskusije,²⁵ nije još bilo jasno kako treba pisati liriku i balade. Zato se valjda i dogodilo da je Marković prije napisao svoje pjesničke pripovijesti nego tragedije, premda tragedija diktira najugledniji stih, a pjesnička se pripovijest za njom treba povoditi. U tome prijelaznom razdoblju on je, reklo bi se, imao već prilično jasne predodžbe o onome što nam je potrebno i o načinu na koji se to što nam je potrebno može postići.

A nije ni čudno: ta, bio je on učen pjesnik, i to od samog početka; on kao da se — suprotno onoj narodnoj izreci — učen rodio.

Bilo bi sada dobro upitati se kako je Markovićeve učenost točno izgledala, na što ga je upućivala, osobito kad se radi o pjesničkoj praksi, o upotrebi konkretnih izražajnih sredstava sa svrhom da se postignu određeni umjetnički ciljevi. To neće biti teško s obzirom na činjenicu da je Marković i sam bio estetičar, pa je svoja gledišta o umjetnosti eksplicitno izložio. Riječ je o tzv. formalističkoj estetici Herbartovoj, s kojom se naš pjesnik familijarizirao slušajući profesora Zimmermanna u Beču, i koje se poslije držao cijeloga života. Istina jest da u doba kad je pisao *Dom i svijet* te *Kohana i Vlastu* nije tu estetiku još poznao, dok je u doba *Karla Dračkoga* i *Benka Bota* tek bio u fazi njezina prihvaćanja; ipak, nema sumnje da je ta estetika bila zapravo bliska njegovu temperamentu, te da ju je zato i prigrlio tako zdušno.

O toj pak bliskosti svjedoči, mislim, jedna okolnost upravo iz vremena kad je Marković — pišući svoje pjesničke pripovijesti — bio još odviše mlad da bi mu estetski stavovi bili posve izgrađeni. Riječ je o tome da je on *Dom i svijet* napisao prije *Kohana i Vlaste*, ali to djelo nije publicirao, nego je ono moralo čekati osamnaest godina, sve do zbirke *Iz mladih dana*,²⁶ dok je *Kohana i Vlastu* objavio odmah, još u Osijeku, gdje je taj tekst i napisao.²⁷ Možemo se, doista, upitati zašto je postupio upravo tako, što ga je nagnalo da pjesmotvor koji će mu poslije osigurati popularnost i zagarantirati mu mjesto u povijesti hrvatske književnosti ostavi tolike godine neobjavljen, dok drugi — evidentno slabiji — odmah stavi na uvid javnosti.

Moja je hipoteza ova: razlog su tome Markovićeve pogledi na književnost ili, točnije, na odnose među književnim vrstama. On je, mislim, držao kako *Dom i svijet* nije dovoljno uzvišen da bi zadovoljio tadašnje potrebe hrvatske književnosti, ili naprosto da bi se sam Marković, kao debitant, njime predstavio javnosti. Na takvo je njegovo mišljenje možda utjecala i okolnost da mu u bečkom »Glasonoši« nisu htjeli objaviti *Dom i svijet*, premda je tekst nudio čim ga je napisao. Možda se tada naš pjesnik i sam zamislio nad naravi (ne nužno i nad kvalitetom) vlastitoga djela, pa je donio odluku neko ga vrijeme ne publicirati, premda je za to do 1883, kad je izašla zbirka *Iz mladih dana*, zacijelo imao više nego jednu priliku. A to bi onda moglo značiti da je već tada na neki način (intuitivno?) prihvatio formalističku estetiku. Tu ću hipotezu pokušati ovdje pretvoriti u dokaz.

Na svu sreću, postoje bar neke predradnje koje mi u tome idu na ruku. Prije dvadesetak godina, naime, objavio je Zoran Kravar raspravu »Ideja drame kod Franje Markovića«,²⁸ u kojoj se pozabavio pojmom tragičnoga kod našeg pisca, a i pojmom estetskog predmeta uopće kakav stoji iza Markovićeve poetičkih nazora. Premda se formalistička estetika i do tada često spominjala u vezi s Markovićem, istom je u tom Kravarovu tekstu jasno pokazano kako ta koncepcija funkcionira u primjeni kakvu joj je dao naš pjesnik. Na tu ću se raspravu, dakle, ovdje osloniti onoliko koliko je za ovu svrhu nužno.

Ključnim mi se pri tome čini ovaj ulomak: »Tragička ljepota, kao ni ljepota uopće, nije po Markovićevu sudu plod umjetničkoga duha, niti je o njemu na bilo koji način

ovisna (...) Za formaliste je (...) neumjetnički ostvarena ljepota, ljepota o sebi, primarnija od ljepote ostvarene radom umjetnosti. Marković tako govori o ljepoti zvjezdanog neba, krajolika, oluje na moru. Na isti mu se način momenti tragičke ljepote otkrivaju kao objektivna obilježja činjeničnih povijesnih zgoda. Markoviću su, na primjer, tragični pojedini događaji iz rimske povijesti, a i štošta iz nacionalne povijesti«. ²⁹

Time se, dakako, objašnjava mnogo toga u Markovićevim dramama, ali također i u ostalim njegovim tekstovima. Jer, ono što vrijedi za tragediju, vrijedit će zacijelo i za svaku drugu književnu vrstu: stupanj uzvišenosti nekoga teksta (ili nekoga žanra), stupanj njegove estetičnosti, ovisi prije svega o predmetu koji se u njemu obrađuje. Što je predmet obrade uzvišeniji, to je i tekst u kojem se taj predmet tretira više pozicioniran u odnosu na druge tekstove.

Time se naša hipoteza o razlozima zbog kojih Marković nije odmah objavio *Dom i svijet* može već smatrati donekle dokazanom: radi se jednostavno o tome da je u tom spjevu tema svakodnevni život. To je obična ljubavna priča koja zahvaća i političku pozadinu zbivanja, pa je naš autor mogao držati da je sve to nedovoljno uzvišeno da bi bilo opravdano u odnosu na tadašnje stanje hrvatske književnosti. Možda se, uostalom, pjesnik donekle i prepao vlastite inovativnosti: takvu temu nije do tada u nas u stihovima nitko obrađivao, pa možda ni mladi Marković nije bio siguran da udara pravim putem. *Kohan i Vlasta*, nasuprot tome, bavi se sudbinom cijeloga slavenstva, obrađuje uzvišenu i tragičku temu, pa tu nema nikakva prevratništva ni u izboru predmeta ni u načinu njegove obradbe; zato je mladi autor taj spjev smjesta objavio.

Jer, način obradbe također je povezan s predmetom koji — vidjeli smo — u biti određuje hijerarhijsko mjesto žanra i pojedinačnoga teksta. Marković, doista, drži da korelacija između predmeta i načina obradbe mora postojati. Citirajući jedan Markovićev stavak, Kravar to ovako sažima: »Prema tim bi riječima sve u dobroj tragičkoj umjetnici moralo slijediti imperativ estetičkih zakonitosti, one su dovoljno obuhvatne da se objektiviraju u svim strukturalnim komponentama tragedije, počevši od likova i njihovih konstelacija, pa sve do stilskih karakteristika dikcije«. ³⁰ Drugim riječima, izražajna sredstva moraju biti u skladu s predmetom obradbe i taj je sklad jedna od važnih komponenata vrijednosti tragedije kao cjeline. A što vrijedi za tragediju, vrijedi i za ostale književne vrste: i ondje se taj sklad mora pojaviti.

I on se kod Markovića, vidjeli smo, doista i pojavljuje. Pojavljuje se na jednoj strani u stilskoj dimenziji, a na drugoj u dimenziji metričkoj. Uočili smo da je u tragedijama stil najviši (komplicirani leksik plus komplicirana sintaksa), u *Kohanu i Vlasti* nešto niži (težak leksik plus nešto lakša sintaksa), a u *Domu i svijetu* najniži (jednostavan leksik i jednostavna sintaksa). Ali, nije tako samo sa stilom, nego i sa stihom, jer može se govoriti o tri tretmana jedanaesterca u tri tipa djela: on je najsloženiji u tragedijama, a najjednostavniji u *Domu i svijetu*. Naš pjesnik, dakle — kao što se i u prethodnom poglavlju ove rasprave vidjelo — drži kako smo s jampskim jedanaestercom dobili metrički medij pogodan za različite žanrove, što znači za različite teme i različite stilove, baš kao što biva i u drugim evropskim literaturama.

A time njegov pogled na književnost — i na umjetnost uopće — postaje ponovo problematičan. Jer, vjerovanje kako među književnim vrstama postoji hijerarhija — i to hijerarhija ovisna o predmetu obradbe — i vjerovanje kako postoji hijerarhija među upotrijebljenim stilskim i drugim izražajnim sredstvima, u biti je klasicističko uvjerenje. S druge pak strane, vjera da je u okvirima jednoga izražajnog sredstva — jedne metričke sheme — moguće naći sve što je pjesniku potrebno da bi se izrazio, u biti je romantično: romantizam, naime, i polazi od pretpostavke kako svi žanrovi govore o istome (nema hijerarhije među temama), pa zato njihove granice i nisu važne, dok sredstva kojima se oni služe mogu međusobno zamjenjivati mjesta (roman u stihovima, pjesma u prozi i slično). Kod Markovića su se, dakle, nekako spojile te dvije komponente koje, doduše, nisu posve nepomirljive, ali jesu proturječne. Pitanje je zašto se to dogodilo i kako je u tome prošao stih.

Reklo bi se da je uzrok toga spoja stanovit raskorak između Markovićevih načela i njegova senzibiliteta. On je po naobrazbi klasičar, a samim time donekle i klasicist; na tu su ga stranu vukla i njegova teorijska nagnuća, te tako i nije slučajno što se priklonio formalističkoj estetici. U drugu ruku, kao čovjek s osjećajem za moderno, kao znatiželjan i senzibilan čitatelj, on je imao sklonosti za romantizam, i književni ga je ukus upućivao tom stazom. Tako je došlo do toga neobičnog spoja koji je Dragutin Prohaska okrstio sretno nađenim terminom *akademski romantizam*: tom je dosjetkom, mislim, sve rečeno.³¹

I to se u Markovićevu opusu sasvim dobro vidi. Na jednoj strani imamo tragedije, koje su očiti dug pjesnikovu klasicizmu, a na drugoj opet pjesničke pripovijesti koje su proizašle iz njegova romantičnog senzibiliteta. Tragedije su tradicionalnije, žanrovski urednije, cerebralnije, dok su pjesničke pripovijesti inovativnije, jer prekoračuju granice žanra i više se repuštaju emocijama.

Ali taj spoj postoji i unutar pojedinih djela, i to je vidljivo osobito u Markovićevim tragedijama. One su, naime, klasične po svome predmetu, po stilu, po ciljevima koje žele postići, po osjećajima koje žele izraziti i po ljudskim osobinama koje žele prikazati. Ali, one su romantične po činjenici što biraju građu iz nacionalne povijesti, i po tome što im je u stvarima dramaturgije i scenskih konvencija glavni uzor Shakespeare. Klasicizam i romantizam tu se najočitije susreću.

A s izborom stiha ušla je u sve to i jedna nova dimenzija: s prethodnom generacijom tragediografa Marković dijeli temu iz nacionalne povijesti, ali ne dijeli stih kao izražajno sredstvo. Odnos klasicizma i romantizma sad je dobio nov oblik. Kod preporodnih dramatičara taj se odnos sastojao u tome što su oni nastojali stvoriti klasicističku tragediju s romantičnim likovima, pa su izabrali epski deseterac i poštivali dramska jedinstva. Marković nasuprot tome prihvaća nov stih i napušta klasična jedinstva, ali ostaje klasicist u samome svom poimanju tragedije, odnosno njezina mjesta u žanrovskoj hijerarhiji.

Njegov izbor jedanaesterca za žanrovski različita djela tako je nedvojbeno romantična gesta, koja je rezultirala tekstovima vrlo različite kvalitete. Ta različitost opet nije nužno posljedica veće ili manje sukladnosti između poetičkih načela i njihove provedbe. Jer, *Dom i svijet* nije bio u skladu s načelima, pa je dobar, dok je *Karlo Drački* egzemplarna provedba tih načela, pa ga danas ne vidimo kao književnu vrijednost. Zato će prije biti da

je riječ o nadahnuću: njega je Marković na početku imao u izobilju, a potom mu je ono pomalo ponestajalo.

Zato je njegovo mjesto u povijesti hrvatske književnosti ostalo dvojbeno. Upravo o njemu bit će sada, zaključno, riječi.

7

Malo je pisaca s kojima se književnopovijesna sudbina poigrala tako kao s Franjom Markovićem, kojem je u vrlo kratkom razdoblju dodijelila i najveću slavu i gotovo potpun zaborav. Jer, naš je pjesnik za života dobio od literature sve što se može dobiti: proslavio se već *Kohanom i Vlastom*, tragedije su mu dočekane s odobravanjem, a poslije je postao glavni autoritet u stvarima ukusa i estetike, te je malo tko uopće dovodio u pitanje njegov status klasika. A kad je 1914. umro, nastupio je zaborav: njegova se djela uglavnom više nisu ni čitala ni uzimala u obzir, a nakon pokušaja Nikole Andrića da u dvadesetim godinama reafirmira nekadašnjeg barda novim izdanjem *Kohana i Vlaste*,³² prašina kao da je posve prekrila njegov opus, tako da se za nj više nije zanimala ni književna historiografija: u ovom stoljeću jedva je moguće navesti četiri-pet bibliografskih jedinica kojima u središtu stoji naš pjesnik.³³

Dogodilo se nešto paradoksalno: Marković je u umjetnosti vidio nešto izvanvremensko, pa i izvanpovijesno, jer je vjerovao kako neprolazni predmet daje djelu trajnost; a dogodilo se da mu je presudilo upravo vrijeme, odnosno povijest. Drame su njegove već u svoje vrijeme bile donekle anakronične, a kad je nestalo i posljednjeg traga povijesne svijesti unutar koje je tragedija — i onakva tragedija kakvu je pisao Marković — bila moguća, nestalo je svakoga interesa za njegove tekstove. Još više, paradoks je možda i dublji: mjesto u književnoj povijesti osiguralo je Markoviću ono do čega je sâm možda najmanje držao — jer je najmanje odgovaralo njegovim načelnim nazorima — osigurao mu je to *Dom i svijet*, spjev koji i jest više plod nadahnuća nego provedba poetičkih gledišta.

A to možda i nije sasvim pravedno, pogotovo ako stvari promatramo s filološkoga stajališta. Jer, postoji bar još jedan aspekt po kojemu nam Marković mora biti povijesno zanimljiv i zbog kojega je njegovo djelo vrijedno pažljivijeg ogledavanja. To su njegove zasluge za hrvatski jedanaesterac, i za hrvatski stih uopće. Jer, novovjeki razvoj hrvatskoga stiha u dobroj mjeri koincidira s razvojem jedanaesterca dok sâm taj stih ima u našoj književnosti nakon Markovića burnu i umjetnički plodnu budućnost. Zato je ono što je Marković učinio za taj stih potrebno ovdje i izravno spomenuti.

Prvo, premda je u hrvatskoj književnosti jedanaesteraca i prije njega bilo, Marković je pokazao da je jedanaesterac u nas doista moguć. Pokazao je to rabeći ga u djelima dužega daha i umjetnički ambicioznima, namjenjujući tom stihu višestruke i ne baš lake zadaće. Popularnost njegovih djela — oduševljenje što su ga izazvala prije svega u mlađe

publike — nije pri tome nipošto bila tek uzgredan faktor: jedanaesterac je, naprosto, dobio pravo građanstva.

Drugo, Marković je pokazao da je jedanaesterac moguć kao jampski, da je dakle mjerljiv i usporediv s ekvivalentnim stihovima u drugim literaturama, pa da zato može obavljati i adekvatne funkcije. Manje je pri tome važno koliko se danas možemo složiti s uvjerenjem kako jamb bolje pristaje jednim sadržajima, a trohej opet drugima; jer, važniji je praktični aspekt stvari. Važno je to što je taj tip stiha uveden, što se mogao dalje razrađivati, što je mogao poslužiti za prijevode iz svjetskih literatura (npr. talijanske), a i postati temelj na kojem će graditi naši kasniji endekasilabici (od Nazora i Begovića, pa do Kombola i Tomasovića).³⁴

Treće, Marković je — tako reći na samom početku — odmah iskoristio i sve mogućnosti hrvatskog jedanaesterca: uveo je u nj razne tipove segmentacije, iskušao razne tretmane cezure, eksperimentirao s načinima postizanja jampskoga ritma (jednosložnice, amfibrah, prijenos naglasaka), a nije ostavio po strani ni rimu i probleme što ih ona postavlja pred pisca jedanaesteračkih stihova. Pa koliko god da je njegovo shvaćanje jedanaesterca bilo nešto strože nego što je bio slučaj u kasnijih pjesnika, ipak se može kazati da je Marković u gradnji toga stiha iskušao praktično sve putove koji su mu u okvirima njegova koncepta stajali na raspolaganju.

Četvrto, Marković je rabio jedanaesterac u različitim žanrovima, pa je tako stavio na uvid ne samo mogućnosti toga stiha, nego i njegovo semantičko funkcioniranje u raznim žanrovskim kontekstima. Po njegovim je djelima, doista, vidljivo da se — u okvirima semantike stiha što ju je stvorila hrvatska tradicija — jedanaesterac dobro slaže s tako različitim vrstama kao što su tragedija i pjesnička pripovijest ili epilij. To će onda pogodovati daljnjem životu toga stiha u hrvatskoj književnosti: bit će on, u sljedećoj generaciji, svojina ne samo lirike (Nazor, Begović), nego i drame (Tresić Pavičić),³⁵ a s vremenom i prijevoda talijanskih i drugih svjetskih klasika.

A sve su to nesumnjivo važna postignuća. Zbog njih je Markovićev stihotvorni rad — svojom tehničkom kvalitetom, ali još više svojedobnom popularnošću njegovih djela — ugrađen u same temelje moderne hrvatske književnosti, zacijelo u mnogo većoj mjeri nego što smo danas skloni razabrati. Utjecajnost toga rada mnogo je vidljivija u djelima koja su umjetnički slabije uspjela, ali su svojedobno bila vrlo autoritativna, naime u Markovićevim tragedijama. Upravo zato mogli bismo danas — baveći se opusom toga zaslužnog autora — proći obratni put od onoga kojim je išao sam pjesnik: krenuti od tragedija, vodeći se filološkim (versološkim) interesom, pa stići do *Doma i svijeta* i otkriti u njemu prave umjetničke kvalitete.

A njih nesumnjivo ima, pa zbog toga i ovo razmatranje može završiti samo konstatacijom kako ni one nisu do danas dovoljno proučene i odgovarajuće valorizirane.

BILJEŠKE

¹ O Markovićevoj naobrazbi, a i o njegovu autoritetu u javnosti v. u monografiji Krste Pavletića *Život i pjesnička djela Franje Markovića*, Zagreb 1917.

² *Dom i svijet* je napisan 1865, ali je objavljen istom 1883. u zbirci *Iz mladih dana*; spjev *Kohan i Vlasta* izlazi 1868, dok *Karlo Dračkog* i *Benka Bota Marković* publicira za svoga urednikovanja u »Vijencu« 1872.

³ Usp. o tome: Svetozar Petrović, »Semantika srpskog i hrvatskog stiha u drugoj polovini devetnaestog vijeka«, u knjizi *Oblik i smisao*, Novi Sad 1986; Zoran Kravar, »Izvorni i prijevodni stih. Tipologija njihovih odnosa«, u knjizi *Tema 'stih'*, Zagreb 1993.

⁴ Rođen je naš pjesnik 1845, pa je u doba *Doma i svijeta* imao dvadeset, u doba *Kohana i Vlaste* dvadeset i tri, a u doba *Karla Dračkoga* i *Benka Bota Markovića* dvadeset i sedam godina.

⁵ V. o tome u prije spomenutom radu S. Petrovića; primjere osjetljivosti za semantiku stiha on nalazi u Šenoa, Harambašića, Vukelića i drugih autora.

⁶ Usp. npr. poznate njegove pjesme *Šaš-polje* i *Zvono iz dubine* (obje napisane 1871. i objavljene u zbirci *Iz mladih dana*) koje se jako razlikuju po tonu i stilu, pa im je i stih posve različit premda je u oba slučaja donekle eksperimentalan: u prvom slučaju vrlo dug, u drugom alternacija osmeraca i deveteraca sa ženskim klauzulama.

⁷ Usp. o tome radove Zorana Kravara »Jedanaesterac (August) Tina Ujevića« i »O prijevodnom jedanaesteru Mirka Tomasovića i šire«, u knjizi *Tema 'stih'*.

⁸ Statistički sam obradio sto prvih stihova prvoga pjevanja i sto prvih stihova poljednega, trećeg pjevanja.

⁹ I ovdje je obrađeno sto prvih stihova prvog, i sto prvih stihova posljednjega, petog pjevanja.

¹⁰ Obradio sam sto redaka s početka prvoga čina i sto redaka iz drugoga prizora petog čina.

¹¹ Obradio sam sto redaka s početka prvoga i sto redaka s početka petog čina.

¹² Granice su, dakako, u svim djelima ispitane na istom uzorku kao i naglasci.

¹³ Ovako to biva npr. u osmom stihu: »Pred konji repinami, i te sjene«; navodi iz *Doma i svijeta* ovdje su prema izdanju Markovićeve izabranih djela u PSHK 44, priredio Nedjeljko Mihanović, Zagreb 1970.

¹⁴ Npr. u desetom stihu: »Prot svim vam pregnula bih, kojih poklik«; navod prema izdanju u PSHK.

¹⁵ Šezdeset i peti stih glasi: »Ko zaslon svet bijele veđe kriju«; iz *Kohana i Vlaste* citira se ovdje prema izdanju što ga je priredio Nikola Andrić, Zagreb 1923.

¹⁶ Već šesti stih glasi ovako: »Bljedoće, rumeni na licu tvome«; nav. prema »Vijencu« IV, br. 49-52, Zagreb 1872.

¹⁷ Usp. npr. ovo mjesto iz 4. prizora III. čina *Karla Dračkog* (str. 167 nav. izdanja):

Na nepravdi utemeljene uze
Iz Rima dar, blagoslivan odonud
I uklet sad odonud, bacio sam;
I mač iz Rima — bacio već osud.
Al ovaj ostaje; zabljesni, maču,
Od Karla Roberta i meni namren!
Visoko podignut, do trijesa sižeš.

¹⁸ Prvi od navedenih stihova nalazi se na str. 121 u SPH, drugi na str. 124, treći na str. 129, a četvrti na str. 132.

¹⁹ Str. 102 u PSHK.

²⁰ Prvi stih, npr., glasi »I drugi put si zapalo mi, sunce«, i tu se ne očekuje prelazak akcenta; peti stih pak (»Da iz oka mi njegova bar jedan«) upravo to traži u drugom slogu. Istini za volju, *syllaba anceps* javlja se — premda rijetko — i u spjevovima; usp. npr. ovaj redak iz petoga pjevanja *Kohana i Vlaste*: »To, to su naša rodna, bolna braća«, gdje se očito traži da prvo *to* bude nenaglašeno, a drugo naglašeno, premda se tome donekle protivi i sama sintaksa.

²¹ Ovakvo o tome svjedoči Pavletić: »Pjesnik je to i sam osjećao kod pripravljanja 'Karla Dračkoga' za pozornicu (g. 1894, 1904, 1905.), kako se vidi iz njegovih bilježaka. Tako na str. 7. i 8. krati dugi govor Nikole Gorjanskoga brišući neke stihove, neke preinačujući; na str. 9. skraćuje i Jelisavin govor; na str. 10. i 11. uz govor Alberikov sa strane pripisuje ove riječi: 'predugo i malo razumljivo'. Na str. 13. u govoru Karlovu primeće riječ 'kraće'; na str. 14. veli 'razumljivije'; na str. 15. 'kraće razumlj.', isto na str. 16-17.« (str. 170 Pavletičeve monografije)

²² Vidi se to i po stihovima citiranim ovdje u bilješci 12.

²³ Pavletić u poglavlju 'Jezik i stih' s divljenjem spominje Markovićeve novotvorbe »crnoriz«, »svestvorac«, »lakoputan«, »zlatogriv«, »stovjek«, »zlatoklas«, »milosklad« i druge. (str. 168)

²⁴ Primjere navodi i Pavletić, npr. »pjesma izbavnica«, »nos potražljiv« i sl. (str. 168)

²⁵ Usp. o tome u prije spominjanom članku S. Petrovića.

²⁶ Sam pjesnik u zbirci *Iz mladih dana* svjedoči da je to djelo napisao 1865, za školskih praznika.

²⁷ O vremenu i točnom mjestu nastanka toga djela (u osječkoj Tvrdi), kao i o reakcijama mladog svijeta na nj, svjedoči iscrpno Pavletić.

²⁸ Izašla je u zborniku *Dani Hvarskog kazališta XIX. stoljeće*, Split 1979, str. 201-214.

²⁹ Str. 205.

³⁰ Str. 206.

³¹ *Pregled hrvatske i srpske književnosti I*, Zagreb 1919, str. 182.

³² Mislim tu na knjigu iz 1923, kojoj je Andrić napisao i nadahnut predgovor i kojom se i ovdje služim.

³³ Osim već spomenutih radova, v. još osobito: Branko Vodnik, »Franjo Marković«, *Savremenik I*, br. 2 i 3, Zagreb 1906; Antun Barac, »Franjo Marković (1845-1914)«, u knjizi *Hrvatska književna kritika*, Zagreb 1938; Mirko Tomasović, »Jedan glas za Franju Markovića«, u knjizi *Tradicija i kontekst*, Zagreb 1988. O filozofskom aspektu Markovićeva opusa pisao je Zlatko Posavac u svojoj knjizi *Estetika u Hrvata*, Zagreb 1986, dok se iscrpan prikaz svekolikoga Markovićeva djela (uz poziv na dalje proučavanje) može naći u članku Milovana Tatarina »Između pjesničke imaginacije i estetičkih normativa (O Franji pl. Markoviću, uz sto i pedesetu obljetnicu rođenja«, *Prilozi za istraživanje hrvatske filozofske baštine*, godina XXII, br. 1-2, Zagreb 1996.

³⁴ V. prije spominjane radove Z. Kravara o hrvatskom jedanaesteru.

³⁵ Usp. o tome moj članak »Stih u dramama Ante Tresića Pavičića«, u zborniku *Književno djelo Ante Tresića Pavičića*, Split 1995.

TIHO, TIHO, PJESMOM OSLUŠKUJEM

Stanislava Adamić

DUŠA PJESME

Ležaj je uzletišta Sna
Raspjevao se svijet želja
Uvenuto od umora
Upio je rosu
pradavnih suza

Nema ime
Mogao bi se zvati Ruža
iz raskošnog vrta
vremena neodređena

Pod suncem
u kišama
zaigran s vjetrovima
priklanjao se Zemlji

Prema Nebu naprezao se.

PORATNA IGRA

Zaigrala Velika Krabulja
neviđen Spektakularni Ples
Privukla na Slavlje
gomile malih

i — bučno istaknutih
 Izazvala pljesak — i bijes
 Mahnitost pobudila

Nakinđurena krabulja
 po modi-razonodi
 prikazuje svoje umijeće:
 kako riba tone
 kamen leti
 Preobrazba prava
 navješćuje Svesloge proljeća ...

Rasplakala se Krabulja
 suze nazovi kajanja toči
 Od promukla glasa
 tuli, cvili: Sloga do neba!

Iz kuloara
 pritajena kameleonska Neman
 v r e b a .

USKO

Što je umanjilo prostor sobe?
 Sa »Četiri strane svijeta«
 približavaju se stijene
 U obruču sam

Jesam li ptica
 Ili zvjerka nepripitomljena u kavezu?
 Samo je talog sjećanja
 nepovrediva sna?!

Ili — prisila misli
 jednog nezaslužnog sudara

Tko optužuje? Tko je povrijeđen?!

Uzimam prazan papir
 na dohvatu ruke
 Pri ruci je olovka
 Desit će se ispovijed neplanirana.

JEDNOM ĆE PRESTATI

Jednom će prestati
 Jednom
     neće više rasti
 ni nasilje, ni zloba
 Umor će rane potisnuti
 poželjeti Smrt kao spokoj

Nagomilaše se dani
     gnjeva i pjeva
 za sva vremena dosta

Nije li trenutak
     pobožne sabranosti
 i posta?!

14. VII. 99.

ZLOGUKI STIH

O n a j zloguki stih
 nahotice ponavljan
     sada izazivlje
 Nezaslužena uvredljiva riječ
     pritajila se
 Iznenada rasanila
 sada razjarila

Nije mi do optužbe
     ni do kletve
 Neka utihnu tuđe zle sjetve
 moje neželjene žetve
 Odavna mi je do spokoja
 Ista je ljubav mladosti
     i o v a sada

ONAJ koji me je službenicom
     Pjesme-Molitve prozvao
 mene upućuje
 G r a d i
 On će i dalje
     usprkos mom umoru i strepnji
 moj napor usmjeriti Nadi.

14. VII.99.

SMIRAJ

Ima li negdje jedan Vrt
gdje životinje prepoznavaju
govor ljudski
i nježnošću se odazivlju?

Bez zle primisli
i bez straha?

Postoji li negdje prostor
prozračne bezazlenosti —
bez kletve i psovke
što ih ljudski um izmišlja!

Postoji li ...
Gdje je na kraju
ozračje spokoja
(bez grabeža i lova) ?

Bez zidova i ograda
bez rova i slova

SLIKA EKRANA

U RANI

SLIKA Ekрана
sada se slama
VIJESTI: Otkrića, parade
Sudari na cesti ...
Otupljena bol
pobjednički gol
Sveopće Arene urlanje!

Tigar risa ganja
Zmija crva glumi

Hokus-pokus znanstvena otkrića ...
Klonirano ljudsko dijete ...
Novi pogodak Sreće ...

Zar se možda želja-razonoda
                   sa mnom šali?
 Umor je i suzdržani strah

Od ove glagoljive priče
                   četiri strane Svijeta —
 je li ostala barem
                   volja s v e t a ?!

RUGLO

Savršena oblika zemaljska kugla
                   čini se ruglo
 Prognoza vremenska, vanvremenska
 bilo kakva — s m u ć u j e
 Nije li sve igra-izazov
                   za ovog Planeta uznike
 koji smišljaju oslobođenje?
 Usko im je sve
 Maštaju pustolovine ognjene
 NOVO htjelo bi novije
 Najnovije pitanje ispisuje
 Razočaran samozvani umnik psuje
 Mediji, kričavi Tisak
                   ponavljaju d i l e m e .

OKAMENJENI STIH

KAMEN na kamen
 zidovi do neba okamenjeni
 Jesam li kamen izgarajući
                   svoga tijela?
 Duša n i j e okamenjena

Onaj vani kamen
                   ima (utješnije)
 nebo neokamenjeno
 Ne, zvona nisu od kamena
 Oživljuju dobrotu priče
 I tjeskobu Vremena

iz kamena
ispisana u kamenu

Bliži se sudar s KAMENOM ...
Do bešćutnosti.

SATANAS

Izgubi se, Satanas!
Nestani, duše nijemi
    besciljni, bezlični
Zaustavi se, Bezumniče!
Što dalje, što dublje jurišaš
    sebe mučiš
U vatri Mržnje ne blistaš
Smiješan je tvoj napor
Nazovi Uspjeh tebe muči, priznaj!
Što dalje ideš
    dublja ti je
    vatrene kupelji jama

Slijep si, nemoćan
Prepoznat će te
    Zoveš se — Tama

MOLITVENI ISKAZ

Stihom oglasit će se dan
Možda će biti produžen San
Opet će listati slikovnice:
Što je bilo. Što je moglo biti
Ja ću se opet
    u svoju ranu skriti
i htjeti molitvom se iskazati

Zazivat ću dobrog duha Misli
možda pjesnika meni neznanog
    koji mene zna
Dozivat ću iz djetinjstva Anđela
Neću razgovarati sa zidovima
kamenu izvlačiti dušu

Sklapam oči
 G l e d a m : uvijek je jedna Gora
           sa mojim Svetištem na vrhu.

OZVJEZDANA PJESMA

Udario je kamen
 Iz njega
       potok htio je izazvati —
 poplave morem proglasiti
 Zaslijepila ga Vizija
 U kamenu-plamenu
           i z g o r i o j e.

BILO BI DOBRO

Bilo bi dobro
       da tišina bude
           bez treptaja
 bez daha straha
 i nagovještaja sutona
 Da umukne sve
 Ne čuje se ni disanje

Svejedno
       uznemirile bi se rane

Zažario bi se možda
       jedan obris sjećanja
 Samoća izazvala bi stih

Tiho drvo gorka voća
 koje proključavaše ptice.

TIHO, TIHO PJESMOM OSLUŠKUJEM

Tiho, tiho pjesmom osluškujem:
 Tišina sve glasnija
 jutrom boje raspršuje
 Baš mi je do igre
       jednog jogunastog stiha

Zatomit će ako se uzjoguni
 s odlaskom noćne more
 tjeskobe krik

Ili — neminovno mora se ponoviti
 iz ponora podsvijesti probuđena

Eto, već lovim opijena, razigrana
 smiješne i dostojanstvene sjene

I — prepoznajem sebe.

Utisnut ću stih
 u jučerašnju ranu

Pjesma će zatomiti krik

Riječ-melem
 srce će obradovati

Potajno ću
 u jednom svom davno u sebi
 otkritom vrtu

novu biljku zasaditi

Mirisom njenim
 svoje ću sjete
 u cvjetove pretvoriti

U vatromet boja!

U vodoskok
 što se s oblacima
 i sa suncem igra.

PEGAZ

Zajaši Pegaza
 malena, prije prvog napisanog slova

Hvatah zamišljena
 ukrasne znakove Priče

Bajka bila je Zbilja
 Zbilja: najdraža Vila-Majka

Na svaku dječju želju
 anđeoski darežljiva

Je li mi bilo godina pet
 (godinu više ili manje)
 bez pisanog znaka ? ...

Pozornicu širu zamišljah
 Zbor dobrih patuljaka
 I vještica i vrača
 I — prinčeva-junaka

Zavoljeh večernje zimsko ozvjezdano Nebo
 sa snježnim pahuljicama u igri.

S njima krijesnice lovih
 U kolu sa zvjezdanim vilama

Je li mi bilo godina pet
     /više ili manje/ —
 sada se dijete
     iz Sjene meni osmjehuje
 I — ublažava rane.

A JUTRO JOŠ NIJE

Buđenje
 A jutro još nije
 Još se nije nasmijala
 smiješno otužna
     Krabulja dana

Nekim se čudom možda
 poigrali uobrazilje
     napeti živci
 o n i neispitivani stihovi
     u oblacima

Predomislio se
     jedan talog sjećanja
 I uozbiljio san
     za hiroviti stih

Opet će umor
     poigrati očnim vjeđama
 I biti mir.

Subota 20. III.

ISPOVIJEST

Nebo se u sivim prugama spušta
Hoće li oploditi tlo?!

Osunčana rosa
nije osvježila

kamen ulice

Sivilo je talog

Krhotina jučerašnjeg blagdana

Zaštitnika omiljena Sveca

izmorila su zvona

Sveti Dujam

prebire sjećanja na svoje muke

Sada u stihu

moja obnovljena molitva v o l i

Ako se sluči Ispovijest

i dozove Veselu vijest —

onaj pozdrav, meni upućen poticaj
na zaborav

i novo Obećanje —

znat ću: dobre su rane

Dobre — kao plodno sjeme

d o b r o j zemlji

Što dublje —

srcu najprisnije

Jedan se malen šaljivi Anđeo

meni osmjehuje.

SAMO NE SRAM

Ruglom tugujem

Šalom se radujem

Dosta mi je fraza

tuđih nepoćudnih

suša i mraza

Bolje sama, sam

Pličina ili bezdan —

samo ne sram!

Rugam se. Izmišljam veselje
 Sivo — zapravo je bijelo
 Bila je zabuna vida
 Jučerašnji susret
     razbio je dosadu
 Neispunjeno obećanje
 samo je odgađanje —
 izbor pravog trenutka
 Na kraju krajeva
     vrijeme prostore grabi
 Trči, sporo gazi —
 svejedno ako je srce spremište
     opsjena i laži

Rugam se, eto!
 Dosta mi je jedna boja veselja
 Nije li istina na kraju
 dobroj volji neotuđiva.

24. 8. 99.

ZNAKOVITO

O n o ponavljano Dosta
     je li doista?
 U vodoskoku izjalovljenih želja
     tko će zaustaviti maštovitu boju!
 Zar nismo svi u lovu
     mali i veliki
 slabi i jaki
 U hodu, u skoku
 u trci — i spoticanju
 zemlja je opterećena
 Što lista, cvate
     neopozivo i vene

Dosta?
 Raskrižje je Upitnik
     Stup uzemljen visok
     neoboriv
 može li izdržati Potres

zaustaviti Poplavu?

PROZIREMO SE

PROZIREMO SE

ja — i zid

Možda je poremećen vid

Osluškujem u sebi

rasrđeno more

Zamišljam da sam galeb

Poletjet ću na Svjetionik

Ja sama bit ću zvonik

Muzikom budit ću Grad

Sve što jest i što bi moglo biti

bit će Cvjetnjak

u v i j e k želja

čudesni nasad

Nitko neće pogoditi ime

ni cvijetu ni korijenu.

Prpošna sam

zaluđena Igrom

Svejedno — plačem

Zato su maleni Anđeli

Oni skupljaju suze:

Prave rosu

za travu — i ruže.

16. VIII. 99.

STARI NAPUŠTEN KLAVIR

U kutu

pod stražom

na zidu portretiranih likova

n a p u š t e n

stari klavir stoji

Bezglasan

Pradjed, prabaka, otac

ukočeni

zure

Bezosjećajni

Klavir — pretrpan notama, malim stvarima
 opterećen, prašinom osjenčan
 preosjetljiv na noć i dan
 p r i č a ...
 Otac ne sklada više
 Bez tijela n e g d j e onostrano
 drukčijim zanosima pjeva
 S tonovima spokoja, blage sjete?
 Možda u družbi sebi omiljenoj izmišlja
 neke skladbe nezamislivo svete

Stari klavir — napušten izazovan
 raspreda svoj san
 Nitko ga ne dira
 ne izvlači mu zvuk

On se kao i pokojnik
 s postojećim
     i nepostojećim miri
 Pritajše li se
     zanosi i nemiri?!

SUSRET

Riječ — dobrota pozdrava
 Osmijeh
 T k o je glazbalo
 Tko virtuoz
     da mu zvukove izvabi?!

Pogled izmiče
 Usta u grču
 U nizu riječi
     krhotine slika
 Oživjeli predznak
     bliski i daleki

Bilo je. Nije više
 U redosljedu zbivanja
     lica, stvari
     košmar
 onaj bljesak

bio je sudar
 zabuna jedne želje radosti
 Možda ništa nije bilo

Srce je željno priča

Razum tako lako opterećuje
 noćna mora.

1. II. 99.

IRONIJA

Svojevrсна zmija

I R O N I J A

Kad nije u srcu
 misao izvikuje

Na kraju igra
 trenutak relaksacije

Nek se bar nešto
 netko smije!

Dobra je za promjenu gluma
 maštoviti izbor kostura i šminke —

I u stihu
 poneka riječ vrisne

Znak da su prepoznate hulje

Reci skotu da je skot —
 pobune je krik

I pomirljiv osmijeh
 za onog tko prihvati mir

Zar je čudo
 da se lisica upristoji

zmija ili krtica otriježni?

I nitko više
 u tom miroljubivom pokajničkom kolu
 ne glumi, ne ujeta
 niti se boji.

ONO NEOBJAŠNJIVO

Ima nešto neobjašnjivo
vidu zasjenjeno
dodiru nedostupno

N e š t o nedostižno
usponima misli —
srcem zavoljeno

Ima nešto s v e t o

Nešto
što u gomili i vrevi
plamenom svijetli
spokojem zrači
U tišini
dubine bića istražuje
uzlete izazivlje

N e š t o

što umorom i ozljedom
blaženstvo dodiruje.

PJESME

Mihovil Skurla

SVJEDOČENJE

Ovi kukci i bube u rupama lubanja
govore jasnim i besmrtnim glasom.
Spuštaju tvoja razmišljanja iz sjaja i visina —
iz oholosti i pohlepe —

na samu pravednost tokova.

Potvrđuju jesenje plodove zrele jučer —
i sada opadanje lišća i smrt
leptira.

Ako si očiju bistrih i uma, govore o svima —
Tebi najviše.

Da tvoja oholost i bahatost i bezbožnost —
Tek mjehur su ribe što će prsnuti
ugledavši nebo.

NAZDRAVIH DOBROM VREMENU

Vrijeme gazi mene i tebe.
Vrijeme gazi mene, i moje prijatelje.
Vrijeme gazi i moje neprijatelje.

Što ću učiniti s ovim vremenom!
Sjedoh na obalu:

Nazdravih dobrom vremenu —
Što grize mene i tebe ...

Protuhe, skitnice, pjesnike —
I ne ostavlja anđele i predsjednike!

SKROMNOST OVOG PROLAŽENJA

Gospode, kad mrki dani ...
i zrak kad olovo —
kad uđe u nas osjećaj naše bijede
i prolaznosti ...
kad se zamislimo nad lišćem
i nad vjetrovima,
nad krikom i letom divljih gusaka
u noći ...
i kad jedno vrijeme prolazi i
ulicama kad hodamo i ne susrećemo
poznatog:

zamolimo za najmanje i za najkraće:
da nam plavet plavog neba zapliva
venama —
da se nanovo plavo nebo kroz zjenice naše
utopi u puls naš;
da ljepota dana i da nam ljepota tuge
legne u oči —
da osjetimo da smo mnoštvo što hrli
neumorno uzvodno, i da osjetimo:
da nam se slike od danas, i izgubljeno
vraća nanovo.
Mudri da osjetimo skromnost
ovog prolaženja.

5. prosinca 1997.

O VI MNOŠTVO ŠTO STOJITE

O vi mnoštvo što stojite na obali!
što igra u vašem oku ... što drhti
u vašem mozgu?

Meni sličite jatu zvijezda —
 ili jatu ptica možda!
 Znam, da između vas i mene
 razlike nema!
 Utopljeni u prostor treperimo jednako!
 Netko od nas pomoli se, za sutrašnji
 dan ...
 za još jedno rađanje zore (što ju
 najviše volimo!) —
 i za još jedno izlaženje sunca.
 I ako znamo da smo tren,
 u igri neba i bila ...
 naša upinjanja nijesu ništa manja.
 Naša gramzljivost ništa manja
 i zloća.
 Rađamo djecu (što je najpravednije!) —
 da nahranimo naš osjećaj:
 da smo zajamčili beskraj našeg bila
 u svemiru ...
 i beskraj našeg osmijeha.

RIJEKE ZNAJU BITI LIJEPE

Gledam te oče na pitomu banku rijeke
gdje sjediš ...

rijeke znaju biti lijepe
 kad voda im i vječan tijek tiho plove
 i kad vode im brzaci nemirni

uz rijeke rastu tužne vrbe
 grane što tanahne na rijeku saginju

a ù jesēn mjesec dana nakon što su
 grožđa sazrela,
 vjetrovi im igraju u granama

Nijesi ti oče od onih
 što će pored tihe rijeke uzeti kamen, fin i duguljast
 i od voda gladak

i gađati svoju čaplju:
 ruku svoju i vještinu da pokažeš

Sjedi samo miran ti pogledom
 u rijeku:

rijeke znaju biti lijepe

kad vode im vječan tok i tihe plove
 i kad im vode brzaci nemirni

ODVODIM TE U MOJE KRAJEVE

Ja nanovo sjedim s tobom Jelena!
 Nebo je sivo ...
 već pomalo hvataju se nisko jesenji
 ko iz đenovske ciklone oblaci.
 Ja pijem pivo nanovo!
 Ti me slušaš šutljiva.
 Ja pričalica, pričam ...

Odvodim te u moje krajeve —
 u moje radosti —
 gdje se sve pretvara u beskraj.
 Između mene i neba razlike gdje nema.
 Maleni gdje vjetrovi, malena su
 braća moja:
 pune oči moje
 i pogled blag očima mojim daju.

Odvodim te u moje krajeve.
 Pričam o Pepu ...
 Pepu što je sâm u veliki svijet otišao:
 gdje progutaju te često
 i kao smeće u smetlištu ostave.
 Ali, Pepo je imao sjaj u sivozelenim očima.
 Jednu je nit imao nesalomljivu.
 Na Alaski danas lovi ribu i plete mreže.
 I dom ima topao i kćerke dvije.
 Ja se veselim:

Ti se pomalo i blijedo smješkaš.
 Dan se zaokružio velik i plav.
 Večernjača je u nebu.
 Halo oko mjeseca govori vjetar.

Ja spim.
 Ti spiš.
 Snijevaš moje krajeve i priču o
 Pepu.
 Negdje u svemiru otkucavaju bila.

14. rujna 1997.

RATNIK

Skoro je nalik božanstvu.
 Očiju je sivoplavih.
 Na licu mu mišići igraju.
 Porušenu zemlju iz pepela, u livade
     podiže,
 Rijeke premošćuje i gradi
     nova domišta.
 Sunce mu iz očiju ne zalazi.
 Pjesma mu s usana ne umire.

O nebo objesi veliko žuto sunce —
 Nikad da ne zađe!
 Stoku nahrani i biljkama dâ.
 Blagoslovi vjetrove što ugase jaru
     i kiše blagoslovi što dođu.

O sutonu umoran u mišićju
     sjeda na kamen.
 Iz kese vadi prst, žutog finog duhana.
 Mota ga u papir, smota, oslini i
 Zapali cigaretu.
 Miris što ga ne pokupi sve bilje ...
 Voda stoka i zvjerinje —
 Uzme ga nebo.
 Zapjeva ...
 Pa mu i pjesmu uzme nebo!

Zoru dočeka s novim blagoslovom.
 O nebo objesi veliko žuto sunce.
 Jednom rukom žanje, drugom željezo kuje:
 A Sunce mu iz očiju ne zalazi.

Listopad 1997.

ZEMLJA

Reci mi prijatelju, što zemlja sad radi?
 Diše li ovo zemlja — radi li išta?

Ja ću biti, zemlja!
 Velika ogromna zemlja ... od koje je svijet!

Hoću li osjećat rane?
 Hod čizama, Prljavih?

Hoćeš li hodat nada mnogom prljav?
 Hoćeš li biti smiren, svet?
 Kukavica, svetac, protuha, balega, juda?

Kako ću ja tebe osjećat?
 Kako tko si?

U danima što nestahu davno ...
 Pun osjećaja kad izlazi sunce —
 S planine u beskraj gledah zemlju.

KRIK TVOJ MOLIŠ BOGA

Krik tvoj moliš boga da uzme vrijeme.
 Istupi da ga, zaobli, i istopi.
 Prsa da ti se napune zrakom.
 Da klikneš ...
 Poklič tvoj ko udarac u gong da zaigra:
 Kroz nebo ...
 Krik da ti se prospe ko staklo:
 Dolje, dolje ... duboko u plavo more.

MIRAMAR, MOJ RAZOREN DOM

Kad se izgubi svoj puteljak
 I stepenice i svoja spavaća soba,
 Trpeza gdje su se sakupljali osmijesi.
 Kad se izgubi plavo azurno more na jug
 I jugozapad,
 I kad se izgubi stari kamen sur.
 Kad se izgubi jedan plamen ognja,
 I siromašna večera
 I bogatstva gdje su se družili pogledi ...

Kad se izgubi bogatstvo jednog siromaštva i
 bogatstvo jednog zajedništva:

Ugledat ćeš plavo bešćutno more
 I hladan kamen sur.
 U mozgu ćeš svojem naporom sagraditi
 Srušeni dom ...
 (onakav kakav je bio i stajao!) —
 Da uvijek će tvoj mozak držati slike
 I držati glasove:
 Da zaplakat će u tebi duša tvoja i mozak tvoj
 I svaki i najmanji nerv —
 Da sve će se pretvarati u uzaludnost:
 Da nećeš izbrisati, ni prah sa stola svojega.

UZ STRUJE USAMLJEN

Nikom ne bjeħ ništa dužan.
 Ruke nije bilo ni pomoći.
 Mještani mog Sela stajahu lica
 Bezličnih.
 Ugljen sam sam ukrcao.
 Skoro do u pri sumrak krenuo uz
 Struje.
 (Maleni bogovi što pute kazivahu
 stajahu mrgodni!)
 Brod je dobar plovio.
 Uz struje usamljen.
 U suton — rad stroja slušah ko rad
 Srca ... pretvoren u glazbu.

U zoru stigoh u Akaruku.
 Zapalih lulu nanovo.
 Razvedri mi duh u Snacku
 zaboravljen miris kave.
 Malen crno-bijel TV program uhvati
 moju pažnju.
 Vidjeh njega — Vijenac mu stavljahu oko vrata.
 Pa malen zagrljaj i jedno tapšanje.

Ja rekoh — pravo je!
 Za veliko upinjanje i drhtaj što ga ptice znaju
 i čovjek poneki!

Spokojan — u raspoloženju i plaveti jutra platih i
 krenuh.

Ugljen nanovo ukrcah sam.
 Sam krenuh nanovo uz struje.
 U mojoj samoći čuh pjev
 Ptice —
 Veseo gledah dobar brod put kako prevaljuje.
 Znao sam da ću stići u pravo
 vrijeme.

SANTA FÈ

Rekli ste da idete u više i čistije sfere.
 Napuštajući svoja smrtna tijela
 Negdje svi zajedno — ulazeći kroz Nebeska
 Vrata ...

Gdje?

Što je u vašem mozgu bio Ovozemaljski
 Život?
 Jedna usputna stanica? — Za gdje? Za što?
 Što ste htjeli naći, pokušavali —
 Tamo preko ovog obzorja —
 Ovog sunca, ovih izmjena godišnjih doba —
 Ovog življenja?:
 Neko beskrajno obitavanje u umišljenoj
 Nebeskoj svjetlosti.

Da promijenite oblik, glas, pulsiranja —
 Život i smrt ovog života?
 Nema suda za vaše misli!
 Pokušaja da se iz jedne svetosti i svjetlosti
 (muke možda!) —
 Dosegne Tamo preko —
 Obećani i izgubljeni raj.

MISLIM DA VIŠE NEĆU

Mislim da više biti neću:
 Nalik ovčicama što bijele plove nebom.
 Ne više izjednačavati se:
 S ljubičastim planinama i modrim morem.
 Ne više s vjetrovima i ne više s Nebom.
 Utonut da više neću, u sivoplave oči žene!
 U boji oleandra crvenog
 I stratokumulusa teškog —
 Da ugledati više tvoje lice neću!

Aleluja, aleluja, — u suton da čuti više neću —
 Crnački blues sjetan.

DRAGA OBITELJ

za Flivs-e

Nosi blagost jesenjeg sunca.
 Očiju je plavih, nalik velikoj
 utihnuloj vodi.

Katkad joj se u očima pojavi blaga,
 u bljesak nestajuća jarost. To je tren,
 kad joj nanovo u očima ugledam, blagost
 sunca.

Tri joj sina ko tri jasena rastu —
 puni od kamena, kiša i od voda.

Mater me stara susretne, dobrim
 pogledom i mekom riječju, i pita za zdravlje,
 i zašto me nema.

Ja se samo smješkam
 i nemam odgovora.

NIKOG KAD NEMA

Gospodine Bože — nikog kad nema —
Ti to sjediš sa mnom.

Ja pijem pivo —
Nešto razgovaram s Tobom.
Hvala Ti za dobro more!
Za kosu djevojačku što vijori u vjetru!
Hvala ti za misli moje —
Za radost misli mojih!

Pasji je dan!
Vreo!
Pijem pivo ...
Moje oči u bogatstvu svijeta Tvojega!
Moje oči do malenog Samostana —
Izraslog iz hridi mora!
Sestre u sutonu gdje mole:
Vespers nine! Vespers nine!
Za pomorce gdje mole:
Kad su u nevolji —
Milost Tvoja da ih spasi:
Od mora što volimo ga ...

Ja pijem pivo —
Nešto razgovaram s tobom!

16. kolovoza 1997.

PJESME

Dina Franin

KLUPICA stara drvena i skoro gnjila
čuva sve tajne naših idila
velikih tila
i malih prolaznih bila.

OBIČNA PJESMA

Danas sam sretna
na nebeskom obzorju,
opet postajem obično žensko stvorenje
koje se veseli zlaćanim krpicama,
đinđuhama
i gleda se u ogledalu
sa žarom u očima.

MOJE TIJELO *je samo moje*

i moje ruke ne grle
i usne ne ljube
odavno
i još me poneka utvara drsko prozove
tko je bio taj ili onaj
iz davne prošlosti koja me se više ne tiče
jer moje tijelo je samo moje
i moje ruke ne grle.

PIJANAC

Teško je biti prijatelj pijanca,
 neradnika kivnog na sve oko sebe,
 ljubomornog, agresivnog od lažne snage
 koju mu podaruje čaša,
 litra rakije.

Teško je kad te obasipa prostaklukom
 a zove to brigom.

Kad te ponižava
 i hvali se tobom,
 a gadosti radi i mržnju sije
 što ljubavlju naziva.

PUSTI DA SE ODMORIM

od tvoje ljubavi
 teška je
 kao najteže breme
 i mračna
 sebična.

A ti vježbaj voljeti.
 Pa nazovi kad naučiš.

BOŽE,

vrati mi nevinost jutra
 i mir dubokih voda
 trenutak sazrijevanja ljubavi
 kroz beskonačnost doživljavanja.
 Učini ga ponovo mojim ljubavnikom,
 da nikad ne poželim
 tuđu sreću —
 bedra tuđinca.

OVAJ JE VJETAR

pomeo moje misli
 i raznio haljine moje po ulicama.
 Naga
 pod kosom i tugom svijeta.
 Ovaj je vjetar

raznio moje tijelo
po ulicama.
Iz mračnih soba
niču grčevito bludne ruke.
Ovaj je vjetar raznio moje ćuti.
A ja naga
pod kosom
i dubinom neba.

DOK PIJEŠ *vino*
s moje kože
i svim pipcima svoje puti
ponireš u moje pore
osluškujem svjetlost —
hladni bljesak njegova očaja.

PONEKAD *utopim se*
u nečijim plavim očima
u trenutku iluzije.

ZAŠTO ME ZOVEŠ
kada bježim.
Zašto me progoniš
i ne daš mi šansu
da spoznam što neću
i što želim.
Nemoj biti uporan.
Budi dalek
budi stran
i čekaj
da te pozovem.
Čekaj,
jer ja te se ovako bojim
jer mine trebaš
takav.

TI SI SEBIČNO ISKORISTIO

sunce
 more
 i pritom me volio
 i čudio se što se ne
 veselim tvojoj
 ljubavi.
 Konačno
 ti sime ostavio
 a oni koji su škrto
 čuvali ljubavne riječi
 nijednom
 ali nijednom
 nisu ostavili me
 zbog morskog zraka
 ili morske zvijezde
 pive, bele, odmora.
 A prije tebe sjećam se
 da me pjesme podsjećaju
 na ljude
 i njihov opip
 i izražaj
 i njihove mane.

OTJERAJ SUMNJE

Prestani me mučiti i daviti, prestani mi stavljati nemir u dušu. Znam da si preopterećen i umoran, znam da si dobar, mislim, da me još uvijek malo voliš, no ipak, poljubi me u nos povremeno, izmisli mi imena od milja, pokaži ljubomoru na nekog tko me nedolično pogleda, lezi uz mene povazdan i grli me.

OPET ĆU STAJATI PRED LJUDIMA

Opet ću stajati pred ljudima
 i uzeti pravo na
 svoju riječ.
 Učiti hodati ulicom,
 padati,
 ali primicati se cilju.
 I živjeli!

Osjetiti okus crnog vina,
 osjetiti slatko koje postaje dio mene
 rastapajući se u ustima,
 usne muškaraca
 nježno i stidljivo priljubljene
 uz moju ruku.
 I plesati,
 gledati, osjećati
 a opet se sačuvati.
 Oprostiti onima
 koji njeguju slabosti,
 oprostiti onima
 koji mi ne žele pomoći,
 koji me ne vole.

NEROĐENO DIJETE

u raju ako se sretnemo
 prigrlji svog ubojicu
 jer te jedino ja imam
 jer te želim spoznati.
 ukaži mi znakom tko si
 da se stopimo u
 božanskoj ljubavi
 moje krivnje.

CROISSANT

I na kraju balade
 on me uvijek izda.
 Možeš mu praviti croissant i poslastice
 s pregačom i ljepljivim prstima.
 Možeš ga maziti
 ali on za tebe nije tu,
 nikada.
 Kad je dobro, imaš ga
 kad krene po zlu, nemaš ga.
 I ne voli ljubiti
 i ne voli žensko tijelo
 i čita novine u kafiću
 i drijema u kinu,

a ja ga trpim,
jer što god učinila
on me uvijek izda.

DOVEO SI U PITANJE SVE!

Ne mogu ti oprostiti!
Morat ću te ostaviti
jer joj nisi reko NE!
NEEEEEEEE!
Ponizila me je,
popljuvala, iznenadila,
Ja ti sada poklanjam svoju tugu
i depresiju.

SPLITSKA LIKOVNA KRONIKA: LISTOPAD-PROSINAC 1999.

Iris Slade

Posljednje je tromjesečje označila živahna aktivnost galerija i posebice muzeja, usprkos svekolikoj oskudici i marginalizaciji kulture. Entuzijazam, nervoza i uloženi trud obično ostaju iza zatvorenih vrata jer ga publika, usmjerena na konačni produkt, nije ni svjesna. Iskreno govoreći nije ni potrebno opterećivati posjetitelje organizacijskim i financijskim teškoćama kulturnjaka, jer već svojim dolaskom odaju priznanje učinjenom. No ova uvodna jadikovka želi samo upozoriti da je entuzijazam vrlo potrošna kategorija ukoliko nije adekvatno (ne samo financijski) stimuliran.

Kao reprezentante likovne slike grada u ovom kvartalu odabrali smo izložbu *Dah umjetnika* Damira Sokića u Galeriji umjetnina, već tradicionalni, *12 Adria Art Annale*, održan u organizaciji splitskog HDLU-a u istočnom krilu podruma Dioklecijanove palače, te *Privremeni postav Galerije »Emanuel Vidović«* u sklopu Muzeja grada Splita. Vrijedan hvale je napor Hrvatskog pomorskog muzeja u Splitu uloženi u prvo otvaranje Muzeja javnosti 30. prosinca izložbom *Brodovi, oružje, ratovi*. Kako se radi o specifičnoj građi, izložbu nismo uvrstili u kroniku.

DAMIR SOKIĆ: *DAH UMJETNIKA*, GALERIJA UMJETNINA, OD 3. DO 26. STUDENOG

Poslije dva i pol desetljeća aktivnog umjetničkog djelovanja kod nas i u SAD (1986-1993) zagrebački umjetnik Damir Sokić prvi put se samostalno predstavio u Splitu. Petnaest odabranih radova nastalih tijekom proteklog desetljeća sjedinjeno je u izložbu *Dah umjetnika*. Umjetnikovim promišljenim postavom prostor Galerije umjetnina artikuliran je slikama i slikama-objektima, odražavajući slijed autorovih promišljanja. Postignuta cjelovitost omogućila je međusobno nadopunjavanje prostora i izložaka, a time olakšala *iščitavanje* Sokićeve umjetničke prakse.

Slikar po zvanju, Sokić je od početka djelovanja prelazio granice klasične slike, svrstavši se u kategoriju umjetnika koji uvijek nastoje biti u dosluhu s aktualnim umjetničkim vremenom. Nakon stvaranja u duhu *nove umjetničke prakse*, naslanjanja na poetiku *arte-povera*, početkom 80-ih instalacijama, skulpturama-objektima i slikama promicao je izražajne i značenjske mogućnosti *nove figuracije* i *nove slike*. Pred odlazak u SAD Sokić *otkriva* Mondriana preuzimajući njegov neoplastički likovni jezik. Odabir te *vrlo snažne ikone suvremene umjetnosti*, odnosno njegove apsolutne forme koja je, teoretski, navijestila mogućnost kraja slikarstva, postaje razumljiv iz autorova stava *da je u umjetnosti gotovo sve rečeno*. U citiranju konstitutivnih elemenata djela — obojenih ploha i linija koje tvore geometrijski raster — Sokić reinterpreтира definirani i zaokruženi stilem, amblematski znak modernizma. Koristeći se Mondrianom kao uporištem, Sokić se postavlja u ulogu postmodernog demiurga preispitujući sliku kao pojam. Aktualizira i analizira ulogu slike i mogućnost njenog opstanka sukladno duhu vremena.

Dok Mondrianovo djelo teži apsolutnoj autonomiji, Sokićevo se referira kako na Mondriana, tako i na dojmove vanjskog svijeta, odnosno okolnog prostora. Golemo četverodijelno zrcalo (*Pravokutnici i kvadrati*, 1997.) zapravo je mondrijanovski geometrijski raster transponiran u drvenu konstrukciju, kojemu su obojene plohe zamijenjene zrcalima. Apsolutno uravnotežen i do perfekcije izveden rad konotira artefijelni svijet umjetnosti. Istovremeno, zrcalo posvaja slike stvarnog svijeta i s njim korespondira. Također, tragom ljudskog — umjetnikovog daha (po čemu je izložba dobila ime) ta je hladna i samodostatna forma humanizirana.

Sokićevo insistiranje na perfekcionizmu izvedbe (iako ništa ne skriva), plastičkoj čistoći i svojevrsnom purizmu, kao i dekorativnom, evidentno je u svim radovima. No ta zavodljivost predmeta može nas uputiti na krivi trag. Autorovo nastojanje na estetskom odraz je vlastitog likovnog koda i danak vremena. Ali priča tu ne završava. Već je sljedeći korak dekonstrukcija, da ne kažemo subverzija prethodnog. Oblikovanje kratkotrajnih uradaka i posezanje za ne-tipičnim materijalima svjedoči o autorovoj svijesti o potrošnosti svega, pa i umjetnosti, čija je prvenstvena uloga djelovanje u vlastitom vremenu. Sokić ne želi komunicirati s vječnošću, već s kontekstom.

Igrajući se s doslovnošću možemo reći da problemu želi prići i iza (motiv pozadine slike), problematizirajući poziciju slike odnosno slikarstva kao klasičnog medija. Ipak, u konačnici Sokić ne želi polemizirati o svrhovitosti slikarstva, jer je njegovo uporište.

Fikus je rad iz 1997. gdje autor, razrađujući značenje slike na mentalnoj i vizualnoj razini, stavlja u odnos organski i trajni materijal. Na aluminijski okvir slike pričvršćen je elektromotor koji monotono pokreće lijevo-desno list fikusa na žici. Inverzija ustaljenih vrijednosti — u ovom slučaju okvir je *za vječnost*, a *slici* se rok trajanja mjeri u danima — pobuđuje razna čitanja uključujući relativno značenje vrednovanja i vrijednosti. Na mjestu gdje se inače nalazi *imago* stvarnosti, Sokić nudi *prirodni ready-made* kao *imago*. Za taj vrlo atraktivan i likovno definirani rad mogli bismo reći da predstavlja susus autorovih promišljanja o značenju i ulozi aktualne umjetničke produkcije.

Upravo zahvaljujući mentalnoj disciplini, Sokić se osviješteno koristi povijesnim reminiscencijama i citatima u stvaranju novih vizualnih i značenjskih odnosa.

Eklatantnim posezanjem u umjetničko naslijeđe autor ističe njegov značaj i ulogu u suvremenoj likovnoj praksi.

12. ADRIA ART ANNALE, PODRUMI DIOKLECIJANOVE PALAČE, OD 25. STUDENOG DO 10. PROSINCA

Ukoliko se odupre zaboravu 12. *Adria Art Annale* pamtit će se po malom broju izlagača i nekoliko vrlo dobrih instalacija. Naime, na temu *Objekt-Site-Specific artwork* od trideset pozvanih odazvalo se samo dvanaest umjetnika. Čini se da *alternativi* nije do (ovog) skupnog izlaganja ili, možda, osim izlagača drugi nemaju što reći.

Radovi Milana Brkića, Alema Ćurina, Zlatana Dumanića, Rina Efendića, Petra Grimanića, Bože Jelenića, Miroslava Klarića, Željka Marovića, Sandre Mateljan, Aliete Monas P., Slavena Tolja i Tanje Ravlić bili su postavljeni u istočnom krilu podruma Dioklecijanove palače. Zajedničko je obilježje većine sudionika reagiranje na zbilju, pa su uradci odražavali komentare različitih naboja i usmjerenosti na pojedine segmente društvenog stanja. U instalacijama su često korišteni raznorodni zatečeni, uporabni, efemerni predmeti (s većim ili manjim umjetničko/oblikovnim potencijalom). Vrijeme koje obuhvaćaju vrijeme je prostora — od antike do danas.

Ovisno o intenciji i senzibilitetu autora, konotativna su značenja preuzetih predmeta u novom kontekstu kanalizirana i apostrofirana uz veće ili manje intervencije. Nekoliko instalacija funkcioniralo je neovisno o zadanom prostoru, odnosno njihova poruka bila bi jednoznačna i u nekoj galeriji. To se u prvom redu odnosi na vrlo dobre radove Zlatana Dumanića, Rina Efendića i Bože Jelenića. Dumanić je ponudio dva viđenja *Kulturoptimizma*. Jedna instalacija predstavljena je na izložbi dok je druga, o kojoj je riječ, reproducirana u katalogu. Cijeli formalni sadržaj čini klupa na kojoj sjede autor i sin u prisnom zagrljaju, u društvu dvije goleme muhe. Minimumom naracije Dumanić suprotstavlja značenje apsolutne vrijednosti društva — *zdravu* obitelj (sa svim mogućim značenjima međusobnih odnosa i očekivanja) simbolu truleži i raspadanja, asocirajući na generalno stanje beznađa. Fotograf po vokaciji, Efendić se, reagirajući na političku zbilju kao generator intelektualne cenzure, za svoju instalaciju *Dosada* poslužio ovješanim sakoom, na čijim je leđima izrezana te ponovno umetnuta zvijezda, i starinskim napatkom za štrojenje stoke. Na nasilje u društvu i događaje vezane uz uzimanje pravde u ruke njegovih čuvara, Jelenić je reagirao *Oscilatorom* — složencem od uzice za pse i kratkog štapa nalik batini ili pendreku.

Dok se kod navedenih radova poruka iščitavala neovisno prostoru, nekoliko izlagača je *Podrume* iskoristilo kao aktivne dijelove svojih instalacija.

Zatečenu situaciju, odnosno strukturu zida i antički sarkofag Alieta Monas P. upotrijebila je za jednu od brojnih svjetlosnih instalacija — manifestacija započetih 1991. *Heroj svjetlosti* ovaj je put bio Munchov akt. Zahvaljujući dijaprojektoru, projicirana je slika snagom svjetla uključena u ambijent. Svjetlosna projekcija i prostor zajedno su

uvjetovali začudne *pomake* u slici i naglašeni plasticitet, posebice sarkofaga koji je posvojio svjetlosnu iluziju dijela akta.

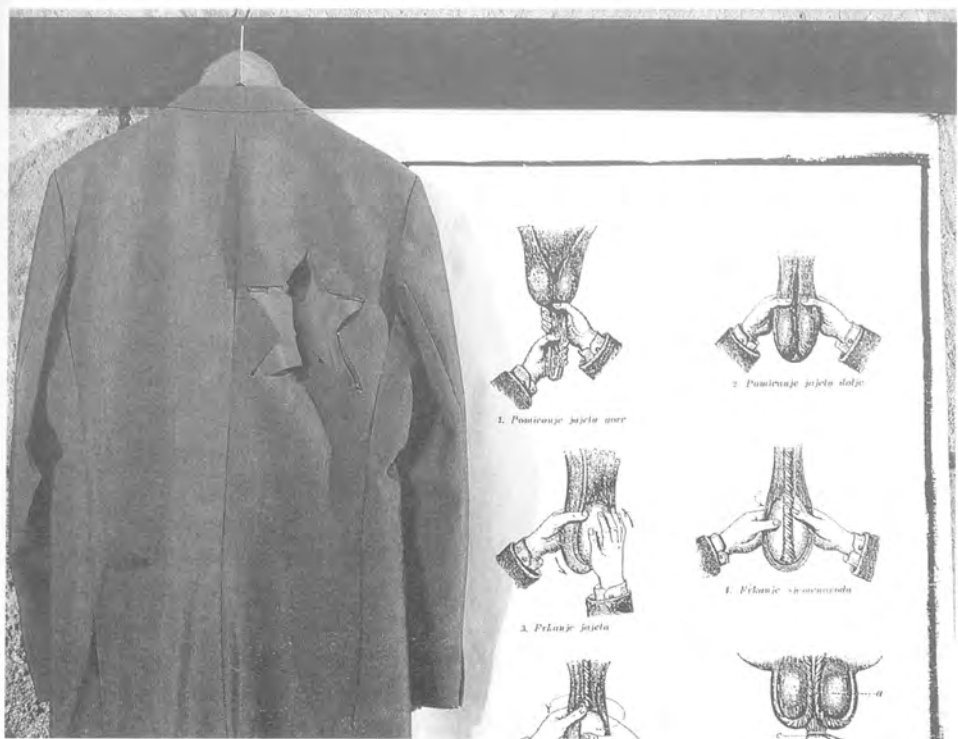
I dok se umjetnica bavila rezultatima i značenjem isključivo likovnih performansi, Marović je u svojoj instalaciji *Mjesec je tek jedna obrva (lice mraka)* pokušao oslikati nesklad između globalnog stanja društva naspram moralnog i materijalnog stanja pojedinaca. Rezultat je kič u svoj svojoj površnoj dopadljivosti, za što se Marović poslužio raskošnim kristalnim lusterom iz kojega je curila voda, obasjavajući memljivu i učmalu podrumsku prostoriju s ostacima antičke arhitektonske dekoracije. Zadani je prostor najambicioznije zahvatio Petar Grimani, protegnuvši *Zonu* kroz pet podrmskih prostorija. Da bi posjetitelji doslovno doživjeli njegovu imaginarnu sferu, umjetnik se poslužio nagoniskim čuvstvima, potencirajući osjećaj nelagode i straha za bolje razumijevanje vlastitog nauma. *Zonu* se obilazilo baterijskom svjetiljkom što je bilo vrlo efektivno ali je *priča* bila nekonzistentna.

Predmnijevajući uključivanje prostora i njegovih izražajnih mogućnosti u definiranju uratka, neizostavan je izložak Sandre Mateljan. Najoptimističniji od svih, rad od četiri plava jastučića (*Bez naziva*) smješten je na otvorenom, na stijeni nalik morskoj siki, potičući ezoterične asocijacije.

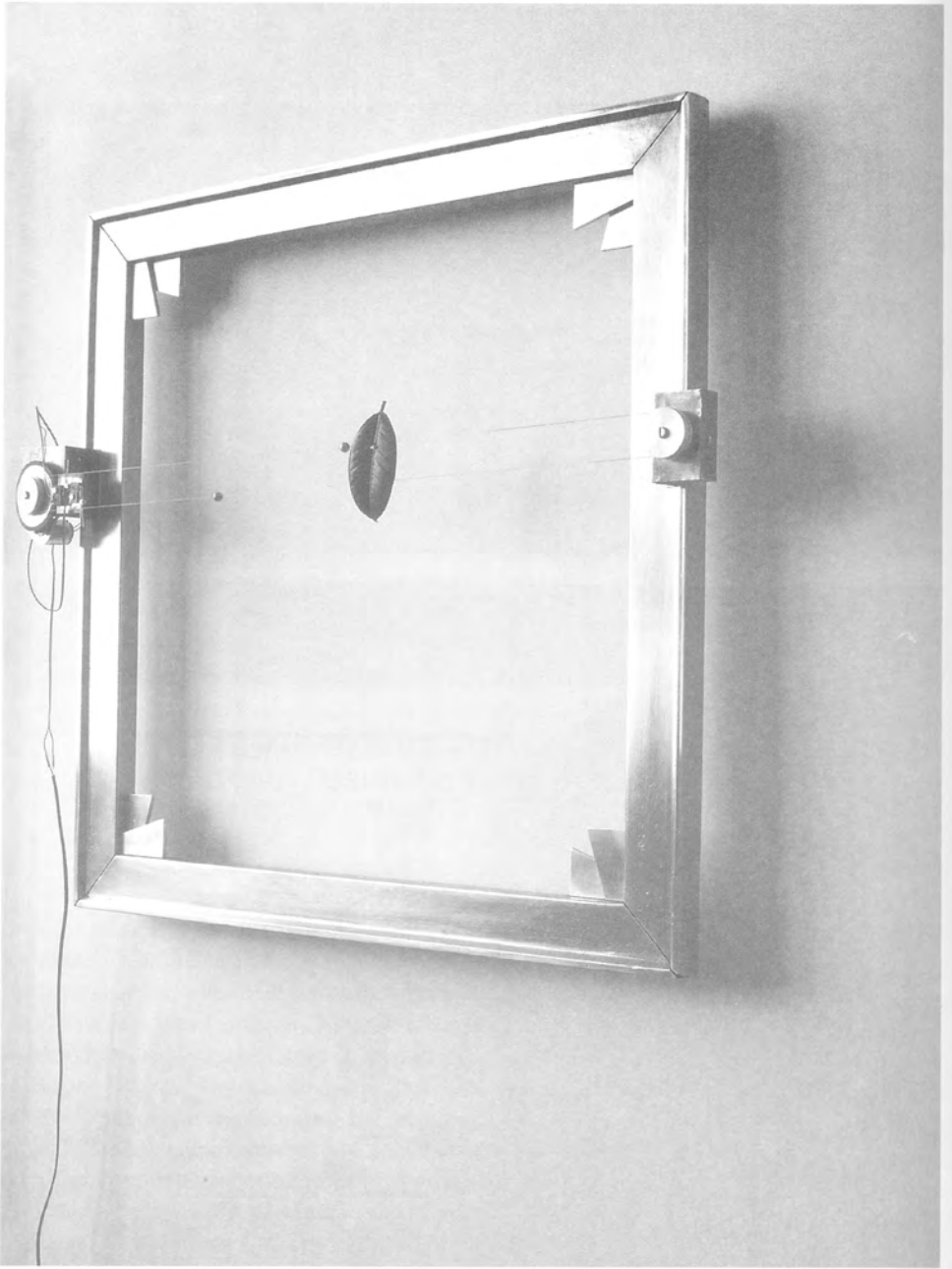
Kod radova Kristine Restović *Pismo* i Slavena Tolja *Fax* likovni je segment izostavljen, pa funkcioniraju samo na mentalnoj razini, odnosno na nivou dosjetke.

PRIVREMENI POSTAV GALERIJE »EMANUEL VIDOVIĆ«, MUZEJ GRADA SPLITA, OD 16. PROSINCA

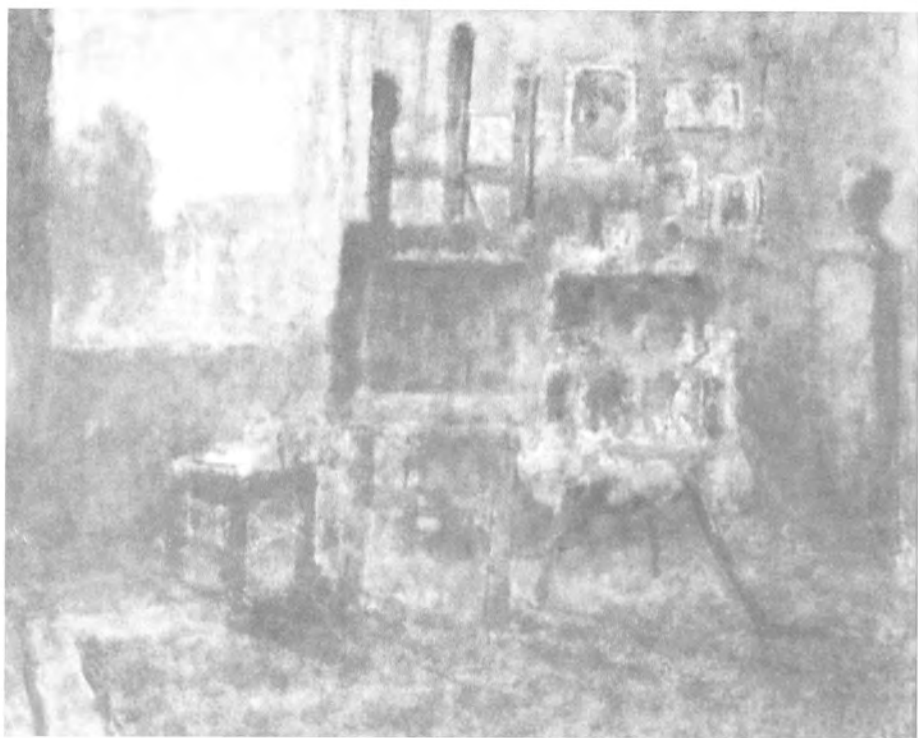
Sudbina likovne baštine Emanuela Vidovića potvrđuje pravilo o stanju svijesti i savjesti društva za dostojnim zbrinjavanjem i prezentacijom pojedinih umjetničkih veličina, koje ovo isto društvo od prigode do prigode izvlači iz *naftalina* za demonstraciju nacionalne kulture i kulturnog identiteta. Vidovića nije, kao na primjer Meštrovića, pratila Fortuna u primjerenom likovnom i materijalnom priznanju, pa nije mogao sam sebi osigurati izložbeni prostor. Ipak, bilo bi nepošteno reći da je Vidović poslije smrti zaboravljen. Zahvaljujući radu i ustrajnosti pojedinaca, s velikim odjekom realizirane su retrospektive: 1971. u Zagrebu, 1982. u Splitu, te 1987. ponovno u Zagrebu. Autor svih izložbi je Igor Zidić, neupitno najzaslužniji za primjereno iščitavanje, valorizaciju i kontekstualiziranje Vidovićevog stvaralaštva unutar hrvatske i europske umjetnosti. Konkretni odjek uslijedio je dvije godine nakon splitske izložbe, kada je tadašnja Skupština općine Split za Muzej grada Splita otkupila 69 slika, a obitelj je, računajući s realizacijom planirane *Galerije* u sklopu *Muzeja* darovala *cjelokupan inventar posljednjeg Vidovićevog ateliera i svu sačuvanu dokumentaciju o njegovu životu i djelu* (N. Žižić u predgovoru kataloga). Do kraja ove godine ta virtualna *Galerija* egzistirala je tek u rasprama gdje i kako je riješiti. Kada je *voda došla do grla*, a nezadovoljstvo obitelji kulminiralo, Muzej grada Splita odlučio je otvoriti *Privremeni postav Galerije »Emanuel*

Instalacije Zlatana Dumanića: *Kulturoptimizam* i Rina Efendića: *Dosada* (obje iz 1999.) sa 12. *Adria Art Annala*

Damir Sokić: *Ficus*, 1997.

Emanuel Vidović: *Slikareva soba u Ulici M. Gorkoga (A. G. Matoša)*, oko 1943.

Izgled posljednjeg Vidovičevog atelijera rekonstruiran je u sklopu *Privremenog postava Galerije »Emanuel Vidović«*

Vidović«. Struka je u ovom slučaju jednostavno bila prisiljena na kompromis. Za smještaj zbirke i inventara posljednjeg umjetnikovog atelijera adaptirane su dvije raspoložive prostorije *Muzeja* u jugoistočnom dijelu prizemlja Papalićeve palače. Odlukom o smještaju *Galerije* u nedostatan prostor, *Muzej* je jednostavno želio javno iskazati brigu o umjetninama i još jednom uputiti apel za primjerenu prezentaciju i valorizaciju Vidovićevog djela. Pridodamo li da je adaptacija prostora morala poštivati principe zaštite spomenika, što podrazumijeva maksimalno očuvanje izvornog izgleda (s brojnim i velikim otvorima), očito je da taj prostor nije adekvatan za stalni smještaj *Galerije*. Pred svim tim ograničenjima kod realizacije postava našla se autorica izložbe i kataloga Nela Žižić s kolegama Josipom Miljakom, Mirkom Gelemanovićem i Marijom Marković-Boko. Kroz tematski i kronološki pristup postav je nastojao istovremeno predstaviti zbirku, autorove stilske mijene, motivsku raznolikost, te inkorporirati rekonstrukciju atelijera. U međusobno povezane, dvije izdužene paralelne prostorije ukupno su izložena 43 Vidovićeva rada u tehnici ulja, tempere, akvarela i pastela, nastala u vremenu od 1899. do 1953. Prvu *sliku* o umjetniku pružaju vedute iz Chioggie, Venecije, Solina, Splita i Trogira, te nekoliko mrtvih priroda i sakralnih tema (npr. *Gospa od Ružarija* i *Raspelo iz crkve sv. Dominika u Trogiru*, obje iz 1940.). U drugoj je prostoriji ugođaj intimniji zahvaljujući mnoštvu dragocjenih predmeta, Smajićevih skulptura, posmrtnih maski, lutki, okvira... u odijeljenom prostoru rekonstruiranog atelijera. Ovim tragovima životnog okružja umjetnik se često koristio kao motivima brojnih mrtvih priroda.

Smještajem nekoliko Vidovićevih slika unutar *ateljera* nameće se zaključak da je intencija bila što uvjerljivije reproducirati i/ili simulirati vrijeme autorove prisutnosti. Nauštrb iluzije žrtvovana je čitljivost, jer se motivi jedva razaznaju. Zanimljivo je da koliko god nas simulacija atelijera upoznaje s autorovom intimom, fizička prepreka — konopac (uistinu nužan) kojim je odijeljen uskraćuje gledatelju neposredni kontakt s Vidovićevim svijetom. Paradoksalno, Vidović nam je bliži na unutrašnjostima crkava, njegova stana, atelijera i mrtvim prirodama u drugom dijelu izložbene prostorije. Likovni doživljaj cjeline nažalost remete dvojna velika dvokrilna vrata. Zbog pomanjkanja prostora, nekoliko je slika povješano ispred polovično zakritih prozora, što se ne čini kao najsretnije rješenje.

Ove manjkavosti većinom su proizišle iz nezahvalnog prostora za ovakav tip izložbe, čega su u *Muzeju* bili svjesni. Naglaskom na privremenosti postava željelo se ukazati na to da konačno rješenje *Galerije* »Emanuel Vidović« treba naći izvan postojećih gabarita *Muzeja*. Isto tako je evidentno da predstoji još rada na valorizaciji, pojedinim datacijama i restauraciji umjetnina.

U ovom je trenutku konačno rješenje *Galerije* još uvijek na razini lijepih želja. Muzej grada Splita, uz financijsku potporu *Poglararstva*, učinio je *dobru stvar* za Vidovića. Međutim, on nije umjetnik lokalnog značenja i ne bi trebao biti isključivo splitski *problem*, iako grad mora biti nositelj inicijative u nalaženju rješenja. Međutim, stanje svijesti i savjesti, da se vratimo na početak, otvara pitanje o eventualnoj kontraproduktivnosti učinjenoga. Javnost je zadovoljena, duhovi su se smirili. Samo da privremeni postav ne postane stalni.

DUŠKO KEČKEMET: HRVATSKI NARODNI PREPOROD
U SPLITU
ZBIVANJA I LIKOVI, *GLAS DALMACIJE*, SPLIT, 1999, BR. 14-16, STR. 114.

Ivo Petrinović

Nedavno je tiskana knjiga dr. Duška Kečkemeta pod naslovom »Hrvatski narodni preporod u Splitu« u izdanju revije Dalmatinske akcije »Glasa Dalmacije« koja predstavlja pregled Hrvatskog narodnog preporoda i što je bilo objavljeno svojedobno kao feljton u zagrebačkom *Vjesniku* 1982. u povodu stote obljetnice pohrvaćenja splitske općine. Treba reći da tekst objavljen u ovoj knjizi sadrži važna zbivanja i istaknute likove koji su bili politički protagonisti bilo na narodnjačkoj ili autonomaškoj strani u Dalmaciji. Nakon knjižice Frane Ivaniševića iz 1932, pa zatim poznate knjige Grge Novaka »Povijest Splita« do sada nije bilo općenitijeg djela o narodnom preporodu u Splitu, iako se u povodu stotog jubileja dolaska splitske općine u hrvatske ruke 1982. pojavio znatan broj znanstvenih radova o pojedinim temama i akterima tih zbivanja.

Prema tome, ova je knjiga Duška Kečkemeta neka vrst sintetskog prikaza tih važnih zbivanja iz novije hrvatske povijesti. To više što se radi o autoru, inače povjesničaru umjetnosti i nacionalne i svjetske povijesti, koji je kao ravnatelj Muzeja grada i Galerije Meštrović te redoviti profesor domaće povijesti i umjetnosti 19. i 20. stoljeća na Filozofskom fakultetu u Splitu, ostavio impozantnu bibliografiju. To ukazuje da je Kečkemet autoritativni poznavatelj povijesnih zbivanja u 19. stoljeću, što ga čini kompetentnim za to razdoblje preporoda u Dalmaciji.

Stoga je ova Kečkemetova knjiga povijesni pregled, koja je pisana popularno a istodobno je povijest važnijih događanja i likova narodnog preporoda, bez poznavanja kojih nije moguće shvatiti što se događalo na području Dalmacije u drugoj polovini 19. stoljeća, gdje su se sudarile dvije političke koncepcije o budućem političkom razvoju Dalmacije. Poznato je da je jedna bila narodnjačka, koja je tražila inkorporaciju Dalmacije Hrvatskoj, što joj je organski pripadala, i druge autonomaške koja je najprije tražila

regionalnu autonomiju da bi poslije ta politička struja prešla na pozicije iredentizma i zahtijevala njezino pripojenje Italiji.

Autor je u prvoj glavi svoje knjige, kao uvodu, pokazao koja su istaknuta imena u prošlosti bila preteče narodnog pokreta, spomenuvši pjesnika Jerolima Kavanjina, književnika Andriju Kačića i Filipa Grabovca, liječnika Antu Kuzmanića i pjesnika Luku Botića. Kečkemet je pokazao da narodni pokret u Dalmaciji nije nastao odjednom već organski i da je korijene imao u našoj kulturnoj i književnoj baštini.

Autor se u knjizi najprije pozabavio autonomaškom ideologijom pokazujući kakvu je u tome ulogu odigrao Šibenčanin i poznati književnik Nikola Tommaseo, naglasivši da se on bojao da će Dalmacija nakon eventualnog pripojenja Hrvatskoj izgubiti povijesno ime i dugu povijesnu tradiciju. Time je zapravo on udario temelje autonomaškoj ideologiji koju su poslije zastupali njezini političari, s tezom da Dalmatinci mogu biti Slaveni ali nikada Hrvati.

U idućem članku autor pokazuje početke preporoda u Dalmaciji i u Splitu nakon ukinuća Bachova apsolutizma u Hrvatskoj 1860. kada se otvorilo pitanje preustrojstva Habsburške Monarhije i postavilo pitanje pripojenja Dalmacije Hrvatskoj, što je izazvalo podjelu dalmatinskih političara na aneksioniste i autonomaše. Autor je iznio zanimljivu činjenicu da je na političku svijest dalmatinskih narodnjaka utjecao talijanski Risorgimento, jer su se oni većim dijelom školovali na talijanskim sveučilištima, uglavnom u Padovi, gdje su se nadahnjivali borbom talijanskih rodoljuba za ujedinjenjem, što su željeli ostvariti i u svojoj domovini. Kečkemet opisuje kako se rasplamsavala borba između dviju struja koje su preko brošura vodile pravi polemički rat, što je stvorilo povoljnu političku klimu da se tada pojavi zanimljiva politička publicistika u Dalmaciji. Iz te se polemike nisu uočila samo stajališta tih dviju struja već, kako autor ističe, i različita mišljenja unutar njih, kao što su na primjer bila u Narodnoj stranci gdje su jedni, pretežno svećenici i uglavnom porijeklom iz unutrašnjosti Dalmacije, zastupali oštrij i nepopustljiviji stav, što ga je oličavao Miho Pavlinović, i drugi koji su bili porijeklom iz dalmatinskih gradova i zastupali pomirljiviji stav, a koje je predstavljao Miho Klaić.

Posebnu pozornost, što je i razumljivo, autor posvećuje zanimljivoj ličnosti toga razdoblja splitskom gradonačelniku i autonomašu Antunu Bajamontiju čija je uloga u tim zbivanjima bila presudna. On je dao zanimljivu ocjenu o toj ličnosti, tvrdeći da je Bajamonti, kao izuzetna i popularna osoba, dao vrijednost pobjedi narodnjaka, jer da je on bio isključivo negativna osoba, pobjeda bi narodnjaka u Splitu i Dalmaciji bila brža i lakša.

Autor je posebnu pozornost posvetio ulozi prosvjetnih i kulturnih društava koja su odigrala važnu ulogu u narodnom prosvjećivanju u preporodnoj borbi. Ističe Slavjansku narodnu čitaonicu u Splitu, gdje su se okupljali istaknuti narodnjaci koji su raspravljali o aktualnim političkim pitanjima te održavali književne i glazbene večeri, zbog čega su bili na meti grubih napada autonomaša.

Kečkemet je posebno objasnio pojavu i ulogu narodnjačkog glasila *Il Nazionale* (*Narodni list*) koji je počeo izlaziti 1. ožujka 1862. na talijanskom jeziku s malim dodatkom na hrvatskom. Prikazana je vrlo značajna uloga Natka Nodila, prvoga glavnog

urednika, koji je kao izvanredan poznavatelj klasičnog talijanskog jezika, na kojemu je i pisao, imponirao i političkim protivnicima, osobito kada je ušao u polemiku s Nikolom Tommaseom osporavajući njegove teze o Dalmatincima. Tu je Nodilo iznio svoju poznatu tvrdnju ako se Dalmatinci hoće narodno preustrojiti u Europi, onda trebaju zauzeti mjesto kao Hrvati, a ne kao Dalmatinci. Ta je tvrdnja autoru poslužila da ocrtá lik Natka Nodila kao političara koji je kao liberal više protežirao prirodno pravo od povijesnog, naglašavajući da je narod važniji od države. U knjizi značajno mjesto zauzima borba za hrvatski jezik u uredima i školama u Dalmaciji, u čemu je važnu ulogu imao Mihovil Pavlinović koji je u Dalmatinskom saboru već 1861, pokrenuo jezično pitanje, te Gajo Bulat čija je zasluga da je 1883. izglasan u Carevinskom vijeću novi Lex Bulat kojim se propisuje da se stranke i njihovi pravni zastupnici moraju služiti nekim od jezika koji su u zemlji običajni, što je značilo hrvatskim.

Ličnost narodnog preporoda u Dalmaciji koja je opravdano dobila zasluženó mjesto u Kečkemetovoj knjizi jest Vid Morpurgo sa svojom knjižarom u kojoj su se okupljali istaknuti narodnjaci, koji je ne samo izdavao političke brošure, već je i imetak stečen trgovinom i industrijom stavio u službu narodnog pokreta. Autor je pokazao da je Morpurgo dao gospodarsku podlogu narodnom preporodu u Splitu, i kada je umro 1911. nije ostavio nikakav kapital, jer je sve utrošio za narodnu stvar.

Posebno je značajan članak u knjizi opis poraza Bajamontija i splitskih autonomaša. Autor je istakao ulogu Gaje Bulata koji je razobličio Bajamontijevo društvo Associazione Dalmata, otkrivši niz nepravilnosti u njegovu poslovanju koje su bile protuzakonite, zbog čega je splitski gradonačelnik pao.

Treba naglasiti neka vanjskopolitička zbivanja u tome vremenu koja su posredno utjecala na uspjehe narodnjaka u Dalmaciji, što iz razumljivih razloga nije navedeno u knjizi, a pokazuju širu povijesnu dimenziju tih događanja. Naime, nakon što je stvorena ujedinjena talijanska država na Apeninskom poluotoku 1861, Austrija dobiva vrlo opasnog suparnika na Jadranu koji pokazuje teritorijalne pretenzije na neke jadranske krajeve Carevine. Zbog tih rivalstava izbija 1866. rat između Pruske i njezine saveznice Italije i Austrije, koji je obostrano bio vrlo prevrtljive sreće. Dok su pruske trupe pobijedile austrijske kod Kraljičina Graca, austrijska je vojska potukla talijansku kod Custoze i na moru u bitki kod Visa. Austrija se nakon sklopljenog mira odrekla primata u Njemačkoj u korist Pruske te predala Italiji Veneciju, ali je zadržala Dalmaciju — zbog uspješne bitke kod Visa — na koju su pretendirali Talijani. To se odrazilo na unutarnju politiku austrijske vlasti u Dalmaciji. Austrija prestaje podržavati autonomaše koji postaju mogući eksponenti talijanske vanjske politike (iredenta), te istodobno postaju skloni narodnjacima, čime se stvaraju preduvjeti za brži uspon hrvatskoga narodnog preporoda u Dalmaciji. Tako su vlasti i Crkva podržali Narodnu stranku na izborima 1882. i naredili državnim službenicima da glasuju za narodnjake.

Najzanimljivije je zadnje poglavlje pod naslovom »Konačna pobjeda«, u kojem autor pokazuje kako su narodnjaci dobili splitsku općinu u svoje ruke. To je poglavlje zanimljivo jer detaljno opisuje kako je došlo do pobjede narodnjaka zahvaljujući Gaji Bulatu. Za to je bila presudna pobjeda u prvoj sekciji trećeg izbornog tijela u Podstrani gdje su

narodnjaci dobili četiri vijećnika. To je utjecalo i na druga izborna tijela u gradu, osobito u prvome, gdje je bilo izabrano dvanaest hrvatskih vijećnika. Tako je Narodna stranka u Splitu u sva tri izborna tijela dobila ukupno 28 vijećnika, a autonomaši samo osam. To je bila vrlo važna pobjeda za budući razvoj grada, kada je Split kao hrvatski grad dobio legitimitet koji se nije više mogao osporiti.

Na kraju treba istaknuti da smo ovom Kečkemetovom knjigom dobili vrijedno djelo u kojemu se obrađuje naša nedavna prošlost, osobito razdoblje druge polovine 19. stoljeća kada se u Dalmaciji razbuktao narodni preporod koji je, iako u zakašnjenju u odnosu na preporod u Banovinskoj Hrvatskoj, postao važno povijesno zbivanje koje je odredilo ne samo budući politički razvoj Dalmacije kao hrvatske regije nego istaklo važnost njezine uloge u stvaranju i oblikovanju moderne hrvatske nacije.

SINTEZA STARI(JI)H I NAJNOVIJIH SPOZNAJA

JOSIP LISAC: *HRVATSKI GOVORI, FILOLOZI, PISCI*, MATICA HRVATSKA, ZAGREB 1999.

Sanja Vulić

Knjiga *Hrvatski govori, filolozi, pisci*, u izdanju Male knjižnice Matice hrvatske, još je jedna potvrda trajne zaokupljenosti njena autora dr. Josipa Lisca izazovnim temama iz hrvatske dijalektologije i povijesti jezika. Samo tri godine prije te knjige, tj. 1996. g., u istoj je toj knjižnici objelodanjena njegova knjiga *Hrvatski dijalekti i jezična povijest* pa je ova nova knjiga njen svojevrsni nastavak, barem u pogledu temeljne znanstvene orijentiranosti autora. Najveći njezin dio, koji obuhvaća 15 priloga, posvećen je istraživanju hrvatskih dijalekata, tri se priloga odnose na zaslužne hrvatske filologe, dok se u dvama analizira jezik hrvatskih pisaca. Sâm autor u Proslovu ističe da je tim svojim priložima želio »povezati star(ij)e spoznaje o pojedinim pitanjima hrvatske filologije i najnovije uvide« (str. 6). Dijalektološkim su priložima obuhvaćena sva tri hrvatska narječja. U okviru štokavštine u cjelini posebna je pozornost posvećena hrvatskim štokavskim dijalektima i njihovu razvoju i promjenama kroz stoljeća. Upozorava se da su svi šćakavski štokavski govori hrvatski, ili barem hrvatskoga podrijetla. Usto, autora osobito zanima govor bokeljskih Hrvata. Određujući Boku kao »staro granično područje između zapadne i istočne štokavštine«, utvrđuje zapadnoštokavsko podrijetlo govora bokeljskih Hrvata. Skupina tekstova iz čakavske dijalektologije započinje preglednim tekstom koji sadržava niz važnih pojedinosti o dosadašnjim proučavanjima čakavskih govora, počevši od sredine 19. stoljeća pa do najnovijih dana. Zasebno se obrađuje specifično dijalekatno stanje zadarskoga područja, koje karakterizira nazočnost dvaju dijalekata čakavskoga i dvaju dijalekata štokavskoga narječja, što je inače rijetka pojava na tako malom prostoru. Postupno poštokavljenje čakavskih govora na obali oko Zadra pokazano je na primjeru mjesta Privlake. Među govorima na zadarskom otočju izdvojeni su i istraženi govori otoka Iža i Ždrelca na Pašmanu.

J. Lisac ne zazire ni od vrlo teških i nezahvalnih pitanja hrvatske dijalektologije kao što je npr. hrvatsko-slovensko granično dijalekatno stanje, počevši od graničnoga područja u Istri, preko riječkoga zaleđa i Gorskoga kotara, do Hrvatskoga zagorja i Međimurja. Drugim riječima, istražuju se rubna područja južnočakavskog dijalekta u Istri (s ikavskim refleksom jata), zatim buzetskoga i jugozapadnoga istarskoga čakavskoga dijalekta, pa srednjočakavskoga dijalekta u govorima opatijskoga krasa (s ikavsko-ekavskim refleksom jata) te opet južnočakavskoga dijalekta u zaleđu Rijeke, tj. u govorima mjesta Klane i Studene. U sklopu rubnih područja u Gorskom kotaru najviše se pozornosti posvećuje zapadnom poddijalektu goranskoga dijalekta kajkavskoga narječja, iza čega slijedi analiza donjosutlanskih ikavskih kajkavskih govora na granici sa Slovenijom. Ta rasprava završava usporedbom kajkavskih međimurskih i slovenskih prekomurskih govora, dok se sličnosti i razlike bednjanskoga govora i štajerskih slovenskih govora razmatraju kao posebna cjelina u knjizi. Ističe se znatna razlika između bednjanskoga i susjednih govora sa slovenske strane granice. Još je više prostora u knjizi posvećeno govoru Ravne Gore u Gorskom kotaru koji pripada zapadnom poddijalektu goranskoga dijalekta kajkavskoga narječja.

Među hrvatskim je piscima J. Lisac izabrao dubrovačkoga preporoditelja Antuna Paska Kazalija te hrvatskom iseljeništvu dobro poznatoga Vinka Nikolića. Ističe često zaboravljan Kazalijev prinos hrvatskom pomorskom nazivlju. Prikaz Nikolićeva jezika započinje opisom šibenske dijalekatne situacije. Autor naglašava da je današnji Šibenik novoštokavski ikavski grad, pa se stoga djela napisana na šibenskom govoru ne smatraju dijalekatnom književnošću. Taj tekst završava osvrtom na Nikolićeve književne eseje.

Kao jedan od priređivača za tisak prvoga hrvatskoga putopisa *Putovanje k Jerosolimu* iz pera Jakova Pletikose, upozorava da je o postojanju toga putopisa hrvatsku javnost prvi temeljito izvijestio znanstvenik Tomo Matić 1963. g. Također nas upoznaje s prijepisom Pletikosina rukopisa koji je obavio jezikoslovac B. Šulek. U sljedećem nam tekstu predstavlja filologa Franju Fanceva kao vrsnoga poznavatelja hrvatskih protestantskih pisaca. Taj niz zaključuje s uglednim jezikoslovcem Stjepanom Ivšićem ističući njegove dijalektološke i standardološke prinose hrvatskom jezikoslovlju.

Autor razmatranim temama pristupa s ozbiljnom znanstveničkom temeljitošću, ali također uzima u obzir i širu čitateljsku publiku. Zbog tako širokoga raspona tema, mnogi će znatiželjnici, a naravno i filolozi naći u ovoj knjizi važnih i zanimljivih podataka koji će im omogućiti nove spoznaje i bolje poznavanje i razumijevanje spomenutih sadržaja.

BROD U ŽIVOTNOM OKOLIŠU

IGOR BELAMARIĆ: *BROD I ENTROPIJA*, KNJIŽEVNI KRUG SPLIT, 1998.

Godišnja Nagrada grada Splita (dodijeljena 1999.)

M i r o S a m b o l e k

U izdanju splitskog Književnog kruga izašla je u rujnu 1998. knjiga »Brod i entropija«, autora Igora Belamarića. Ovaj treći naslov u nizu Pomorska biblioteka ima 320 stranica, formata 24 cm, 21 crtež, 37 crno-bijelih fotografija, 12 dijagrama, 53 tablice te popis literature sa 260 izvora.

Autor dr. sc. Igor Belamarić, dipl. ing. brodogradnje, jedan od naših najistaknutijih i najplodnijih projekatana brodova, u ovoj je knjizi sažeo svoje bogato iskustvo stečeno dugogodišnjim radom u splitskom brodogradilištu, gdje je po njegovim projektima sagrađena čitava flota trgovačkih brodova svih mogućih tipova. Belamarić je jedan od onih inženjera koji u tehnici ne vide samo suhoparnu rutinu svagdašnjih obveza, već ju doživljuju izvorno, kao τέχνη — *umijeće*, a brod je za njega τέχνημα — *umjetnina*, kako to sam kaže u »poruci projektanta projektantu« na kraju svoje knjige. Zato je ovo djelo više od pukog izvora vrlo vrijednih podataka i uputa o tome kako treba osnovati trgovački brod, ono je riznica misli i stavova do kojih je autor došao gledajući brod iz svih perspektiva i promišljajući svaku njegovu najsitniju detaljnost.

Knjiga je podijeljena na petnaest nejednako velikih poglavlja nazvanih: Prolegomena, Pogledi na brod, Glavni stroj, Teza(e), Općenito o entropiji, Brod i entropija, Elementi broda koji bi se mogli reducirati, Glavne izmjere, odnosi i forma korita, Nadgrađe i kućice trgovačkih brodova, Pogonski uređaji po kriteriju najmanje entropije, Standardne osnove po kriteriju najmanje entropije, Višenamjenski brod, specijalizirani brod i entropija, Izgledni brodovi u budućnosti te Zaključne misli i zapažanja. Dvadeset stranica zauzima glosarij pojmova gdje su navedeni i različiti simboli primjenjivani za pojedine veličine, te tumačenje često susretanih akronima. U Dodatku su dani koeficijenti forme trupa prema raznim autorima, podaci o nepropusnim pregradama i dvodnu, te nekoliko formula za

snagu Dieselskog motora i iz nje izvedenih veličina. Na kraju je dodano abecedno kazalo stvari i pojmova, koje olakšava služenje knjigom kao priručnikom.

Ono što ovo djelo čini jedinstvenim u svijetu jest sveobuhvatna primjena »ekološko-entropijske paradigme«, to jest načela da se radi zaštite okoliša najbrižnije izbjegavaju nepovrativosti u procesima osnivanja, gradnje, iskorištavanja i raspripremanja broda. To drugim riječima znači da treba na najmanju moguću mjeru smanjiti svaki ne nužni utrošak energije, kojemu je konačni posljedak prirast entropije svijeta kao zatvorenog sustava, što se neposredno iskazuje porastom temperature okoliša.

Ova knjiga je i riznica ideja koje nisu potpunije razrađene, pa upravo zato otvaraju široko polje istraživanja u pronalaženju postupaka i algoritama koji će omogućiti konkretni proračun prirasta entropije u svim za praktičnu primjenu važnim slučajevima, te dati stroge dokaze nekih tvrdnji i činjenica izraženih u obliku postulata.

Djelo je ponajprije namijenjeno projektantima brodova, zatim stručnjacima koji, na primjer na fakultetima i u institutima, razvijaju metode osnivanja broda, ali može dobro poslužiti i kao dodatna literatura za postdiplomski studij iz osnivanja broda. Pa i posebno zainteresirani studenti brodogradnje starijih godina studija mogu u njemu naći mnogo korisnog. Konačno, to može biti zanimljivo štivo bilo kojemu inženjeru brodogradnje, ali i svakome tko zbilja voli brodove, jer će vidjeti brod u novome svjetlu i shvatiti da je on za svoga tvorca gotovo živo biće, kojemu poklanja — reklo bi se — očinsku nježnost.

U ovo doba obnove svekolikog hrvatskog gospodarstva, kada se od brodogradnje očekuje veliki doprinos, izdavanje ovakvog djela koje bi moglo unaprijediti našu brodogradnju, pravi je potez izdavača kojega treba pohvaliti za skromno lijepu opremu knjige. Trebalo bi misliti i na izdavanje ovoga djela na engleskom jeziku, što bi pridonijelo ugledu hrvatske znanosti u svijetu.

DALMACIJA U MOM OKU

GORDANA BENIĆ: *LATERNA MAGICA*, KNJIŽEVNI KRUG SPLIT, 1998.

Nagrada Tina Ujevića — Društvo hrvatskih književnika za knjigu pjesama objavljenu od travnja 1997. do travnja 1998. godine.

Tonko Maroević

Nagrađena *Tinovom* nagradom, priznanjem što ga samo Društvo književnika (»cehovski«) dodjeljuje svakog ljeta najistaknutijim pjesničkim ostvarenjima, najnovija zbirka Gordane Beniće trebala bi biti izložena nešto većoj pažnji javnosti, a bogme bi morala izazvati i primjerenije (bilo strože, bilo hermeneutički utemeljenije) kritičke opaske. Naš prikaz, dakako, ima skromniji zadatak, a taj je da u kontinuitetu praćenja aktualne poetske produkcije postavi knjigu *Laterna magica* u kontekst autoričinih ranijih ostvarenja i dijelom je svrsta među tendencije koje se dadu zamijeniti na suvremenom hrvatskom Parnasu (ili pak Marjanu i Sljemenu, ako su boravišta kakvih muza).

Premda je počela pisati i objavljivati još znatno ranije, Gordana Beniće je pretežno nazočna u posljednjem desetljeću, u svojoj zreloj (životnoj i radnoj) fazi, pa nije pretjerano zaključiti kako zapravo pripada duhu i naravi »devedesetih godina« i susljedno tome atmosferi »kraja stoljeća«. S četiri zbirke u osam godina kvantitativno je i kvalitativno iskočila među zanimljive pojave, među tvorce intimističkih svjetova o kojima treba voditi računa, pa je stekla i ponešto odjeka (koliko ga je u našim aktualnim prilikama uopće moguće imati). Inzistirajući na obliku »pjesme u prozi« jamačno nije olakšala recepciju kod šire publike, a i kod zahtjevnijih čitatelja ušla je u prostore često nezahvalnih uspoređivanja. Međutim, očito sustavno gradi svoj specifični trpko-opori govor, zasnovan na nekoj sjenovitoj, introvertnoj ponornoj slikovitosti, podržanoj konkretnim dalmatinskim ambijentima i toponimima, ponajprije onima unutar splitske Dioklecijanove palače.

Nakon tri guste zbirke pjesama u prozi ovom se zgodom javlja jednom varijantom širokoga, narativno i ritmički pokrenutoga stiha, čime barem na prvi pogled uvećava protočnost i zračnost govorenja. Po tko zna koji put prisjetit ćemo se činjenice da se ista

autorica bavi i slikarstvom i likovnom publicistikom, te da je njezina erudicija također vizualna, a njezina kultura muzealna. Sama to niti krije niti može zatajiti, to više što se i izričito poziva na neke kolegijalne primjere (Tomislava L. ili Ljubicu D. B. ili Marijanu M., o Tapiesu da ne govorimo). Stanovit broj naslova u tom je smislu također indikativan: *Obojene riječi, Prizemljena duga, Elegična veduta, Glosarij u kamenu, Posljednja slika*. Mnoge arheološke ili urbanističko-povijesne asocijacije situirane su i selektirane uglavnom po kriterijima estetike enformela (s vlažnim zidovima, s prodorima svjetlosti kroz koprene mraka, s mutnim prikazama i nejasnim svjetlucanjima). Od ranije secesijsko-symbolističke komparserije javljaju se nimfe i amoreti, kupido i vodoscoci, te poneka figura iz klasičnoga mitološkog repertoara.

Aranžirani prizori znanih lokaliteta (Salona, Kaštela, Sustipan, Marjan) imaju nešto od pompejanske zaustavljenosti i fantomske, »druge« nazočnosti. Zato nije slučajno da je zaokuplja i *Grad mrtvih, U podzemlju, Ispod mora, Obrnuti grad, Iščezli gradovi, Akvarij*. Ako su »gušter u snu« i »anđeli u parku« sretna kombinacija određenosti i neodređenosti, kod »oblaka« i »igri s pijeskom«, kod »pjesme o sjeni« i »brisanja« pa i kod »paludes« i »mlinice pantan« izrazita je neuhvatljivost, polimorfnost, »izmicljivost« — kako bi kazao Paljetak, ona dvosmislenost i dvoznačnost, međuzamjenjivost i preljevnost slika / prizora / znakova.

Dojam statičnosti — unatoč nekim »impresionističkim« proplamsajima — uvećan je silnom prevlašću prezenta, tako da bi neke pjesme mogle pripasti žanru antičkoga »ekfrasisa«, opisa stilizirane zbilje. Koristeći se formulacijama same autorice, njezina novija nastojanja fiksiranja »neuhvatljivih vidika« smjestit ćemo između »remboovske knjige« i djela *Anonima*. Naime, »bezimen kao bilo tko« sluti kako »iza ugla nema ničega i to je zapravo sve«. Ali maksimalizam negacije jest i priručni apsolutizam.

Slobodna Dalmacija, 18. svibnja 1999.

VRIJEDNA VRTLARICA
DUNJA FALIŠEVAC: *KALIOPIN VRT*, KNJIŽEVNI KRUG SPLIT, 1997.
Godišnja nagrada HAZU za znanstveno djelo (dodijeljena 1998.).

P a v a o P a v l i č i ć

Pripovijedanje u stihu pripada među one fenomene prošlih epoha koji su najteže razumljivi iz perspektive suvremene književne svijesti. Današnjem je čitatelju teško pojmiti da su u očima nekadašnjih ljudi postojali takvi sadržaji zbog kojih je vrijedno graditi na desetke tisuća stihova, brojiti slogove, kovati rime, i potrošiti godine rada na jedan jedini tekst. A pogotovo mu je teško pojmiti da se gotovo isti toliki trud tražio i od čitatelja, da je on svoju recipijentsku kompetenciju s mukom stjecao i s naporom upotrebljavao. Upravo zbog toga, onaj tko želi razumjeti književnost prošlih vremena — njezino mjesto u društvu i duhovne potrebe na koje je odgovarala — ima obvezu da se okrene verzificiranom pripovijedanju, jer u njemu je u dobroj mjeri sadržan odgovor na pitanje što je književnost za naše prethodnike bila i što im je značila.

A ipak, takvih istraživanja u hrvatskoj književnoj znanosti nema mnogo. Ne možemo se doduše požaliti stupnjem istraženosti nekih od spjevova renesansnoga i baroknog razdoblja, pa ni takvih djela kakvo je, recimo, Mažuranićeva *Smrt Smail-age Čengića*; ali, ne možemo ni ustvrditi da je ono što imamo doista sve što bismo o temi hrvatske epike željeli znati. Jer, već i najpovršniji pogled na popis epskih i sličnih sastavaka što ih je dala naša književnost otkriva što nam na tom polju, zapravo, nedostaje. Taj je nedostatak dapače dvostruk. S jedne strane postoji cijeli niz priča u stihu koje znamo uglavnom samo po imenu, koje, dakle, nisu adekvatno izdane, pročitane i opisane. S druge strane, ni oni tekstovi koje naša filologija poznaje nešto intimnije nisu uvijek proučeni na način koji bi nam se danas činio primjerenim: istraživali su se obično njihovi tematski aspekti i utjecaji što ih je na njih izvršio ovaj ili onaj strani pisac, dok je ostalo sasvim postrani ono po čemu ta djela pripadaju naraciji u stihu, dakle, njihove žanrovske specifičnosti i njihovo mjesto u životu društva kojem se obraćaju.

Upravo ta dva aspekta mogli bismo identificirati kao glavna uporišta ove knjige Dunje Fališevac. Jer, ova autorica — koja nas je i inače zadužila nizom vrijednih studija iz starije hrvatske književnosti skupljenih u nekoliko knjiga — vodi svoje istraživanje u dva najvažnija smjera. U jednu ruku, ona se bavi dosada neobrađenim epskim djelima iz raznih epoha hrvatske književnosti; u drugu ruku, poznatim i filološki raščlanjivanim djelima nastoji pristupiti sa stanovišta onoga što nam se danas čini kao najvažnije obilježje njihove strukture i njihova književnog postojanja. Zahvaćajući široki raspon od srednjega vijeka pa do dvadesetoga stoljeća, Dunja Fališevac opisuje epska djela hrvatske književnosti na različite načine: s obzirom na njihove individualne posebnosti, s obzirom na njihov položaj unutar epohe u kojoj se javljaju, s obzirom na njihov odnos prema hrvatskoj i europskoj epskoj tradiciji, a i s obzirom na današnje naše viđenje njihova mjesta unutar povijesti hrvatske književnosti.

Ovaj posljednji aspekt čini mi se osobito važnim. Jer, koliko god da knjiga ima skroman — a u isto vrijeme ingeniozan — naslov, ona je zapravo mala povijest hrvatske epike. Nije to samo zbog netom spomenuta vremenskog raspona što se u njoj pokriva, nego još više zbog drugih nekih njezinih osobina. U njoj je, na primjer, pregledno opisana svaka epoha i naznačeno je mjesto naracije u stihu u njezinim granicama. A što je još važnije, nema zapravo nijednoga pripovjednoga versificiranog teksta koji unutar korica ove knjige nije barem uzgred spomenut i kvalificiran, ako već nije bio i temom glavnoga narativa. Zato će onaj tko pročita ovo djelo dobiti pouzdanu sliku o životu hrvatske epike u cijelom njezinu razvoju.

Doista, i sama je kompozicija knjige s time u skladu. Na početku nalazi se studija koja daje kratki pregled povijesti hrvatske narativne poezije, od najstarijih vremena pa do u naše doba, gdje se daje sažeta karakterizacija epike u pojedinim razdobljima i donosi se iscrpan popis onoga što je u tom obliku u nas nastalo. Tako čitatelj dobiva predodžbu o tome kako se taj žanr razvijao i kakve je mijene doživljavao, pa dalje studije može čitati u odnosu na taj generalni nacrt povijesnog kretanja.

A te dalje studije zapravo razrađuju i dopunjuju uvodni pregled, zadržavajući se, dakako, prije svega na onome što je u tom povijesnom razvoju ostalo nejasno i neosvijetljeno, a bilo bi potrebno znati. Slijedi zato studija o spjevu *Pisan Svetogo Jurja* te neobično zanimljiv članak o spjevu Jakova Bunića *De raptu Cerberi* i njegovu odnosu prema Marulićevu spisu *Dialogus de laudibus Herculis*. I sam je Marulić, dakako, dobio ovdje zasebnu studiju: autorica raspravlja o figuraciji u njegovoj *Juditi*, uspjevši pokazati kako ta tema — koju je autoritativno načeo Petar Skok svojom raspravom s početka pedesetih godina — ni izdaleka još nije iscrpljena. Nešto se slično događa i u sljedećem tekstu koji nosi naslov *Mjesto epike u hrvatskoj renesansnoj književnosti u Dubrovniku*. Tu, naime, autorica pokušava odgovoriti na pitanje koje je malotko dosada sebi postavio, a nipošto se ne može reći da nije relevantno; to pitanje glasi: zašto je u Dubrovniku u 16. stoljeću bilo tako malo epova, zašto je sredina koja je tako mnogo dala u lirici i drami zapostavila naraciju u stihu? Ne pretendirajući da ponudi potpun odgovor, Dunja Fališevac ipak naznačuje smjer u kojem bi ga trebalo tražiti: razlozi su u jednu ruku društveni, a u drugu poetički.

Kao što se moglo i očekivati, osobito je mnogo mjesta u ovoj knjizi dobila barokna epika. Moglo se to očekivati zato što je autorica i inače ekspert za to razdoblje, a onda i zato što je u 17. stoljeću nastao lijep broj narativnih tekstova u stihu koji dosada nisu na adekvatan način privukli pažnju naše filologije. Upravo zato, na početku toga bloka o baroku stoji ovelika studija pod naslovom *Hrvatska epika u doba baroka*; njezina je zadaća da popiše i opiše djela koja su nastala u rasponu od početka 17. pa do druge polovice 18. stoljeća u raznim hrvatskim zemljama. Autorica svrstava tekstove u četiri temeljne grupe: u povijesne epove, epilije, religiozne spjevove i spjevove s temom iz privatnog života. Koliko god da je i sama klasifikacija zanimljiva, ovdje treba osobito istaknuti točnu i plastičnu sliku svega što je u to vrijeme nastalo kao naracija u stihu, a također i precizne kvalifikacije tih tekstova s obzirom na njihove poetičke karakteristike.

Ipak, nije se u toj studiji moglo o njima reći sve što je relevantno, pa zato slijede tekstovi koji se bave pojedinim specijalističkim aspektima toga korpusa. Nižu se tako rasprave o stilu hrvatske barokne epike (u kojoj se polazi od zanimljive konstatacije kako figure u epu nisu normirane, pa se po njihovu izboru može štošta zaključiti o autorovoj poetici), o kompoziciji i epskome svijetu *Osmana*, pa o Tassu i njegovu značenju za hrvatski ep, gdje se svojevrsni mit o presudnoj Tassovoj ulozi nastoji svesti na pravu mjeru tvrdnjom kako je dobar dio onoga što se smatra njegovim utjecajem zapravo općebarokna tekovina.

Slijede potom rasprave o nekoliko manje poznatih djela; koji put su to zanemareni tekstovi inače znanih pisaca, a koji put ni sami autori nisu dovoljno valorizirani. Govori se tako — u zasebnim člancima — o spjevovima Paskoja Primovića, Petra Bogašinića i Ivana Dražića, od kojih prvi ima religioznu temu, drugi povijesnu, a treći hagiografsku. Neke je od tih tekstova Dunja Fališevac već prije priredila i izdala, te je tako čitatelju omogućila da na tekstu neposredno provjeri zaključke što ih ona iznosi u svojim studijama.

Nakon rasprave o Reljkovićevu *Satiru* (gdje se ponovo pokazuje kako ima još mnogo nepoznatoga u djelima o kojima smo mislili da sve znamo), slijedi još jedan zanimljiv sintetički tekst, posvećen epici na razmeđu 18. i 19. stoljeća. Krećući se od jedne do druge hrvatske regije (a one upravo u to doba pomalo počinju postojati jedno i u književnom smislu, koliko god da im je povijesna baština različita), autorica daje preglednu sliku naracije u stihu u ono vrijeme, otkrivajući još jednom koliko je toga s nepravom zaboravljeno i koliko još mnogo posla stoji pred našom književnom historiografijom.

U 18. stoljeću epika — svuda u svijetu — pomalo zamire. Zbog toga sve ono što se pojavi poslije toga treba promatrati na jedan od dva načina: bilo kao zakasnjeli odjek prošlih vremena, bilo kao neki novi oblik naracije u stihu, koji više nije epika, ali s epikom stoji u nekakvoj relaciji, pa zato traži i posebnu poetičku kvalifikaciju. Upravo se ona i daje u tekstovima što u ovoj knjizi dalje slijede. Nižu se tu studije o epovima Jose Krmpotića i Paskoja Antuna Kazalija, te o spjevovima Ivana Dežmana i Ante Tresića Pavičića. Svako je od tih djela relacionirano prema drugačijoj trećicijskoj liniji i svako ima druga temeljna obilježja, koja su u ovim raspravama temeljito opisana i adekvatno interpretirana.

Upravo je to i inače glavno obilježje autoričina rada: precizan opis i prikladna interpretacija onoga što je opisom izdvojeno temeljna je odlika njezine metode. Svaki od tih elemenata ima i svoje osobitosti koje su vrijedne kraćega osvrtu.

Opis, tako, obraća pažnju na tematiku i motiviku djela, na njegovu kompoziciju, njegovu figuraciju pa na simbolička i alegorijska značenja koja se njime žele dosegnuti. Takav posao polazi ovoj autorici redovito vrlo dobro za rukom, pa pred čitateljem iskrsava jasna slika djela o kojem je riječ. To je, dakako, osobito važno kod onih tekstova koji su teže dostupni, ili su uopće slabije poznati, jer tako može pratiti izlaganje i onaj tko neko djelo nije imao u rukama. Interpretacija onoga što je opisom predočeno, s druge strane, ima također hvalevrijedne osobine: uočeni elementi dovode se redovito u vezu s tradicijom epskog stvaralaštva, s vladajućom poetikom vremena, sa statusom opisanoga događaja u društvenoj svijesti autorovih suvremenika i s nizom drugih takvih elemenata. Na taj se način stječe uvid u ono što je neki spjev značio ili htio značiti (a epska djela obično žele biti glas zajednice kojoj pripadaju, njezina predodžba o vlastitom mjestu u svijetu), a i uvid u stupanj do kojega je autor u svojoj verzificiranoj naraciji nov i individualan.

I još nešto: autoričina je metoda u najboljem smislu riječi primjerena njezinu predmetu. Jer, epsko stvaralaštvo redovito pretendira na sveobuhvatnost, teži da u sebe uključi što veća područja ljudskoga iskustva; normalno je zato da se i Dunja Fališevac u interpretaciji različitih spjevova koristi literaturom, pa i metodologijom preuzetom od historiografije, povijesti umjetnosti, filozofije, psihologije i drugih grana ljudskog znanja, kao što i među specifično književno-znanstvenim metodama bira svagda onu koja je najprimjerenija tekstu kojim se bavi. Ne držeći se samo jednoga prosedea, niti polazeći od neke isključive definicije epike, Dunja Fališevac uspijeva dati svome poslu potrebnu elastičnost. A s druge strane — možda upravo zato — uspijeva dati i konzistentnu i uvjerljivu interpretaciju povijesti hrvatske epike.

Ukratko, knjigom *Kaliopin vrt* dobili smo vrijedno znanstveno djelo koje će stručnjaci citirati, studenti će ga imati pri ruci, a tzv. obični čitatelj naći će u njemu informaciju ne samo o hrvatskoj epici, nego i o tome kako izgleda naša filologija u svojim boljim trenucima.

Vijenac, 16. listopada 1997.

LEKSIČKA GRAĐA MARULIĆEVA OPUSA
BRANIMIR GLAVIČIĆ: *MARULIĆEV LATINSKI RJEČNIK*
KNJIŽEVNI KRUG SPLIT, 1997.

Nagrada »Judita« Društva hrvatskih književnika dodijeljena na Marulićevim danima
1998.

Gorana Stepanić

Splitski je Književni krug u sklopu svoga sveobuhvatnog pothvata — izdavanja cijeloga poznatog Marulićeva opusa — objavio knjigu koja doduše ne donosi nijedno Marulićevo djelo, ali sadržava leksičku građu od koje je strukturiran cjelokupni Marulićev opus. *Marulićev latinski rječnik* Branimira Glavičića, vrsnoga znalca i prevoditelja Marulićevih djela, prvi je rječnik jednoga neolatinskog autora u nas i, koliko je poznato, u svijetu — prvijenac, dakle, u mnogočemu. Nastao iz potreba naše marulićevske filologije, popunjava ozbiljan nedostatak u latinskoj rječničkoj literaturi s kojim su se u svom dugogodišnjem radu suočavali znanstvenici i filolozi, baveći se Marulićevom latinštinom. U pola stoljeća aktivnoga književnoga rada, stvarajući na granici dviju književnopovijesnih epoha, Marulić je asimilirao i srednjovjekovni i humanistički, novovjekovni element, crpio je građu i nadahnuće iz nekoliko izvora: klasične književnosti, Biblije i iz patrističkih autora. Leksička raznolikost i bogatstvo Marulićevih djela rezultat je ovakve raznorodne orijentacije, koju je, međutim, bilo vrlo teško pratiti s obzirom na nedostatak odgovarajućih rječničkih pomagala. Latinsko-hrvatski rječnici koji su domaćem čitatelju dosad bili na raspolaganju bave se uglavnom klasičnim, a nešto i svjetovnim srednjovjekovnim latinitetom, a zanemaruju nezaobilazan izvor najvećeg dijela Marulićeva opusa — latinizam Biblije i kršćanskih otaca.

Glavičić je sam i bez uzora u ovome poslu sastavio rječnik koji sadrži riječi iz Marulićevih dosad objavljenih ili iz rukopisa poznatih djela, ne zaobišavši ni relativno nedavno otkriven glasgowski rukopis Marulićevih pjesama. Radeći uglavnom na izdanjima *Opera omnia* splitskog Književnog kruga, a kod pojedinih djela na izdanjima drugih izdavača pa i na rukopisima, izdvojio je sve riječi koje Marulić upotrebljava u

svojim autorskim tekstovima. Izostavljene su pritom one koje se nalaze u Marulićevim (izravnim) citatima iz drugih autora, ukoliko ih sam Marulić ne rabi izvan citata.

Na gotovo trista pedeset stranica proteže se opći rječnik, za kojim kao dodatak slijedi ne manje važnih sedamdesetak stranica rječnika vlastitih imena. Natuknice lijeve, latinske strane rječnika radi lakšeg su snalaženja i za potrebe rječničke norme, navedene pravopisom uobičajenim u domaćoj latinskoj leksikologiji (*j, v, ae*), od kojih Marulićeva praksa nerijetko odstupa. Zato je, na mjestima gdje je to potrebno, u zagradi, naznačena Marulićeva pravopisna, fonetska, morfološka ili, ukoliko je riječ o poeziji, prozodijska inačica, bilo da se javlja kao pravilo, ili samo povremeno. Kratice kojih je popis dan na početku izdanja objašnjavaju gramatičke kategorije riječi i, eventualno, njihovo nelatinsko porijeklo. Desna, hrvatska strana natuknice sadrži po nekoliko prijevodnih varijanata, odnosno sinonima, ali isključivo onih koji su relevantni za Marulićevu uporabu dotične latinske riječi. Kao sastavljač rječnika, Glavičić ipak nije preuzimao vlastita prevodilačka rješenja, ona kojima se služio prevodeći Marulićeva djela: primoran u svojim prijevodima na stilske i metričke ustupke, u rječniku je ponudio doslovnije i stilski manje obilježene prijevodne ekvivalente Marulićevih latinskih riječi.

U predgovoru je rječnik definiran kao sveobuhvatan — opis natuknice uz imenice bilježi atribute i njihovo mjesto u frazi; uz glagole ponuđeni su pripadajući prilozi, objekti, naznačena je njihova rekcija i uporaba u frazeologiji. Kontekst koji ilustrira prijevod latinske natuknice navodi se, za razliku od nje same, Marulićevim pravopisom, kako kaže autor, radi izvornosti i ilustracije. Na taj način korisnik rječnika može steći uvid u odmak Marulićeve grafije u odnosu na normu kakva je ponuđena u latinskoj natuknici.

Rječnik imena zasebno je otisnut na kraju izdanja. Korisnost takva dodatka neprijeporna je, jer neizmerno olakšava snalaženje u mnoštvu latiniziranih hebrejskih i grčkih antroponima kojima je Marulić napućio svoja djela slijedeći književne ili teološke uzore. Olakšano je i snalaženje u latinskim toponimima, kako onima koji se odnose na antičke i biblijske lokalitete, tako i onima kojima se imenuju Maruliću suvremeni europski gradovi. Ne treba podsjećati da su se pred problemima takve onomastičke građe dosadašnji latinsko-hrvatski rječnici pokazivali nedostatnima. Glavičićev je rječnik pomagalo kojim se korisnici neće služiti samo u čitanju Marulića, nego može znatno olakšati i čitanje drugih Biblijom nadahnutih i uvjetovanih tekstova, budući da rječnika biblijskog latiniteta u nas zasada nema.

Uz neke je riječi (autor ih definira kao rjeđe i rjeđeg značenja) navedena i lokacija (djelo i mjesto) na kojoj se pojavljuju. Ovakav je postupak svakako hvalevrijedan. No, u njemu se ujedno ogleda i nedostatak koji bi kompjutorska obrada teksta zacijelo otklonila. Naime, za ozbiljniju analizu Marulićeva opusa od presudne je važnosti precizno datiranje svakog pojedinog djela, a tome bi značajno pripomogao uvid u učestalost pojavljivanja pojedinih riječi, odnosno njihovih pravopisnih varijanata. Ovakvi su podaci u Glavičićevu rječniku dostupni samo sporadično, naime samo onda kada su po autorovoj procjeni leksem, odnosno fraza, dovoljno zanimljivi da bi im se naznačila i lokacija. U lociranju nekih navoda potkrala se pogreška (*contendere* se ne pojavljuje u *Davidijadi*, IX, 406, kako je naznačeno), a kod lokacija u proznim djelima problem je nešto kompleksniji: uz

leksem stoji naznaka koja upućuje na određenu stranicu točno određenoga izdanja dotičnoga teksta, tj. izdanja Književnog kruga Split. To znači da se ovim rječnikom moguće služiti isključivo čitajući navedena izdanja. Sve ovo upućuje na gotovo goruću potrebu za elektronskim zapisom cjelokupna Marulićeva djela i, u proznim djelima, numeracije odlomaka, što bi olakšalo pretraživanje teksta, omogućilo izradu konkordancije i uvelike poboljšalo marulićevsku filologiju, koja bi trebala promatrati tekstove neovisno o pojedinim izdanjima.

Marulićev latinski rječnik predstavlja velik korak u hrvatskoj marulologiji. Bit će nezaobilazno pomagalo, korisno naročito mlađim istraživačima Marulićeva golema latinskog opusa. Nadajmo se, ipak, da nije to i posljednji, konačan korak marulićevske leksikografije. Valja nam očekivati sljedeći izdavački potez edicije *Sabrana djela Marka Marulića* splitskoga Književnog kruga, koji će nastaviti dosadašnji niz tekstova i priručnika što podupiru proučavanje golema i značajna Marulićeva opusa.

Colloquia Maruliana VII, Split 1998.

EZOTERIČNA KNJIGA O KNJIGAMA

BRANKO JOZIĆ — BRATISLAV LUČIN: *BIBLIOGRAFIJA MARKA MARULIĆA. PRVI DIO: TISKANA DJELA (1477-1997)*, KNJIŽEVNI KRUG, MARULIANUM, SPLIT, 1998.

Nagrada »Mate Ujević« Leksikografskog zavoda »Miroslav Krleža«
(dodijeljena 1999.)

Neven Jovanović

Kada se gosti razidu iskazavši počast nacionalnoj ikoni, ostaje li išta osim mrvica *canapéa* i naramka spomenika? Što se Marulića tiče, čitaoče, gle! odgovor je *da*: u hrvatskoj znanstvenoj zajednici gori plamičak entuzijazma za *sustavno* proučavanje velikoga Splitsanina. Središte je tog entuzijazma istraživačko-informacijski centar *Marulianum*. Branko Jozić i Bratislav Lučin, istraživači *Marulianuma*, priredili su bibliografiju Marulićevih tiskanih djela; ona je prvi dio trilogije, a slijedit će je bibliografija rukopisa s Marulićevim djelima te bibliografija radova o Maruliću.

Do pojave *Bibliografije* Jozića i Lučina znanstvena zajednica nije imala pravog uvida u naizgled banalno pitanje: tko je sve, kada i gdje objavljivao Marulićeva djela. Nevažno? Bez tih poput krede suhih, poput kamena tvrdih činjenica svako istraživanje vezano uz oca hrvatske književnosti — pogotovu procjena njegove recepcije — ostaje veća ili manja apstrakcija.

Bibliografija ima tri glavna dijela. *Predgovor* sadrži odličnu sintezu Marulićeva djelovanja i smjerova proučavanja Marulićeve Baštine, metodološke postavke po kojima je izrađena knjiga i upute čitateljima *Bibliografija* donosi vrlo iscrpan opis 344 knjige u kojima se nalaze Marulićevi tekstovi. Te su knjige tiskane tijekom 550 godina, na desetak jezika (od latinskog i hrvatskog do flamanskog i japanskog), u šezdesetak gradova (od Venecije do Ann Arbora, od Humca do Méride). Važan je bibliografski instrument trostruko *kazalo* na kraju knjige (daje pregled izdanja pojedinih Marulićevih djela, pregled osobnih imena i zemljopisnih naziva). Tekst bibliografije dopunjen je vrijednim likovnim prilogom — tridesetak stranica sa sedamdesetak faksimila različitih Marulićevih izdanja.

Pred korisnikom *Bibliografije* otvara se tako riznica pouzdanih, pregledno izloženih, svakovrsnih podataka koji vane za raznolikim interpretacijama. Pomoću ove knjige moguće je pratiti plime i oseke popularnosti pojedinih Marulićevih djela; možemo locirati *špice* i *rupe* u recepciji, kronološki i geografski; iz bibliografskog opisa koji navodi neskracene naslove, popisuje popratne tekstove (dosad često zanemarivane) i objavljene izvatke Marulićevih tekstova možemo očitavati rađanje i preobrazbe Marulićeva kanona: koje su dijelove njegova opusa različiti izdavači različitih vremena smatrali više, odnosno manje važnim; sličnu pripovijest kriju reproducirane naslovnice Marulićevih izdanja — one su građa za malu *case study* iz povijesti tiskarstva, od inkunabule do kraja 20. stoljeća.

Prije Jožića i Lučina sva Marulićeva izdanja pokušao je popisati Josip Badalić (1950, u prigodnom *Zborniku Marka Marulića*). Badalićev »bibliografski pokušaj«, međutim, u odjeljku *Štampana djela* navodi 88 jedinica, dok ova bibliografija opisuje — ponovimo — njih 344. Tijekom pedesetak godina Marulićeva su djela, dakako, doživjela mnoga nova izdanja; no omjer spomenuta dva broja svjedoči i koliko smo u međuvremenu napredovali u znanjima o recepciji Marulića.

Možemo se zapitati i kako su ostali velikani hrvatske književnosti posluženi samostalnim bibliografijama njihovih izdanja. Letimična provjera otkriva da se nečim sličnim može dičiti ponajviše Krleža (on ima čak tri bibliografije, iz 1953, 1968. i 1998). Bibliografija Šenoinih djela objavljena je u Novom Sadu 1974; Kranjčević ima samo bibliografiju izabranih i sabranih djela iz 1984; Gundulić bibliografiju Akademijinih izdanja iz 1941; bibliografija radova o Matošu izdana je kao strojopis umnožen ofsetom iz 1976. Dijagnoza: velike lakune, prilično zastarjeli radovi; nemaju svi sreće poput Marulića.

Bibliografija Marka Marulića po svojoj je (bibliografskoj) prirodi nužno ezoterična knjiga, namijenjena onima kojima trebaju »knjige o knjigama«. To će biti ponajprije znanstvenici koji se bave Marulićem; dakle, inozemni i domaći povjesničari, povjesničari književnosti i umjetnosti, neofilolozi (uključujući i kroatiste i neolatiniste). Međutim, spoznaje koje obećava uporaba ove bibliografije mogle bi — i morale — izmijeniti cjelokupnu današnjicu; barem u onoj mjeri koliko je u njoj nazočan Marko Marulić.

Vijenac, 22. travnja 1999.

TEMELJNA KNJIGA O DUBROVAČKOM POMORSKOM PRAVU
ANTE MARINOVIĆ: *DUBROVAČKO POVIJESNO POMORSKO PRAVO – knjiga I,*
POMORSKO-PRAVNI PROPISI SREDNJOVJEKOVNE DUBROVAČKE KOMUNE,
KNJIŽEVNI KRUG SPLIT, 1998

Godišnja Nagrada grada Dubrovnika (dodijeljena 1998.)

Antun Cvitanić

Ante Marinović čitav je svoj radni vijek posvetio, kao vrstan latinski paleograf i pravni povjesnik, arhivskom istraživanju dalmatinske, osobito dubrovačke, prošlosti, a najviše razvitku dubrovačkoga pomorskog prava.

Marinovićeva je pradávná želja bila znanstveno obraditi cjelokupno dubrovačko pomorsko pravo sve do prestanka Dubrovačke Republike 1808. godine, i to ono koje se pojavljuje u statutarnim i zakonskim odredbama i odgovarajućim uredbama. Budući da je u pisano pomorsko pravo ušao i velik broj običajnopравnih odredaba, time je namjeravao bar dijelom odgovoriti i na problematiku najstarijeg nepisanog dubrovačkog pomorskog prava. Preostali dio tog izvora pomorskog prava, kao i ugovorno pomorsko pravo te pomorska sudska praksa ostali bi i nadalje otvorenim za proučavanje mlađim generacijama pomorskopravnih povjesnika. Marinovićev je naum ipak bio dati ono što je najvažnije i što predstavlja temelj za daljnje istraživanje pomorskopravne dubrovačke problematike.

Na početku svoga djela, nakon samog predgovora, Marinović daje opću uvodnu studiju koju skromno naziva »Kratki sumarni pregled povijesti Dubrovnika s posebnim osvrtom na njegovo pomorstvo«. Studija je u stvari opsežna i vrlo informativna, rađena je prema njegovoj priodizaciji političke, kulturne i pravne povijesti Dubrovnika od postanka Grada do početaka prošlog stoljeća. Zasnovana je na izvorima, svoj važnijoj literaturi o povijesti Dubrovnika i predstavlja izvrsnu sintezu dubrovačke prošlosti kroz koju se kao crvena nit provlači problematika njegova pomorstva. Ne manjkaju ni autorova dobro argumentirana mišljenja i prosudbe što bacaju novo svjetlo na neka pitanja dubrovačke povijesti i daju poticaj za daljnja istraživanja.

Osobit doprinos povijesti dubrovačkog pomorskog prava Marinović daje svojim trima studijama koje prethode izvornim latinskim tekstovima: studijom o pomorskim propisima u Dubrovniku prije njegova statuta iz 1272. godine, studijom o statutarnom pomorskom pravu i studijom o poststatutarnom pomorskom pravu. I one su koncipirane na najvišoj znanstvenoj razini te opskrbljene znanstvenom aparaturom s impozantnim brojem opsežnih bilježaka. S komparativnim pristupom, uz osvrt na svu moguću domaću i stranu literaturu i argumentiranim zaključcima samog autora, zajedno predstavljaju do danas najkompletniji rad o pomorskom pravu Dubrovačke komune. Najopširnija i najinformativnija je među njima, naravno, ona o pomorsko-pravnim propisima sedme knjige Statuta, koja je njima i posvećena, kao i o pomorskopravnim propisima koje je autor prepoznao u ostalim njegovim knjigama.

Marinovićev rad na priređivanju novog kritičkog izdanja latinski pisanih izvora pomorskog prava za vrijeme Dubrovačke komune sastoji se u tome što je, uspoređujući već od drugih objavljena izdanja s vrelima, ispravio omaške u transkribiranju ili tiskanju i uz postojeće bilješke popratio tekst velikim brojem vlastitih bilježaka. Time je upozorio na omaške ali i bolje protumačio teško prepoznatljive riječi srednjovjekovne latinštine nerijetko začinjene i našom etimologijom. U tome mu je pomoglo dugogodišnje iskustvo jer je svojevremeno bio i suradnikom u izradi akademijina *Lexicon Latinitatis medii aevi Jugoslaviae*. Služio se, naravno, i nizom leksičkih priručnika i knjiga, pa i tumačenjima iz *Index nominum et verborum* iz Akademijina izdanja *Liber statutorum civitatis Ragusii compositus anno 1272*. što su ga za *Monumenta historico-juridica Slavorum Meridionalium* priredili Bogišić i Jireček 1904. godine.

Pošavši od latinskog teksta pomorskih propisa usvojenih prije Statuta, od latinskog teksta sedme knjige Statuta i od latinskog teksta pomorskopravnih odredaba iz ostalih knjiga Statuta tog izdanja, Marinović je dao tri svoja kritička teksta. Izvorni latinski tekst *Knjige odredaba Dubrovačke carinarnice* preuzeo je iz knjige *Liber statutorum doane Ragusii 1277*. J. Lučića, Dubrovnik 1989. uz već spomenuto revidiranje i obogaćivanje vlastitim bilješkama. Latinski pak tekst iz *Knjige svih reformacija* uz sličan postupak preuzeo je iz knjige A. Solovjeva, *Dubrovački zakoni i uredbe*, Beograd 1936.

Pregledane i ponegdje ispravljene latinske tekstove izvornika Marinović daje u hrvatskom prijevodu trudeći se da budu što razumljiviji današnjem čitatelju ali i što vjerniji, osobito u svom pravno-povijesnom značenju. Zato je za mnoge pojmove stavljao u zagradama i njihovu inačicu. Autorov doprinos u sastavljanju kritičkog prijevoda tih latinskih tekstova je sljedeći:

1. Pomorsko-pravni propisi stariji od Statuta do danas nisu bili objavljeni u hrvatskom prijevodu, pa je to Marinović prvi učinio.

2. Hrvatski prijevod sedme knjige Statuta bio je svojevremeno objavio Z. Šundrica, *Dubrovačko pomorsko pravo – Prijevod sedme knjige Dubrovački statuta*, Dubrovnik 1972., a prijevod Statuta u cjelini M. Križman i J. Kolanović u knjizi *Statut grada Dubrovnika 1272*, Dubrovnik 1990. Marinović ga je poboljšao izvršivši nužne ispravke i nadopune.

3. Svojim prijevodom pomorsko-pravnih propisa iz ostalih knjiga Statuta također je doprinio poboljšanju spomenutog prijevoda iz 1990. godine.

4. Prihvaćajući prijevod J. Lučića, *Knjiga odredaba Dubrovačke carinarnice 1277.*, Dubrovnik 1989. revidirao ga je.

5. Hrvatski prijevod iz *Knjige svih reformacija* do sada nije postojao, pa ga Marinović prvi daje.

Osnovna kulturološka i znanstvena vrijednost Marinovićeve rukopisa jest u tome što su njime na jednom mjestu dati svi (doslovno *svi*) pomorsko-pravni propisi stare Dubrovačke komune, što su provjerena dosadašnja njihova izdanja i na taj način ponuđen daljnjim istraživačima do danas najkritičniji takst izvornika, što je taj tekst popraćen brojnim i iscrpnim novim autorovim bilješkama i tumačenjima, što je priređen njegov do danas najadekvatniji hrvatski prijevod i što je popraćen općom opsežnom povijesnom uvodnom studijom i posebnim pravnopovijesnim studijama koje kao cjelina pružaju najkompletniju znanstvenu raspravu o srednjovjekovnom dubrovačkom pomorskom pravu.

ZALJUBLJENA U KNJIGU

JOANNA RAPACKA: *ZALJUBLJENI U VILU*, KNJIŽEVNI KRUG SPLIT, 1998.

Nagrada »Davidias« Društva hrvatskih književnika dodijeljena na Marulićevim danima 1999.

Zoran Kravar

Starija hrvatska književnost, otkako je u 19. stoljeću postala predmet domaće katedarske filologije i povijesti književnosti, zanimala je i stručnjake iz stranih sredina, ponajviše iz Njemačke, Italije i slavenskih zemalja. Poznavalac inozemnih priloga o našoj ranonovovjekovnoj književnosti čak će razaznati male konjunktore njezina proučavanja na stranim sveučilištima, prije svega plimu njemačkih priloga i disertacija objavljenih od kasnih pedesetih do sedamdesetih godina. Ti trendovi pripadaju uglavnom u doba prije raspada druge Jugoslavije, a ovisili su o različitim činiteljima, na primjer, o razvoju inozemne slavistike ili o djelatnosti hrvatskih profesora na stranim sveučilištima. Ipak, jako im je pogodovao i izdvojeni položaj nekadašnje Jugoslavije u socijalističkom i *eo ipso* slavenskom svijetu: u inozemstvu se, naime, hrvatskom kulturom bave slavisti šireg spektra, kojima se naše teme moraju nametati u konkurenciji s ruskima, poljskima, češkima itd., a prije dvadeset do trideset godina svjetskopolitička situacija bila je takva da je otvorenost jugoslavenskih granica, zajedno s neograničenim mogućnostima rada u zagrebačkim, dalmatinskim i dubrovačkim knjižnicama i arhivima, uvelike jačala konkurentnost hrvatske književne baštine.

Danas, kad se sav slavenski svijet izmigoljio iz socijalizma, a veće slavenske zemlje otvorile granice i arhive, objektivno je teže skretati interes stranih slavista prema hrvatskoj knjizi. Ipak, valja, ne bez žaljenja, dodati kako ni naša zemlja sa svoje strane ne poduzimlje organizirane napore da takvu razvoju pripomogne. U socijalističkom se razdoblju to moglo obrazlagati položajem Hrvatske u tadašnjoj federaciji, ali nije jasno zašto ni nakon godine 1990. nije bilo nastojanja da se — u formi kakva stalnoga centra — osigura institucionalna osnova za kontakte stranih kroatista s domaćim znanstvenicima, s našim institucijama i s ovdašnjom javnošću. Iznenađuje i to što se u našoj kroatističkoj literaturi još uvijek ne

smatra grijehom blaženo ignorirati strane priloge o našim stvarima: književnopovijesni radovi u kojima se izbjegava dijalog sa svijetom i u kojima čak prevladuje ton eurofobijske uskogrudnosti nisu u nas ni rijetki ni društveno necijenjeni.

* * *

Radovi poljske slavistice Joanne Rapacke, koja, usprkos dokazanu snalaženju u širem južnoslavenskom okviru, izrazito inklinira hrvatskim temama, osobito dubrovačko-dalmatinskim, utješno odudaraju od nevesele pozadine koju sam upravo ocrtao. Oni, doduše, tu pozadinu ne uklanjaju, ali se ne može reći ni da s njom računaju i od nje »profitiraju«: svoju bi uobičajeno visoku vrijednost zadržali i kad bi hrvatska književnost uživala svjetsku recepciju mnogo bolju od današnje.

Gđa Rapacka pobudila je zanimanje hrvatske stručne javnosti objavljenom verzijom svoje disertacije o Gundulićevoj *Osmanu* (1975), a zatim ga nastavila privlačiti, tako reći, sezonski, redovitim sudjelovanjem na našim stručnim skupovima, osobito na *Danima Hvarškoga kazališta*, koji su se (donekle u neskladu sa svojim »teatrološkim« naslovom), razvili u trajan *symposion* o razdobljima hrvatske književnosti.

Prije nekoliko godina počeli su ljudi iz struke signalizirati našim nakladnicima da bi knjiga izabranih studija Joanne Rapacke u hrvatskom prijevodu mogla značiti dobit za našu stručnu publiku. Splitski Književni krug, koji je u svojoj *Biblioteci znanstvenih djela* već sabrao lijep broj radova o hrvatskoj književnosti, osobito starijoj, ozbiljno je i odgovorno prihvatio izazov, pa je priželjkivana knjiga danas pred nama.

* * *

Knjiga Joanne Rapacke nosi lijep naslov, koji ističe dvije emblematske crte hrvatskoga ranonovovjekovnog pjesništva, jednu sadržajnu (ljubav i zaljubljenost kao književni motiv i povod pjesničkom poslu) i jednu leksičku (običaj naših pjesnika da svoju odabranicu nazivlju »vilom«). Knjiga sadržava 14 radova koji pokrivaju najvažnija područja hrvatske ranonovovjekovne književnosti. Posljednjim člankom, posvećenim ideologiji gornjohrvatske aristokratske elite u 19. stoljeću, Rapacka prekoračuje vremenske međe stare književnosti i — nadajmo se — učvršćuje mostobran na novom tematskom prostoru. Knjiga sadržava i pogovor o autorici iz pera Dunje Fališevac, koja je, valja naglasiti, rad Joanne Rapacke kontinuirano pratila od početka i o njemu izvješćivala u našim stručnim publikacijama.

U obilju materijala što ga starija hrvatska književnost nudi proučavatelju, gđa Rapacka uvijek odabire teme (autore, opuse, tradicije) u kojima se — bez obzira na stupanj njihove proučenosti — mogu otkriti dosada neuočeni, kadšto čak i iznenađujući sadržaji i aspekti. Na primjer: u prvom članku (*U krugu analogija između poljskih i hrvatskih planktusa*) ispituje mogućnost nove književnopovijesne klasifikacije i, samim tim, drukčijega razumijevanja jedne važne sastavnice hrvatskoga kasnosrednjovjekovnog pjesništva; u *Fragmentima o Maruliću* pokušava preciznije odrediti položaj Marulićeva opusa između srednjovjekovnih tradicija i humanističkih svjetonazora; u radu *Tankred u Carigradu*, koji je kao poglavlje njezine knjige o *Osmanu*, već i utjecao na našu literaturu

o Gunduliću, otvara originalne uvide u tematski svijet najvažnijega epa starije hrvatske književnosti.

U metodološkom se smislu gđa Rapacka prirodno oslanja na analitičke instrumente i procedure udomaćene u poljskoj znanosti o književnosti, o čemu, na primjer, svjedoči njezino rukovanje pojmom književne vrste, tj. njezina pojačana svijest o vrstovnoj pripadnosti književnoga djela kao okviru njegova razumijevanja i polazištu za njegovo komparativno proučavanje. Ali, ona se vješto ispomaže i tradicionalnim filološkim metodama, koje su u radu sa starijim hrvatskim tekstovima još uvijek nenadomjestive. Dobro poznaje i međunarodni kontekst starijega hrvatskog pjesništva, tj. srednjovjekovni latinitet i ranonovovjekovnu talijansku književnost, a zanimljive su i njezine povremene poljsko-hrvatske komparacije, kojih se uvjerljivost temelji na okolnosti da su poljska i hrvatska književnost od kasnoga srednjeg vijeka do baroka bile izložene utjecajima istih kulturnih krugova, pa su se na sličan način izdvojile iz slavenskoga jezičnog prostora.

Osim odnosa između književnosti i književnosti, Rapacka često nastoji utvrditi i skrivenija prožimanja književnosti i života. Prisutnost povijesti u tekstu kao i sposobnost književnosti da svojim vrstovnim apriorizmima ili svojim mitovima zarazi život, predodredi biografiju i preparira optiku u kojoj ljudi vide, pamte i opisuju jedni druge, na više je mjesta predmet njezinih izlaganja, napose u članku o Faustu Vrančiću, gdje se predaja o »letećem čovjeku« tumači kao niz uzajamnih oplodivanja legende i sudbine.

Opremljena dobrim heurističkim pretpostavkama i kvalitetnom metodologijom, Rapacka, ipak, privlači čitatelja i svojom laganom spisateljskom rukom i nenapregnutom misaonošću, koja se obzirno i s ljubavlju odnosi prema predmetu, a zanimljivih se i neočekivanih spoznaja uspijeva domoći prividno bez napora. Iza *Zaljubljenih u vilu* osjeća se zaljubljenost u knjigu. Samo, za razliku od nepopravljivo jednostrane ovisnosti na Šiškov, Džorin ili Hanibalov način, u autoričinu je slučaju ljubav obostrana: knjiga uzvraća.

Ali, nastranu šala i metafore. Knjiga Joanne Rapacke djelo je iznimne vrijednosti, koje na pregledan način, u oslonu na impresivno stručno znanje i na veliko i neponovljivo osobno iskustvo, obrađuje nove teme ili nove aspekte poznatih tema. Kao inozemni prilog proučavanju hrvatske književnosti, knjiga bi morala interesirati svu našu kulturnu javnost, a bit će nezaobilazna za domaće kroatiste, barem za one koji ne misle da se vrijeme zaustavilo godine 1945. ili 1954, tj. s Kombolovom *Hrvatskom književnošću do preporoda* i s Barčevom *od preporoda*.

Vijenac, 22. listopada 1998.

LITERARNA ARHEOLOGIJA

PETAR SELEM: *IZIDIN TRAG – EGIPATSKI KULTNI SPOMENICI U RIMSKOM ILIRIKU*, KNJIŽEVNI KRUG SPLIT, 1997.

Godišnja nagrada grada Zagreba za znanstveno djelo (dodijeljena 1998.)

Mirjana Sanader

Čini se da je kult egipatske božice Izide dospio u Rim već vrlo rano, možda u Sulino vrijeme i to ponajviše zahvaljujući tamošnjim Egipćanima. Međutim, u tim ranim vremenima prodor stranoga kulta među Rimljane nije se događao bez otpora. Kako nas obavještavaju Ciceron (u svojim »Pismima Atiku«), Dion Kasije te Tertulijan (u »Apologetiku«), ali i drugi antički pisci, vlast je u početku zabranjivala kultnu službu u čast Izide i rušila je njezina svetišta. No čini se da je već za Kaligule kult bio dopušten, štoviše, da je postao čak i služben. Za vremena Domicijana, ali i Karakale podižu se veliki, blistavi hramovi posvećeni Izidi. A prodor njezina kulta u rimsku državu pospješila je, između ostaloga, i činjenica da su Rimljani u sklopu svoje ekspanzionističke politike novačili vojnike iz svih pokorenih krajeva, među kojima je bilo i mnoštvo poklonika Izide. Vojnici su s vremenom prihvaćali i rimsku kulturu i njene kultove, ali nisu zaboravljali i tečevine svojih matičnih kultura. Štoviše, danas se čini da službeni Rim, u neko doba, nije imao ništa protiv toga da pokoreni narodi, ali i vojnici štuju svoja domaća božanstva, dokle god su se s poštovanjem odnosili prema rimskim kultovima. I pojava Izidina kulta u rimskoj provinciji Ilirik, dade se protumačiti u gornjem kontekstu. No vjerojatno su ipak u početku bili trgovci koji su štovanje toga kulta donijeli sobom, a potom i sami vojnici. Zanimljivo je spomenuti da je kult trajao sve do 5. stoljeća, dok nije kao i drugi poganski kultovi sasvim podlegao kršćanstvu.

Profesor Stare povijesti na Filozofskom fakultetu u Zagrebu Petar Selem, već je, od ranije priznat stručnjak za egipatske kultove, koji su i u ovoj, najnovijoj njegovoj knjizi tema znanstvenog istraživanja. Ovoga puta Selem nam predstavlja egipatske kulturne spomenike s područja rimske provincije Ilirik. I odmah valja reći da je knjiga vrlo posebna, jer autor u njezinu koncipiranju nije slijedio uobičajene modele na koje smo navikli kad

je riječ o knjigama ovakve vrste, u kojima je naime glavno polazište spomenički materijal, nego ide drugim putevima.

Autor doduše započinje knjigu proslavom u kojem naznačuje njezinu osnovnu problematiku, no te uvodne riječi nisu suhoparna objašnjenja niti ravnomjerno nabranje razloga njezina nastanka. Petar Selem je, premda prije svega arheolog i kunsthistoričar, ipak i literat, nadareni gospodar riječi, pa nipošto neće propustiti prigodu kao što je ova. A dojam o literarnosti teme nadaje se već i po sebi, iako istraživanje Izidina kulta pripada u prvom redu arheološkom znanstvenom polju. Čini se dakle, a vratimo li se proslavu, da ne bi bilo pretjerano ustvrditi da taj Selemov tekst spada među najliterarnije tekstove u hrvatskoj arheološkoj bibliografiji. Proslav *Izidina traga* izaziva znatiželju u čitatelja, pothranjujući i šireći mu horizont očekivanja u odnosu na stranice koje slijede.

Slijedi poglavlje nazvano *Putovi*, koje donosi iscrpnu povijest nastanka Izidina kulta i njegova širenja iz matičnih prostora u daleka prostranstva velikoga rimskog imperija. U ovom poglavlju dominira pak Selem, znanstvenik koji temeljito poznaje suvremene znanstvene dosege i problematiku vezanu uz dotični kult kao i relevantnu literaturu. On tako najprije iščitava tragove Izidina kulta od onih jedva vidljivih u pijesku ranog Egipta, pa do onih očevitnijih i dubljih iz razdoblja helenizma i rimskog doba. Izidin trag sasvim je konkretan, opipljiv i stvaran tek na spomenicima. Zahvaljujući njima on i nije više trag, on to prestaje biti, a postaje spomen, kako će autor i nasloviti svoje najopsežnije poglavlje. *Spomeni* su u stvari katalog svih sačuvanih spomenika egipatskih kultova s područja Ilirika.

Ilirik je bila rimska provincija utemeljena na području na kojem će (najvećim dijelom) kasnije nastati i rimska provincija Dalmacija, ali i dijelovi nekih drugih provincija, pa i dio jedne italske regije. Spomenici su podijeljeni po zemljopisnim područjima na kojima su nađeni, odnosno u kojima se čuvaju. Svaka kataloška jedinica obrađena je na najzahtjevniji način. Uz detaljan opis pojedinog spomenika, navedeno je i mjesto nalaza, mjesto čuvanja, datacija, te citirana i relevantna literatura. Autor vrlo često iznosi i svoj komentar, jer mu dio kipa ili sam kip nisu samo vrijedni spomenici *per se*, kao što mu ni uporabni predmeti nisu samo puka informacija o nekadašnjim zanatskim postupcima. Svi ti spomenici, svi ti artefakti iz egipatske kulture Selemu predstavljaju i nešto više, oni su mu naime i putokazi prema novim spoznajama.

U sljedećem poglavlju, a na temelju epigrafskih spomenika, autor istražuje podrijetlo, socijalni status i spol štovatelja Izidina kulta. Piše i o ulozi svećenika, posrednika između toga božanstva i vjernika, te donosi i podatke o drugim egipatskim božanstvima koja su se nekoć štovala u Iliriku. Pisani tragovi nisu za Selema, kako se čita u tom poglavlju knjige, samo slova kroz koja možemo nešto više saznati o prošlosti. Oni su prije svega dokazi o postojanju konkretnih ljudi koji su ostavili svoj trag. Tako u ovom poglavlju knjige, nazvanom *Ljudi*, autor piše o natpisima kao o dokumentima promatrajući ih iz aspekta ljudske prirode, dočaravajući nam živoga čovjeka. U tom dijelu knjige očituje se, pače i prevladava, Selemov svojevrsni antropološki pristup koji sugerira, uz nužni respekt prema dokumentarističkoj vrijednosti pojedinog spomenika, da su spomenike prije

svega stvorili ljudi čija se priroda i karakter nisu previše razlikovali od današnjih. On kaže: »Natpisi nam govore ponajprije o vjernicima, a tek onda o bogovima.«

Tako saznajemo da su ljudi koji su bili poklonici Izidnog kulta imali osobine kojima se odlikovao i sam kult, da su bili, primjerice, kozmopolitskoga karaktera. Zadnji, završni dio knjige čini impresivni instrumentarij; tu je popis skraćena i lista literature, opsežan sažetak na francuskom jeziku, kazalo osobnih imena, zemljopisnih naziva i kulturnih pojmova kao i brojne crno-bijele fotografije.

O tragovima egipatskih kultova, i posebno Izidina kulta, u rimskoj provinciji Iliriku, u izvanstručnoj javnosti vrlo se malo zna. Najviše radova na tu temu objavljeno je po stručnim časopisima i to uglavnom iz pera autora ove knjige. Pojavljivanjem knjige »Izidin trag« omogućuje se upoznavanje nekih segmenata antičke religioznosti i širem čitalačkom prostoru. A oni koji posegnu za knjigom promatrat će izbliza događaje iz davne prošlosti. To je naime temeljni dojam pri čitanju knjige, a imamo ga zahvaliti umješnu i uspješnu autorovu peru. Ogoljevši prošlosne događaje do samoga smisla, a njihove aktere do same naravi ljudskoga bića, kreće se autor na najboljim tragovima postmoderne, a zahvaljujući ponajviše njegovom vještom peru, i arheologija postaje literatura.

Vjesnik, 9. prosinca 1998.

PRIJELOMNA KNJIGA SLAVONISTIKE

MILOVAN TATARIN: *OD SVITA ODMETNICI*, KNJIŽEVNI KRUG SPLIT, 1997.

Godišnja nagrada HAZU za znanstvene novake (dodijeljena 1998.)

Julijana Matanović

Jedna od rijetkih knjiga koju, kad je slavonska dionica nacionalne književnosti u pitanju, spominju proučavatelji dopreporodne hrvatske književnosti, ona je Tome Matića iz 1945. godine, naslovljena *Prosvjetni i književni rad u Slavoniji prije preporoda*. Razlog zbog kojeg se ona nalazi među najcitatiranim štivima gotovo svakog znanstvenika koji ulazi u spomenutu književnopovijesnu problematiku ne leži isključivo u iscrpnosti Matićeva pristupa nego, daleko više, u njegovoj osamljenosti i nezainteresiranosti drugih za korpus određen u naslovu knjige. Rijetko je stoga danas pronaći raspravu koja se bavi problematikom slavonske stare književnosti, a da se u njoj, barem s nekoliko riječi, ne naglasi oskudna proučenost. Ako su glavobolje nad takvim stanjem do sada ublažavane objavljivanjem pojedinačnih, ponajčešće obljetničarskih članaka i onih napisanih za simpozijska izlaganja, onda se, nakon pojavljivanja knjige Milovana Tatarina, naslućuje mogućnost njihova konačnog izlječenja. Uvjeriti se u snagu novoga književnoistraživačkog lijeka, znači ukratko izdvojiti zajednička mjesta rasprava uključenih u knjigu i vrednovati njihov doprinos u oblikovanju nove slike jednoga do sada, ponavljam, najneistraženijeg dijela hrvatske književnosti.

Premda je riječ o knjizi u kojoj je okupljeno sedam studija (*Kako su se u Slavoniji u 18. stoljeću prepjevali psalmi, Nabožni spjevovi Antuna Josipa Knezovića, Kanižlićeva Sveta Rožalija i metametrički aspekti stiha i oblika, Književni utjecaji u Bogomolnoj knjižici Marijana Lanosovića, Antuna Josipa Turkovića Život svetoga Eustakije, Pisme jadovite Josipa Stojanovića i Dila svetih mučenika Ivana Marevića - slavonska bibliotheca sanctorum*) na temu nabožne književnosti u Slavoniji u 18. stoljeću, valja istaknuti da su one tako povezane da se knjiga predstavlja čvrstom cjelinom. Kako je riječ o neproučenom korpusu, o tekstovima koji se u novije vrijeme nisu pojavljivali pred čitateljima, što uostalom signalizira i metaforizirani naslov kojim se žele pokriti do sada zapostavljeni i

nedovoljno istraženi pisci, autor je bio prisiljen kroz njih proći u izvornom obliku i pred čitateljem ih detaljno opisati.

Svaku pojedinu raspravu Tatarin započinje napomenom o dosadašnjem stupnju proučenosti odabranog autora i njegova djela i pri tome, što je i te kako važno naglasiti, ispravlja brojne bibliografske netočnosti koje su se, kako i sam navodi, zbog snage filoloških autoriteta koji su ih izrekli, nekritički preuzimale. Time potvrđuje da je slijedio upravo Matićevo načelo o potrebi držanja svake knjige u ruci i provjeravanja izvornih tekstova vlastitim očima. Isto tako, on navodi i povijesti i preglede književnosti koji te autore ne spominju, premda su to, zbog nekih karakteristika djela, trebale učiniti. Na pojedinim će mjestima autor otkrivati i svoj proučavateljski postupak naznakama poput: *Koliko je meni poznato, Zabilježio sam samo jednom*, a same će središnje analize opremiti bogatim bilješkama; od onih u kojima će navoditi signature pod kojima se čuvaju predlošci, do onih u kojima će sugerirati neke buduće teme vezane uz isti korpus.

Nakon što je opisao stanje proučenosti, ili dao osnovne karakteristike žanra koji je postao predmetom njegove interpretacije, Tatarin ulazi u detaljnu analizu teksta. Čak da unaprijed i nije ispravio brojne faktografske netočnosti i tim činom naznačio potrebu vraćanja pravoj filologiji, autorov doprinos proučavanju starije hrvatske književnosti ne bi ostao nezamijećen. Naime, svaki je tekst, poslije smještanja u kontekst, pročitao primjenom suvremene naratološke aparature, čime on postaje bliži današnjem čitatelju naviknutom na interpretacije u kojima se detektiraju pripovjedačka očista, pronalaze metanaravni iskazi i određuje njihova funkcija, opisuju govornici, govorene situacije i perspektive itd. Pa iako interpretaciju provodi na način na koji se ona provodi i na tekstovima suvremene književnosti, Tatarin ne zaboravlja ni na ukus čitatelja s kojim dijeli isti fizički prostor, kao ni na specifičnost vremena u kojem su djela nastajala. Zbog toga su mu nadasve korisne rečenice poput: *Iz perspektive suvremenoga čitateljskog osjećaja i ukus ti su* (misli na Knezovićev spjev *Život svete Genoveve*) *dijelovi posve nefunkcionalni, nepotrebni, to više što je spjev po svojem opsegu doista nevelik i nije ga teško, uvjetno rečeno, »kontrolirati« ... No, pokušamo li takve dijelove procijeniti uvažavajući vrijeme kada je spjev nastao, a to je druga polovica 18. stoljeća, onda oni postaju razumljivi, pa i opravdani.*

Izdvajajući pojedine, kako morfološke tako i generičke karakteristike spjevova, autor će u njima prepoznavati nasljedne elemente, točnije tradicijsku vertikalnu sveukupnu hrvatske književnosti. Time on pobija dosadašnju i te kako poetičnu jadikovku o Slavoniji koja nema književnu tradiciju i koja izmučena ratovanjima na granici lebdi u praznom prostoru, a čija se lepeza autora iz 18. stoljeća može svesti samo na Antuna Kanižlića, Matiju Antuna Relkovića, Vida Došena i Matiju Petra Katančića.

Novim čitanjem nisu samo provjerene do sada poznate veze Slavonaca s nekim istaknutim piscima juga (često su bile spominjane Kanižličeve veze s Gundulićem i Đurđevićem, te Stojanovićeve s Marulićem), nego su one uvođenjem novih imena, snažnije književnopovijesno utvrđene. Čitajući rasprave o knjizi *Od svita odmetnici*, saznajemo da su slavonskim autorima bili poznati i spisatelji poput Franje Glavinića, Bartola Kašića, Jurja Muliha i Stjepana Fučeka, kao i to da su se sami Slavonci međusobno

čitali. Sve to Tatarin oprimjeruje bogatim navodima izvornih tekstova (čuvajući pri tome njihov pravopis i grafiju). Njih je donio kao prilog svojim studijama, što dodatno pojačava vrijednost ove knjige.

Iako je možda bilo za očekivati da će Tatarin, ispravljajući mnoge dosadašnje pogreške, pa o nepravde (što najsnažnije ističe uz interpretaciju spjevova Antuna Josipa Knezovića, u čijem imenu, a kroz ton interpretatorova pristupa, prepoznajem najdražeg Tatarinova zaboravljenog autora), otići u drugu krajnost, da će jednostavno pretjerati u želji da se uspostavi nova vrijednosna hijerarhija, on ipak, i kao filolog i kao znanstvenik osposobljen novim književnoteorijskim metodama, cijelo vrijeme pazi da otkrivene autore i njihova štiva ne precijeni. U održavanju te znanstvene prisebnosti, pomaže mu i, ni u jednom trenutku napuštena, svijest o cjelini hrvatske književnosti i spremnost da uđe u književna odmjeravanja tekstova napisanih u našim različitim regijama. Uostalom, zaboravljeni slavonski pisci, najčešće samo stihotvorci, pisali su namjenske tekstove, pa ih, u skladu s tim, valja i vrednovati.

Jednostavno, i bez imalo suzdržavanja, valja istaknuti kako je objavljivanje knjige *Od svita odmetnici* sretan događaj za hrvatsku filologiju. Pokazalo se da i među mlađim ljudima ima onih koji su spremni iznova ući u arhive, koji osjećaju potrebu provjeravanja gotovih činjenica i pokazuju žar za pronalaženje dobro čuvanih tekstova. Ako se ta neofilološka, reći ću to tako, energija još oplemeni suvremenim tehnikama čitanja, onda dolazimo do jedino ispravnog recepta za liječenje glavobolje čije je podrijetlo u nemirenju s konstatacijom o slaboj proučenosti nacionalne književne baštine. Ili, vratit ću se zaključno Matiću, književnom povjesničaru od kojeg je toliko puta pošao i Tatarin. U interpretaciji Turkovićeve spjeva *Život svetog Eustakije*, Tatarin će, baš kao što je to učinjeno i ovdje na početku, izdvojiti Matića kao jedinog znanstvenika koji je pažljivije obrađivao slavonsku književnost 18. stoljeća. U tu će prosudbu ubaciti vremensku oznaku *zasad*. Zaključiti nam je da se ona, nakon pojavljivanja *Od svita odmetnika*, mora izbrisati i pretočiti u tvrdnju kojom ćemo, ali sada mi drugi zainteresirani za isti korpus, reći da se poslije Tome Matića, slavonskom dionicom hrvatske književnosti, najozbiljnije pozabavio Milovan Tatarin. I dok takav sud, uvjerena sam, mladom osječkom znanstveniku može biti pristojan kompliment, za mnoge je druge, posebice one čija je pažnja usmjerena i na književnosti 18. stoljeća, prilično intrigantan da se sada ne bi i sami upustili u čitanje knjige i provjeru ovoga zaključka.

TROJEZIČNA I TROPISMENA HRVATSKA
TROGIRSKI EVANĐELISTAR (FAKSIMIL, PRIJEPIS I STUDIJA MIHA
DEMOVIĆA, CD), KNJIŽEVNI KRUG SPLIT, 1997.

Nagrada HAZU i Zagrebačkog velesajma — »Josip Juraj Strossmayer« za izdavački pothvat u 1997. godini.

Marina Protrka

U biblioteci *Knjiga Mediterana*, a prigodom 1700. obljetnice grada Splita, splitski je Književni krug izdao raskošno opremljeni *Trogirski evanđelistar* s popratnom studijom Miha Demovića i priloženim CD-om na kojem koralne napjeve zabilježene u kodeksu izvode Želimir Puškarić i Marijan Jurišić.

Evanđelistar sadrži, latinskim jezikom pisane, najvažnije ulomke iz četiriju kanonskih *Evanđelja*. Za potrebe trogirске biskupije pisala su ga, u različitim vremenskim razmacima (11-13. st.), najvjerojatnije tri pisara. Uvezan je u drvene daščice obložene crvenim baršunom, korice su ukrašene raskošnim baroknim okvirom i s reljefnim medaljonima u sredini. Između korica čvrsto je uvezano sto deset listova pergamene. Radi se o pravom intermedijalnom tekstu, koji objedinjuje vrhunsko umijeće pismenosti, slikarstva i glazbe. Pisan je kaligrafskom, poluuglatom dalmatinskom beneventanom, ukrašen je, na 103 lista, sa čak 122 iluminirana inicijala, a napjevi su notirani fino doradenim neumatskim notnim grafemima. Melodije koje donosi pripadaju najljepšim svjetskim dostignućima onoga vremena na području monodijske glazbe. Pripada blagdanskim evanđelistarima, što znači da sadrži perikope za sve nedjelje kroz godinu i za sve zapovjedne blagdane. Sadrži i stanovit broj predložaka za prigodne svečanosti poput zavjetnih svetkovina i slavlja svetaca zaštitnika. Ljepota iluminacije *Trogirski evanđelistar* svrstava među najvrednija knjižna ostvarenja hrvatskoga srednjeg vijeka. Osim velikih inicijalnih slova, od kojih se mnoga protežu kroz sve retke teksta, posebno su uočljive velike minijature s nekoliko ključnih zgoda iz *Evanđelja* (Rođenje Kristovo, Ulazak u Jeruzalem, Prikazanje u hramu, Navještenje i Rođenje Ivana Krstitelja).

Važnost *Evanđelistara* višestruka je; prije svega u očitovanju razvoja tradicije svetih tekstova — *Evanđelistar* je dugo nakon svog nastanka bio u uporabi, nošen je na početku procesija kao sveta knjiga koju je svećenik otvarao da bi je vjernici gledali, dodirivali je i štovali. O tome svjedoči i barokni srebrni okvir, nastao nekoliko stoljeća nakon samog *Evanđelistara*. Nadalje, vrijednost mu je paleografska — pokazuje razvoj dalmatinske beneventane i, dakako, zahvaljujući sjajnim inicijalima i minijaturama, likovna.

Latinskih je evanđelistara na našem području objavljeno razmjerno malo, mnogo je više misala i evanđelistara pisanih staroslavenskim jezikom. Svakako, ovaj će čin pridonijeti cjelovitijem prepoznavanju hrvatske kulture kao trojezične i tropismene. U tome se, kako je to lijepo rečeno na predavljanju knjige, najbolje vidi otvorenost našega prostora prema različitim jezicima i pismima. Naposljetku, možda će se netko sjetiti i da, nakon toliko puta naglašavane potrebe za osnivanjem zavoda za srednji vijek u Hrvatskoj, taj zavod i osnuje. Treba li napominjati kako bez njega nema ni kvalitetna proučavanja hrvatske srednjovjekovne baštine?

Vijenac, 5. lipnja 1997.

DOKUMENTI

IZVJEŠĆE PREDsjedNIKA KNJIŽEVNOG KRUGA SPLIT O DJELATNOSTI U 1998. I 1999. GODINI ZA SKUPŠTINU KNJIŽEVNOG KRUGA SPLIT, 16. XII. 1999.

N e n a d C a m b i

Po važećem Statutu godišnja se skupština Književnog kruga Split mora održati svake dvije godine (čl. 42.). Posljednja je redovna godišnja skupština bila 18. prosinca 1997. godine. Danas je 16. prosinca 1999. te do dva dana, dakle, istječu dvije godine.

I. REDOVNI RAD

Rad Književnog kruga odvijao se po Statutu koji je usklađen s novim Zakonom o udrugama i usvojen na prošloj godišnjoj skupštini. Naše je djelovanje bilo usmjereno na izdavanje knjiga i održavanje manifestacija. U posljednje dvije godine izdali smo 45 naslova. U odnosu na prethodno dvogodišnje razdoblje naša je izdavačka djelatnost opala za 35 naslova, što je realno neuspjeh, ali to još nije konačan zbroj, jer će neke knjige u tisku i završnoj fazi nositi godinu 1999. iako će izići nakon 1. siječnja 2000. O tome će biti više govora u izvještaju urednice koji je uklopljen u predsjedničko izvješće. Razlozi za pad od oko 35 % vjerojatno su svim članovima dobro znani. Već je u prethodnom izvješću bila nagoviještena bojazan da će se uvođenje PDV-a negativno odraziti na izdavačku djelatnost u cijelosti pa i na našu. Međutim, prve se godine to ipak iskazalo u nešto manjem iznosu. Veći broj naslova u 1998. izazvala je i činjenica što je nekoliko knjiga iz 1997. ugledalo svjetlo dana tek 1998. Osim toga, u prvoj je godini pošto je uveden PDV još nekako funkcionirao sustav otkupa tiskanih knjiga od Ministarstva kulture Republike Hrvatske, umjesto potpore prije njihova objavljivanja. Takav je sustav znatno narušen u godini 1999. a posljedica je toga da smo dobili znatno manje sredstava. Nadalje,

zbog gospodarskih teškoća u državi i gradu i drugi su izvori financiranja presušili tijekom te godine. U cijelosti je za izdavačku djelatnost pristiglo znatno manje sredstava, što se vidi u financijskim dokumentima. Sustav PDV se pogubnije odrazio tek u godini 1999. Zbog neizvjesnosti financiranja tijekom prve polovice 1999. nismo namjerno davali u rad ni jedan novi naslov iščekujući kako će stizati sredstva, bez obzira na potpisane ugovore. Tako smo bili i u znatnom vremenskom zaostatku. Časopisi su izlazili redovno, bez obzira na spomenute teškoće.

Financijsko poslovanje bilo je uredno i u skladu sa zakonima. Iz izvješća je razvidno da je, unatoč teškoćama, prisutan mali suficit, a to je rezultat štednje i deklariranog opredjeljenja da se izbjegavaju problemi koji bi mogli ugroziti postojanje udruge.

Upravni odbor se sastajao u zakonskim rokovima, a to znači kao i prije: 4–5 puta godišnje. Raspravljalo se o pitanjima koja spadaju u djelatnost UO (zaključni računi, periodični obračuni, godišnji planovi i drugo). Raduje što je Upravni odbor redovno imao kvorum i što je u skladu s time mogao normalno raditi.

Kolegij se sastajao redovno, a to znači jedanput tjedno, osim kad za to nisu postojali uvjeti (bolest, putovanje i sl. većine članova). Na kolegijima se raspravljalo o tekućim pitanjima, pripremi rada profesionalnoga osoblja, pripremi materijala za UO i drugo). U svim tijelima odluke su se donosile jednoglasno, a kvorum je redovno postojao.

Tijekom dvogodišnjega razdoblja dvojica su naših članova umrla.

Akademik Krno Prijatelj umro je 27.06. 1998, a malo potom i Ljubo Plenković. Njihova nas je smrt rastužila i znatno osiromašila. U tom se razdoblju nisu dogodile značajnije promjene među stalno zaposlenim osobljem. Mirjana Javorčić, administratorka–likvidatorka, krajem 1999. otišla je u mirovinu, a mjesto nje, nakon natječaja, primljena je Ivana Poljak, tako da se izmjena nije osjetila.

U godini 1999. nastavljena je suradnja s Varteksovom tiskarom, a u manjoj mjeri i sa Slobodnom Dalmacijom. U zadnjim mjesecima godine započeli smo poslovati i s poduzećem Dalmacija papir u Splitu. Najprije smo razgledali pogone i upoznali se s njihovim mogućnostima, zatim pregovarali s vlasnikom i ako se suradnja s njima pokaže uspješnom, bit će trajnija.

II. REZULTATI POSLOVANJA

Osim solidnoga financijskog poslovanja koje je ipak bilo nešto lošije nego prethodnih godina, tiskano je nekoliko važnih izdanja i organizirane su sve manifestacije. U godini 1998. izdane su ove knjige:

Gordana Benić: *Laterna Magica, Colloquia Maruliana VII*, Marko Marulić: *Repertorium I* (prir. B. Glavičić), *Dani Hvarskog kazališta XXIV*, Joanna Rapacka: *Zaljubljeni u vilu*, Tvrтко Gavran: *Dar*, Mario Kuzmanić Nepo: *Splitski plemići, prezime i etnos*, Ante Marinović: *Dubrovačko pomorsko pravo*, knjiga I, Marko Marulić:

Repertorium II (prir. B. Glavičić), Luko Paljetak: *Nekoliko stranica, Razmišljanja i otkrića kapetana Ivana Puljizića Dalmatinca, vojnog inženjera* (prir. N. Eterović), Igor Belamarić: *Brod i entropija, Statut grada Splita* (prir. A. Cvitanić), Josip Brunšmid: *Natpisi i novac grčkih gradova u Dalmaciji* (prir. M. Bonačić–Mandinić), *Kulturna animalistika* (Zbornik radova), *Knjiga Mediterana 1997 – Predavanja*, Charles Béné: *Études Maruliennes* (suizdavač: Erasmus naklada), *Bibliografija Marka Marulića, prvi dio, Tiskana djela* (prir. B. Jozić i B. Lučin), Frane Franić: *Crkva, stup istine, Život sv. Ivana Trogirskog po izdanju Daniela Farlatija* (prir. K. Lučin; suizdavač: MH Trogir), Dragan Plamenac: *Glazba 16. i 17. stoljeća u Dalmaciji* (suizdavač: MIC Zagreb), Ivana Prijatelj Pavičić: *Kroz Marijin ružičnjak*, Stipe Jakelić: *Katedrale se ruše*.

Posebno valja istaknuti Repertorij koji je priredio i preveo B. Glavičić, jer je riječ o prvotisku dosada neobjavljenoga Marulićeva djela. Važne su još i knjige J. Rapacka: *Zaljubljeni u vilu*, što je zbirka radova istaknute poljske znanstvenice koja je gotovo čitav svoj opus posvetila hrvatskim književnim temama. Izišla je i prva knjiga iz tehničkih znanosti u Znanstvenoj biblioteci (I. Belamarić, *Brod i entropija*) te knjiga nadbiskupa u miru Frane Franića, *Crkva, stup istine* u kojemu su tiskani njegovi govori i intervencije na II. vatikanskom ekumenskom saboru.

Od kataloga u 1998. godini izašla su tri i to: Znanstveni, izdavački i književni program Marulićevih dana 1998, Grčki utjecaj na istočnoj obali Jadrana — programska knjižica, te Hrvatska književnost u europskom kontekstu, 19. stoljeće — programska knjižica.

Za 1998. godinu izašli su brojevi 1/3, 4/6, 7/9 i 10/12 časopisa *Mogućnosti*, te broj 1/2 časopisa *Čakavska rič*.

U 1999. godini tiskani su ovi naslovi:

Ante Tresić Pavičić: *Odabrana djela I* (prir. Z. Kravar), Ante Tresić Pavičić: *Odabrana djela II* (prir. N. Batušić), *Colloquia Maruliana VIII*, Mirko Tomasović: *Marko Marulić Marul* (suizdavač: Erasmus naklada), Ivo Grabovac: *Prijevozno ugovorno pravo Republike Hrvatske, Dani Hvarskog kazališta XXV*, Mirjana Bonačić: *Tekst, diskurs, prijevod*, Božidar Žaja: *U okrilju grijeha*, Zlatko Miliša: *Odgojne vrijednosti rada*, Zoran Kravar: *Stih i kontekst*, Valter Tomas: *»Gazzetta di Zara« u preporodnom ozračju, Komparativna povijest hrvatske književnosti* (zbornik radova).

Među njima su značajnije dvije knjige odabranih radova Ante Tresića Pavičića (priredili N. Batušić i Z. Kravar) te M. Tomasović, *Marko Marulić Marul* (suizdavač Erasmus naklada) i Zbornik *Komparativna povijest hrvatske književnosti*.

Od kataloga tiskana su dva, i to: *Znanstveni, izdavački i književni program Marulićevih dana 1999*, te *Katalog izdanja Književnog kruga Split*.

Za 1999. godinu izašao je broj 1/3 časopisa *Mogućnosti*, dok su brojevi 4/6 i 7/9 u tisku, a broj 10/12 u pripremi. Broj 1 časopisa *Čakavska rič* je u tisku, a broj 2 u pripremi.

Tijekom dvogodišnjeg razdoblja došlo je i do promjena u nekim uredništvima:

1) *Splitski književni krug*: od 1998. glavni urednik je Ivo Petrinović (poslije smrti akademika K. Prijatelja)

2) *Biblioteka znanstvenih djela*: Nenad Cambi i Ivo Grabovac (proširenje)

3) *Biblioteka Varia*: Jakša Fiamengo (proširenje)

4) *Biblioteka suvremenih pisaca*: Jurica Pavičić je zahvalio na članstvu.

Također je pokrenuta nova biblioteka. *Graditeljsko naslijeđe na istočnoj obali Jadrana* — uredništvo: Radoslav Bužančić, Nenad Cambi, Kate Marasović, Vinka Glunčić–Bužančić (operativna urednica). Zbog nedostatka financijskih sredstava biblioteka još nije počela raditi.

III. NAGRADE

U ove dvije godine Književni krug je za svoju izdavačku djelatnost dobio brojne nagrade, kao nikada u svome trajanju. Iako nismo sigurni da je ovo cjelovita lista, ona pokazuje da je taj broj imponzantan i da su nagrade zaista respektabilne:

Joanna Rapacka: *Zaljubljeni u vilu* — nagrada HAZU za znanstveno djelo

Bibliografija Marka Marulića, prvi dio, tiskana djela (prir. Branko Jozić, Bratislav Lučin) — Nagrada Mate Ujevića Leksikografskog zavoda »Miroslav Krleža« (dodijeljena 1999.)

Igor Belamarić: *Brod i entropija* — godišnja nagrada grada Splita (dodijeljena 1999.) autor je dobitnik Nagrade »Zlatna kuna« za životno djelo koju dodjeljuje Ministarstvo gospodarstva

Antun Cvitanić i Žarko Muljačić odlikovani su državnim medaljom »Ruđer Bošković« za znanost

Petar Selem: *Izidin trag* — Nagrada grada Zagreba

Branimir Glavičić: *Marulićev latinski rječnik* — Nagrada DHK

Gordana Benić: *Laterna magica* — Nagrada DHK

Dunja Fališevac: *Kaliopin vrt* — Nagrada HAZU

Ante Marinović: *Dubrovačko pomorsko pravo* — Nagrada grada Dubrovnika

Milovan Tatarin: *Od svita odmetnici* — Nagrada HAZU za novake

Trogirski evanđelistar — Nagrada HAZU i Zagrebačkog velesajma za izdavački pothvat

Jakša Fiamengo je dobitnik Nagrade Vladimira Nazora za zbirku pjesama *Odlazak u kruh* u izdanju AGM-a iz Zagreba

Što se tiče knjiga iz 1999. godine, nagrade još nisu dodjeljivane, ali je sigurno da one ne mogu biti ni izdaleka tako brojne kao one iz prethodne dvije godine.

U tisku su ovi naslovi:

Marko Marulić: *Repertorium III* (prir. B. Glavičić), Vinko Foretić: *Studije i rasprave iz hrvatske povijesti* (predgovor T. Raukar, priređivač M. Foretić; suizdavač: MH Dubrovnik), Ivo Rendić Miočević: *U potrazi za hrvatskom kolijevkom*, Slavomir

Sambunjak: *Jezik i stil hrvatskih glagoljskih prenja*, Nada Beritić: *Otkrića iz arhiva* (prir. D. Fališevac), Mirko Tomasović: *Nove godine s Marulom, Colloquia maruliana IX, Marulićeva čitanka* (suizdavač: Hrvatski svjetski kongres), Nenad Cambi: *Od intencije do transcendencije*, Saša Ljubičić: *Točani*, Zvonimir Penović: *Nepripitomljene istine*, Zvonimir Buljević: *Demitološke priče*, Zora Birimiša: *Zatočenica*, Hrvoje Čulić: *Popis udaraca*.

IV. MANIFESTACIJE

U proteklom razdoblju redovito su održavane sve manifestacije. U godini 1998, kao obično u travnju, održan je skup Marulićevi dani i sve popratne manifestacije, kao i svake godine.

Početak svibnja održani su Dani Hvarškoga kazališta. Prije skupa tiskani su referati održani prethodne godine. Teškoće s održavanjem toga skupa svake se godine ponavljaju, jer sredstva za tiskanje već nekoliko godina nisu osigurana. Međutim, niz zbornika s tog znanstvenog skupa je nemoguće prekinuti. Napori da se osiguraju sredstva, nisu uspjeli. Problem i dalje ostaje otvoren, jer su za tiskanje potrebna velika sredstva koja nisu ni od koga pokrivena. Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti snosi samo troškove održavanja skupa.

Na jesen 1998. održana je manifestacija »Tjedan knjige mediteranske tematike. Knjiga Mediterana«. Te se godine napunila deseta obljetnica njezina održavanja. Tom prigodom manifestacija je restrukturirana i prilagođena ljudskim i financijskim mogućnostima Književnog kruga. Dan je naglasak na izdavaštvo i znanstvene skupove. Te godine, osim udarnog izdavačkog pothvata »Splitski statut« s velikom studijom A. Cvitanića, prvi put su organizirana i dva međunarodna skupa. Prvi skup je »Grčki utjecaj na istočnom Jadranu« uz sudjelovanje desetak istaknutih znanstvenika koji se bave grčkom civilizacijom, posebno Grcima na zapadu, postigao puni uspjeh, ali radovi još nisu tiskani, iako su prikupljeni, zbog nedostatka sredstava. Drugi skup je održan u suradnji s Odsjekom za komparativnu književnost Filozofskog fakulteta u Zagrebu. Tema je bila »Komparativna povijest hrvatske književnosti«, a bila je posvećena 19. st. Radove s tog skupa smo uspjeli tiskati, dakako, uz pomoć Odsjeka za komparativnu književnost.

Radove sa skupa o Grcima na Jadranu moramo obvezno tiskati u 2000. godini, tako da budu spremni za Knjigu Mediterana. Kako ćemo prikupiti potrebna sredstva, još nije poznato.

Godine 1999. održane su sve manifestacije. Marulićevi dani su se odvijali po uobičajenom redosljedu već u travnju, uglavnom bez problema. Sve su publikacije tiskane uoči održavanja. Posebnost tih Marulićevih dana je bilo i otvaranje spomenika Marku Maruliću u Zagrebu.

Dani Hvarskog kazališta su imali uobičajene teškoće, ali je Zbornik radova ipak tiskan navrijeme.

S obzirom na nestabilne izvore financiranja i osobito njihovo kašnjenje morali smo biti oprezniji i reducirati program. Naime, osim uobičajenih predstavljanja knjiga, održan je samo komparatistički skup pod istim naslovom kao i prethodne godine, samo je tema bila 20. st. Bilo je planirano u povodu pedesete obljetnice smrti Vladimira Nazora održati skup koji bi bio posvećen njegovu djelu. Na žalost, jer nije bilo moguće pronaći voditelja, a i zbog nedovoljnih financijskih sredstava, skup je odgođen. Nadamo se da će se ipak održati 2000. godine, ali u organizaciji Odsjeka za komparatistiku. Na taj način, iako sa zakašnjenjem, ispraviti ćemo propust iz godine 1999.

V. PROSTOR

Na godišnjoj skupštini 1997. naznačio sam da je jedan od najvažnijih problema Književnoga kruga, zajedno sa Zavodom Marulianum, skućeni radni prostor. Već su prije uloženi znatni naponi da se riješi to pitanje. Nezadovoljavajući radni uvjeti znatno su nas onemogućivali osobito od 1995, od osnutka Marulianuma. Već činjenica što se sastajemo u novim prostorima na godišnjoj skućini jasan je znak da smo taj problem uspješno riješili. Naše nove prostorije Ispod ure 3 od približno 360 m² izuzetno su kvalitetne i pružaju nam poslije duga vremena izuzetne mogućnosti za djelovanje. Nadam se da ćemo ih umjeti dobro iskoristiti.

Međutim, valja naglasiti da nam to nije palo s neba. Trebalo je uložiti velike napore i uvjeriti gradske vlasti da upravo nama dodijele ove prostorije. Konačno su naponi urodili plodom. Trebalo je sve temeljito urediti, kolikogod je na prvi pogled izgledalo u dobrom stanju, jer su u nekoliko godina bez korisnika nastale znatne štete. Osim toga, bilo je potrebno načiniti mnoge izmjene, u što smo uložili oko 200.000 kuna. Nešto smo sredstava dobili, ali unatoč tomu najveći dio smo morali sami priskrbiti. Postoji i obećanje grada da će dio refundirati preko najamnine, ali ugovor o korištenju prostora i najmu još nismo dobili.

Kao što se pretpostavljalo, tijekom 1999. godine ukinut je i PDV na knjigu kao gotov proizvod, međutim, kako je sav ostali materijal za njezinu produkciju još uvijek pod tim opterećenjem, ona ipak ne može biti jeftinija za čitavih 22 %. U svakom slučaju ubuduće će knjiga pojeftiniti, ali je jasno da još nisu riješeni svi problemi. Najveće su teškoće izdavaštva skupa produkcija i raspad knjižarske mreže.

VI. ZAKLJUČCI

Već godinama u raznim prigodama ističemo održavanje Knjige Mediterana. Osim nedovoljnog financiranja, problematična je i njezina koncepcija. Ona ne zadovoljava, ali su naše snage dostatne samo za oblik i opseg kakav održavamo.

Važno bi bilo riješiti pitanje financiranja tiskanja zbornika Dana Hvarskog kazališta, ali rješenje još nije na vidiku.

Hoćemo li moći ovako naprijed, nisam siguran. Inicijative za Knjigu Mediterana stižu sa svih strana, ali bez sigurnih financijskih oslonaca i radnoga tima bitnije pomake neće biti moguće načiniti.

Dobivši novi prostor nastojat ćemo oživjeti i našu javnu djelatnost, osobito javnim predavanjima i okruglim stolovima te književnim večerima. Zajednički bi program mogli načiniti Književni krug, Marulianum i Društvo hrvatskih književnika — Ogranak Split. Naša će djelatnost, nadamo se, krenuti novim zamahom u sljedećem dvogodišnjem periodu.

IZVJEŠĆE O IZDAVAČKOJ DJELATNOSTI
KNJIŽEVNOG KRUGA SPLIT U 1998. I 1999. GODINI
ZA SKUPŠTINU KNJIŽEVNOGA KRUGA SPLIT, 16. XII. 1999.

Vinka Glunčić - Bužančić

Tiskane knjige :

1998.

1. Gordana Benić: Laterna magica
2. Colloquia Maruliana VII
3. Marko Marulić: Repertorium I (prir. B. Glavičić)
4. Dani Hvarskog kazališta XXIV
5. Joanna Rapacka: Zaljubljeni u vilu
6. Tvrtko Gavran: Dar
7. Mario Kuzmanić Nepo: Splitski plemići, prezime i etnos
8. Ante Marinović: Dubrovačko pomorsko pravo, knjiga I.
9. Marko Marulić: Repertorium II (prir. B. Glavičić)
10. Luko Paljetak: Nekoliko stranica
11. Razmišljanja i otkrića kapetana Ivana Puljizića Dalmatinca, vojnog inženjera (prir. N. Eterović)
12. Igor Belamarić: Brod i entropija
13. Statut grada Splita (prir. A. Cvitanić)
14. Josip Brunšmid: Natpisi i novac grčkih gradova u Dalmaciji (prir. M. Bonačić-Mandinić)
15. Kulturna animalistika (Zbornik radova)
16. Knjiga Mediterana 1997 — Predavanja
17. Charles Béné: Études Maruliennes (suizdavač: Erasmus naklada)
18. Bibliografija Marka Marulića, prvi dio, Tiskana djela (prir. B. Jozić i B. Lučin)
19. Frane Franić: Crkva, stup istine

20. Život sv. Ivana Trogirskog po izdanju Daniela Farlatija (prir. K. Lučin; suizdavač: MH Trogir)
21. Dragan Plamenac: Glazba 16. i 17. stoljeća u Dalmaciji (suizdavač : MIC Zagreb)
22. Ivana Prijatelj-Pavičić: Kroz Marijin ružičnjak
23. Stipe Jakelić: Katedrale se ruše

1999.

1. Ante Tresić Pavičić: Odabrana djela I (prir. Z. Kravar)
2. Ante Tresić Pavičić: Odabrana djela II (prir. N. Batušić)
3. Colloquia Maruliana VIII
4. Mirko Tomasović: Marko Marulić Marul (suizdavač: Erazmus naklada)
5. Ivo Grabovac: Prijevozno ugovorno pravo Republike Hrvatske
6. Dani Hvarskog kazališta XXV
7. Mirjana Bonačić: Tekst, diskurs, prijevod
8. Božidar Žaja: U okrilju grijeha
9. Zlatko Miliša: Odgojne vrijednosti rada
10. Zoran Kravar: Stih i kontekst
11. Valter Tomas: »Gazzetta di Zara« u preporodnom ozračju
12. Komparativna povijest hrvatske književnosti (Zbornik radova)

Knjige u tisku:

1. Marko Marulić: Repertorium III (prir. B. Glavičić)
2. Vinko Foretić: Studije i rasprave iz hrvatske povijesti (prir. T. Raukar; suizdavač: MH Dubrovnik)
3. Ivo Rendić Miočević: U potrazi za hrvatskom kolijevkom
4. Slavomir Sambunjak: Jezik i stil hrvatskih glagoljskih prenja
5. Nada Beritić: Otkrića iz arhiva (prir. D. Fališevac)
6. Mirko Tomasović: Nove godine s Marulom
7. Colloquia Maruliana IX
8. Marulićeva čitanka (suizdavač: Hrvatski svjetski kongres)
9. Nenad Cambi: Od intencije do transcendencije
10. Saša Ljubičić: Toćani
11. Zvonimir Penović: Nepripitomljene istine
12. Zvonimir Buljević: Demitološke priče
13. Zora Birimiša: Zatočenica
14. Hrvoje Čulić: Popis udaraca

Časopisi:

Mogućnosti

1998. izišli brojevi 1/3, 4/6, 7/9, 10/12

1999. izišao broj 1/3

u tisku brojevi 4/6, 7/9, u pripremi broj 10/12

Čakavska rič

1998. izišao broj 1/2

1999. u tisku broj 1

u pripremi broj 2

Katalozi:

1998.

1. Znanstveni, izdavački i književni program Marulićevih dana 1998.
2. Grčki utjecaj na istočnoj obali Jadrana — programska knjižica
3. Hrvatska književnost u europskom kontekstu, 19. stoljeće — programska knjižica

1999.

1. Znanstveni, izdavački i književni program Marulićevih dana 1999.
2. Katalog izdanja Književnog kruga Split

BROJ OBJAVLJENIH NASLOVA U POJEDINIM BIBLIOTEKAMA

<i>Splitski književni krug:</i>	2
<i>Sabrana djela Marka Marulića:</i>	2
<i>Biblioteka znanstvenih djela:</i>	9
<i>Biblioteka suvremenih pisaca:</i>	5
<i>Knjiga Mediterana:</i>	6
<i>Biblioteka Marulianum:</i>	5
<i>Dani Hvarskog kazališta:</i>	2
<i>Pomorska biblioteka:</i>	1
<i>Biblioteka Varia:</i>	1
<i>Posebna izdanja:</i>	2

UKUPNO: 35

SUIZDAVAŠTVO

U suizdavaštvu su objavljena četiri naslova, a jedan je u tisku. Suizdavači su: Matica hrvatska Trogir, Matica hrvatska Dubrovnik, Erasmus naklada i Muzičko informativni centar Koncertne direkcije Zagreb

NOVI ČLANOVI UREDNIŠTAVA

(Od prošle skupštine 1997.)

- *Splitski književni krug*: od 1998. glavni urednik je Ivo Petrinović
- *Biblioteka znanstvenih djela*: Nenad Cambi i Ivo Grabovac
- *Biblioteka Varia*: Jakša Fiamengo
- *Biblioteka suvremenih pisaca*: Jurica Pavičić je zahvalio na članstvu

NOVOOSNOVANE BIBLIOTEKE

— Biblioteka *Graditeljsko naslijeđe na istočnoj obali Jadrana* — uredništvo: Radoslav Bužančić, Nenad Cambi, Kate Marasović, Jerko Marasović, Vinka Glunčić-Bužančić (operativna urednica)

NAGRADE I DRUGA PRIZNANJA

- Gordana Benić: *Laterna magica* — Nagrada Tina Ujevića Društva hrvatskih književnika za knjigu pjesama objavljenu od travnja 1997. do travnja 1998. godine
- Dunja Fališevac: *Kaliopin vrt* — godišnja Nagrada HAZU za znanstveno djelo (dodijeljena 1998.)
- Branimir Glavičić: *Marulićev latinski rječnik* — Nagrada »Judita« Društva hrvatskih književnika dodijeljena na Marulićevim danima 1998.
- Joanna Rapacka: *Zaljubljeni u vilu* — Nagrada »Davidias« Društva hrvatskih književnika dodijeljena na Marulićevim danima 1999.
- *Trogirski evanđelistar* — Nagrada »Josip Juraj Strossmayer« HAZU i Zagrebačkog velesajma za izdavački pothvat (dodijeljena 1998.)
- Petar Selem: *Izidin trag* — godišnja Nagrada grada Zagreba (dodijeljena 1998.)

- Ante Marinović: *Dubrovačko pomorsko pravo*, knjiga I — godišnja Nagrada grada Dubrovnika (dodijeljena 1998.)
- Milovan Tatarin: *Od svita odmetnici* — godišnja Nagrada HAZU za znanstvene novake (dodijeljena 1998.)
- *Bibliografija Marka Marulića, prvi dio, tiskana djela* (prir. Branko Jozić, Bratislav Lučin) — Nagrada »Mate Ujević« Leksikografskog zavoda (dodijeljena 1999.)
- Igor Belamarić: *Brod i entropija* — godišnja Nagrada grada Splita (dodijeljena 1999.), autor je dobitnik Nagrade »Zlatna kuna« za životno djelo koju dodjeljuje Ministarstvo gospodarstva
- Antun Cvitanić i Žarko Muljačić odlikovani su državnom Medaljom »Ruđer Bošković« za znanost
- Jakša Fiamengo je dobitnik Nagrade »Vladimir Nazor« za zbirku pjesama *Odlazak u kruh* u izdanju AGM-a iz Zagreba

IZVJEŠĆE O DJELATNOSTI CENTRA *MARULIANUM*
U GODINAMA 1998. i 1999.
ZA SKUPŠTINU KNJIŽEVNOG KRUGA SPLIT, 16. XII. 1999.

Bratislav Lučin

U listopadu 1999. *Marulianum* je, zajedno s Književnim krugom i splitskim ogranakom DHK, uselio u nove prostorije (Ispod ure 3), što ih je dodijelilo Poglavarstvo grada Splita. Time su za dulje vrijeme stvoreni preduvjeti za normalan rad i prikupljanje građe centra te za uposlenje trećega djelatnika.

1. ZNANSTVENA I STRUČNA DJELATNOST

— B. Jozić i B. Lučin zajednički su dovršili i objavili knjigu *Bibliografija Marka Marulića. Prvi dio: tiskana djela (1477-1997)*. Knjiga je dobila Nagradu *Mate Ujević* Leksikografskog zavoda »Miroslav Krleža« kao najbolje djelo s područja leksikografije i bibliografije u 1998. godini.

— B. Jozić i B. Lučin započeli su prikupljati građu za bibliografiju rukopisa Marulićevih djela (uključeno u znanstveni projekt *Neolatina Croatica* Odsjeka za klasičnu filologiju Ff u Zagrebu.)

— B. Lučin je u veljači 1999. magistrirao. Objavio je studije u *Colloquia Maruliana* VII i VIII, u *Godišnjaku grada Korčule* 3/1998. te u zborniku *Hrvatska književnost u europskom kontekstu — 19. stoljeće*. Predao je u tisak prilog za *Colloquia Maruliana* IX. Priredio je izbor iz Marulićevih djela u jednom svesku za *Mozaik knjigu* (u tisku). Priredio je manji izbor iz Marulićevih djela za madridskog izdavača Ediciones Clasicas (u tisku). S Ivom Žanićem uredio je broj časopisa *Most / The Bridge* posvećen Maruliću i Splitu (na engleskom, u tisku). Uredio knjigu *Les études Maruliennes* Charlesa Bénéa, za koju

je napisao i predgovor. Uredio je likovne priloge i sažetke za monografiju *Marko Marulić Marul* Mirka Tomasovića. Sudjelovao je na oba zasjedanja skupa *Marko Marulić, hrvatski pjesnik i katolički humanist: prijedlog za Europu trećeg tisućljeća* (Rim, 26-29. XI. 1998; Split, 19-20. IV 1999). Uredio je VIII. i IX. svezak godišnjaka *Colloquia Maruliana*.

— B. Jozić objavio je studije o Maruliću u *Colloquia Maruliana* VII. i VIII. Objavio je jednu studiju u zborniku *Religija i integracija* (Zagreb 1999). Objavio prijevod knjige E. R. Doddsa *Pogani i kršćani u epohi tjeskobe* (Laus, Split 1999). Preveo je s talijanskoga knjigu Mladena Parlova: *Otajstvo Krista — uzor kršćanskog života prema Marku Maruliću* (oko 400 kartica). Sudjelovao je na osmom i devetom okruglom stolu o Maruliću. Preuzeo je bilježenje tekuće bibliografije radova o M. Maruliću (jer je M. Tomasović završio svoj *Marulićev ljetopis*) kao i tekuće bibliografije izdanja Marulićevih djela (od početka 1998. nadalje). Vodio je knjižnicu i arhiv *Marulianuma*.

2. DOKUMENTACIJSKA DJELATNOST

Na restauraciju i mikrofilmiranje predano je u NSK u Zagrebu 12 knjiga iz Marulićeve osobne knjižnice. Posredovanjem ing. Ive Dubravčića i uz pomoć Poglavarstva grada Splita kupljena su tri stara izdanja Marulićevih djela: *Evandelistar*, Venecija 1516, *Institucija*, Basel 1513, njemački prijevod *Institucije*, Dilingen 1594.

Naručeni su i dijelom pribavljeni mikrofilmovi većine Marulićevih rukopisa koji se čuvaju u Hrvatskoj i inozemstvu (radi izrade bibliografije i radi potreba izložbe Marulićevih knjiga i rukopisa godine 2000).

U knjižnici *Marulianuma* i dalje se prikupljaju izdanja i stručna literatura, a u arhivu fotografije, mikrofilmovi i druga dokumentacija o Maruliću.

3. IZDAVAČKA DJELATNOST

U 1998. i 1999. objavljeni su ovi naslovi:

- *Colloquia Maruliana* VII
- *Colloquia Maruliana* VIII
- *Marci Maruli Repertorium* I (prir. B. Glavičić)
- *Marci Maruli Repertorium* II (prir. B. Glavičić)
- Charles Béné: *Les études maruliennes* (suizdavaštvo s *Erasmus* Nakladom, Zagreb)
- B. Jozić — B. Lučin: *Bibliografija tiskanih djela Marka Marulića. Prvi dio: tiskana djela (1477-1997)*

- Mirko Tomasović: *Marko Marulić Marul* (monografija; suizdavači *Erasmus* Naklada, KKS — *Marulianum*, Zavod za znanost o književnosti Filozofskog fakulteta u Zagrebu)
- Katalog izložbe *Marko Marulić — rukopisi i izdanja* (u povodu Papina pohoda Splitu)
- Katalog izložbe *Marko Marulić — rukopisi i izdanja* (u povodu rimskog skupa o Maruliću)
- Programska knjižica *Marulićevih dana 1998.*
- Programska knjižica *Marulićevih dana 1999.*

U tisku su:

- *Colloquia Maruliana IX.*
- *Marci Maruli Repertorium III* (prir. B. Glavičić)
- Mirko Tomasović: *Nove godine s Marulom*

U pripremnj su fazi:

- *Marulićeva čitanka* (prevodi se na engleski)
- Mladen Parlov: *Otajstvo Krista — uzor kršćanskog života prema Marku Maruliću*
- Nedjeljka Paro: *Bibliografija Marka Marulića. Treći dio: radovi o Maruliću*
- D. Novaković: *Marko Marulić i litterae humaniores*

4. ORGANIZACIJSKA DJELATNOST

Organiziran je znanstveni, književni (u suradnji s DHK) i izdavački program osmih Marulićevih dana, *Marulianum* je bio suorganizator međunarodnog skupa *Marko Marulić, hrvatski pjesnik i katolički humanist: prijedlog za Europu trećeg tisućljeća*, održanog u Rimu i Splitu 1998-1999.

Dva puta je (u Splitu i Rimu) postavljena izložba *Marko Marulić — rukopisi i izdanja* sa 13 foto-panoa i katalogom.

Postavljene su dvije ploče: u podnožje Marulićeva spomenika i na pretpostavljenu rodnu kuću u Papalićevoj ulici.

Na osnovi prijedloga *Marulianuma* Ch. Bénéu je dodijeljen Zlatni grb grada Splita.

Utemeljeni su Provedbeni i Znanstveni odbor za proslavu Marulićevih godišnjica. Započele su pripreme znanstvenog skupa o Maruliću 2000. godine (dosad primljeno oko 30 prijava). Započele su pripreme za izložbu Marulićevih rukopisa i izdanja (u suradnji s NSK, SKS i Arheološkim muzejom u Splitu) te za izložbu *Umjetnost Marulićeva doba u Splitu* (u organizaciji Muzej grada Splita). S HNK Split raspisan je natječaj za scensko djelo posvećeno Maruliću. Pripremljeni su plakati, razglednice i drugi likovni i promičbeni materijal uz Marulićeve godišnjice, ali zasad nema novaca da se on tiska.

NAPOMENE

1. Dio djelatnosti nije naveden u prethodnim točkama: djelatnici centra *Marulianum* obavljali su razne uredničke i tehničke poslove koji se tiču pripreme i objavljivanja knjiga za ediciju Sabranih djela; brinuli su se za pribavljanje građe potrebne priređivačima pojedinih svezaka u nizu *Opera omnia*; opskrbljivali su literaturom i potrebnim podacima proučavatelje Marulićevih djela itd.

2. Nije bilo moguće preuzeti vrijednu marulološku zbirku dr. Mirka Tomasovića jer je njegova darovnica bila uvjetovana njezinim prikladnim smještajem i vremenskom granicom (kraj 1998. godine).

ČLANOVI UPRAVNOG ODBORA KNJIŽEVNOG KRUGA SPLIT
IZABRANI NA SKUPŠTINI ODRŽANOJ 16. XII. 1999.

1. BELAMARIĆ, JOŠKO
2. BERKET, MARIN
3. BEZIĆ-BOŽANIĆ, NEVENKA
4. BOŽANIĆ, JOŠKO
5. BULJEVIĆ, ZVONIMIR
6. CAMBI, NENAD (predsjednik)
7. DUPLANČIĆ, ARSEN
8. FIAMENGO, JAKŠA
9. GRANIĆ, JAGODA
10. HRASTE, KATARINA
11. JAKELIĆ, PETAR
12. JOZIĆ, BRANKO
13. KOVAČIĆ, VANJA
14. LUČIN, BRATISLAV
15. MIMICA, IVAN (potpredsjednik)
16. PETRINOVIĆ, IVO (potpredsjednik)
17. PILIĆ, ŠIME
18. PRELAS, MIRKO
19. PRIJATELJ-PAVIČIĆ, IVANA
20. ŠIMUNDŽA, DRAGO
21. ŠKUNCA, MIRJANA

NADZORNI ODBOR

1. BULJEVIĆ, ZVONIMIR
2. CVITANIĆ, ANTUN
3. LJUBETIĆ, JERKO

MOGUĆNOSTI

Časopis za književnost, umjetnost i kulturne probleme

Split, 1999.

Godina XLVI.

Brojevi 1-12

Urednici:

Josip Belamarić
Hrvoje Čulić
Igor Fisković
Bratislav Lučin
Petar Opačić
Jurica Pavičić
Mirko Prelas

Izdavač: KNJIŽEVNI KRUG SPLIT, Ispod ure 3

S A D R Ź A J

POEZIJA

ADAMIĆ, Stanislava: Tiho, tiho, pjesmom osluškujem	10-12	118
Duša pjesme		118
Poratna igra		118
Usko		119
Jednom će prestati		120
Zloguki stih		120
Smiraj		121
Slika ekrana		121
Ruglo		122
Okamenjeni stih		122
Satanas		123
Molitveni iskaz		123
Ozvjezdana pjesma		124
Bilo bi dobro		124
Tiho, tiho pjesmom osluškujem		124
Pegaz		125
A jutro još nije		126
Ispovijest		127
Samo ne sram		127
Znakovito		128
Proziremo se		129
Stari napušten klavir		129
Susret		130
Ironija		131
Ono neobjašnjivo		132
BENIĆ, Gordana: Morska (poetska fantazija prema motivima pripovijesti Halugica Vladimira Nazora)		
Prolog	1-3	32
Dio drugi		40
Dio treći		47
DE CAMÕES, Luís: Soneti	4-6	74
Do izvora između granja		74
Sve istina je, ljubavi, što stvoriš,...		75
Snu nježnog milja, blagi uzvišeni,...		75
Mijenjaju se vremena, mijenjaju se htijenja...		76

Nestalnim odveć ćutim ovo stanje.....		76
Predivne oči, gdje je narav smjelo.....		77
Tiranko mila, iz naručja što si... ..		77
Nebesa, zemlja i vjetrić tihani... ..		78
Ljepota ove hladetne planine... ..		78
Grijehu moj bolni, ljubavi, što žežeš... ..		79
Spomeni tužni, što cilj vam je jedan... ..		79
Pod hladom ovog zagrobnog kamena... ..		80
Prevela s portugalskog Meri Grubić		
FRANIN, Dina: Pjesme	10-12	143
Klupica		143
Obična pjesma		143
Moje tijelo		143
Pijanac		144
Pusti da se odmorim		144
Bože		144
Ovaj je vjetar		144
Dok piješ		145
Ponekad		145
Zašto me zoveš		145
Ti si sebično iskoristio		146
Otjeraj sumnje		146
Opet ću stajati pred ljudima		146
Nerođeno dijete		147
Croissant		147
Doveo si u pitanje sve!		148
GRLJUŠIĆ, Ivan: Molitva	4-6	46
Iz Dubine		46
Sklonište		47
Hladovina		48
Vrelo		48
Vjetar		50
S dahom buđenja		50
Zora		51
Proljeće		52
Molitva		53
Kad tama prelazi u svjetlost		54
Molitva za Bosnu		54
Snježnobijela Bosna		55
Srpanj		56

Očitovanje		56
Tin Ujević se kupava na Bačvicama u Splitu		57
Pohvala istoga		58
Gospodaru riječi		59
Mrlje		60
*** Bože		60
Vježbanje hybrisa		60
Kolovoška noć		61
Izmicanje stvari		61
Mrlje		62
Dozivi		63
Noćni Orfej		64
Pismo Ivanu Martincu		65
Noćna viđenja		65
SKURLA, Mihovil: Pjesme	10-12	133
Svjedočenje		133
Nazdravih dobrom vremenu		133
Skromnost ovog prolaženja		134
O vi mnoštvo što stojite		134
Rijeke znaju biti lijepe		135
Odvodim te u moje krajeve		136
Ratnik		137
Zemlja		138
Krik tvoj moliš Boga		138
Miramar, moj razoren dom		139
Uz struje usamljen		139
Santa Fè		140
Mislim da više neću		141
Draga obitelj		141
Nikog kad nema		142
SOREL, Sanjin: Amerika	1-3	85
VOUK, Erika: Euridika, i druge	4-6	67
Euridika		67
Bijela Euridika		67
Crna Euridika		68
Mrtva Euridika		68
Noć golih noževa		69
Miris po čovjeku		69
Pojesti svoju bol		70

Napoji konje		70
Kad bijeli ždrijepci zapjevaju		71
Ti, koji voliš		71
Cigansko sjeme		72
Post scriptum		72
(Bilješka o autorici)		73
Prevala sa slovenskog Anamarija Paljetak		
VUČETIĆ, Veljko: Kamporska zvjezdana noć	1-3	63
ZADRO, Dean: Preljepi okviri ružne slike	1-3	70
Preljepi okviri		70
Tri Eskima i ja		70
Povratak iz lova		71
Golubovi		71
Nad vodom		72
Munchen		72
Ufanje		72
Noć		73
Krš		73
Zimski san		73
Glavni trg		74
Pad		74
Strpljenje		75
Gorčina		75
Sam na otoku Cresu		75
Moja smrt u tvojim očima		76
Epitaf generacije		76
Susret		77
Razgovor		77
Odluka		77
Izvjesnost jeseni		78
Crne oči		78
Svijeća		78
ZELENIKA, Zoran: Pjesme	1-3	80
*** Tako mlad mislilac		80
*** ako si daleko od polazišta		80
*** glavnog glumca više ne zanima		80
Njoj se lagati ne može?		81
Djetetu		81
*** Jako su vam mlade te naočale		81

*** sva prilika nam je u odustajanju		82
*** Znam i slušaj glasnu iskrenost		82
*** Ako budeš viđena s pregršti vode		82
*** Obuci večernji zimski nos		83
*** Svi mi uživamo		83
*** nakon buđenja jedan otklon		83
*** ako te ikad promijenim		83
*** evadame nećeš nikad		84
SUVREMENO PORTUGALSKO PJESNIŠTVO	7-9	1
Uvodna bilješka		1
PESSOA, Fernando		
Labuđi pjev <i>Fernanda Pessoe</i> (ortonim)		3
»Kada u svečanim stankama...«		4
»Ni Bog nije jedinstven...«		4
»Zbiljsko ti tijelo što sniva...«		4
»Supruga moja, samoća...«		4
»Ak laž je potka sveg bitka...«		5
»Drvored silan žumor potresa...«		5
»Na okrajku vjetra se njišu...«		6
»Oblaka tromih san na me kroči...«		6
»Ne videć slušam, međ drvećem tako me prene...«		7
»Ako se slučajno, snovima tjeran...«		7
»Više se ne plašim smrtne gorčine...«		8
»Ak postoji znanost što sudbinu čita...«		8
»Otkad ih ima, za ruže ne marim...«		9
Tri pjesnika portugalskog neorealizma: J. Namorado, M. Dionisio, F. Namora	7-9	10
NAMORADO, Joaquim		
Natpis za život jednoga lualice		15
Alotropije		15
Manija veličina		16
Basna		16
Mjesečarstvo		17
Natpis		17
Sloboda		18
Povratak		18
Arheološko otkriće		18
DIONISIO, Mario		
Nepoznati prijatelji		20
»Tihim glasom...«		20
»Gotovo mlada žena...«		21

»Uzdržljiva radost...«	22
»Tisuću godina živa ne trne...«	22
»Upravo sam polegao...«	23
»Ne poželi staviti oblak...«	23
Kao što je i prirodno	24
»Kako je lijepa bila barka...«	25
NAMORA, Fernando	
Hodočašće	26
Iz zemlje	26
Svagdašnja iskaznica	28
Erozija	29
Skrovitost	30
Otok	31
Prije nego	31
Četiri portugalska neorealista: Carlos de Oliveira, Egito Gonçalves, Pedro da Silveira i Antonio Reis	33
DE OLIVEIRA, Carlos:	
Magla	38
Djetinjstvo	38
Trenutak	38
Papir	39
Plod	39
Napitak	39
Zubi	41
GONÇALVES, Egito:	
Listopad	42
»Sve je u redu, ljubavi...«	42
Nadgrobnica za vukodlake	43
Utopljenik u rijeci Leca	44
PredAmerika	44
»Vjerujem da smo stvoreni...«	45
Hors-texte	45
DA SILVEIRA, Pedro:	
»Toj zemlji...«	47
Azorska obamrlost	47
Memento	48
U Macau, tragajući za Camilom Pessanhom	49
Pjesnicima	50
REIS, Antonio:	
»Bježim od sjećanja...«	51
»Ne volim grad...«	51
»U tjeskobi dana...«	51

»Ne zaboravljam mrtve...«	52
»Iz samilosti kažu...«	52
Dok učim...	53
»Najlonska tkanina...«	53
»Kolike li lađe...«	54
»Selimo se noćas...«	55
»Jesen...«	55
»Udara srce...«	56
Álvaro Feijó: neorealizam kao utopija	57
FEIJÓ, Álvaro: Bijeg	60
Bijeg	60
Rob	61
Pjesma kaljuže	61
Oronulost	62
Bila jednom	63
Pjesma odreknuća	63
Parabola	63
Kolodvor	64
Brodski dnevnik	64
Svjetlo-tamno	65
Gospa od Zdravlja	66
Ciganka	67
Ulica	68
Zašto postojiš	69
Mučnina	69
Posljednja noć	70
Otvorenje	71
Božić	72
Četiri portugalska nadrealista: M. Cesariny de Vasconcelos, A. Aragão, F. Lemos i A. M. Lisboa	74
DE VASCONCELOS, Mario Cesariny:	
Govor kraljeviću Epaminondi mladiću velike budućnosti	82
Mladi čarobnjak	82
Glas u kamenu	84
Zrcalna lađa	85
ARAGÃO, Antonio:	
Pjesma prva	86
»Ah kako li je ljupka cijena...«	88
Krumpiri. Vrat. Peršin. Itd.	88
LEMOS, Fernando:	
»Kad umire prijatelj...«	90
»Noć će se spustiti ranjena...«	91

»Trg...«	92
»Ovo je noć...«	93
»Govore o kruhu...«	93
LISBOA, Antonio Maria:	
Varech	94
To jučer jedinstveno	94
Pjesma sedma	96
Prijedlog o nasljedstvu	96
Tri pjesnika portugalskog Novog kanconijera: J. J. Cochofel, R. de Carvalho, F. J. Tenreiro	98
COCHOFEL, Joao Jose:	
Trijem	102
Izgubljen raj	102
»Visconti, prijatelju«	103
»Gledam te«	103
»Doručkom smrskati«	104
»Kameni biskup«	104
»Kao i nekoć«	105
»U ovom neskladnom miru«	105
»Sva zemlja...«	106
»Kad mi tjeskoba...«	106
DE CARVALHO, Raul:	
Vivan los caballos!	107
»Rukovodim se...«	107
»Od bijelih trešanja...«	108
»Uz mene...«	109
»Samo pustoš...«	110
Cirkus	111
Nemoguće	111
»O moj nebeski okusu...«	112
Često	113
TENREIRO, Francisco Jose:	
Lopov Logindo	114
Romanca o gospoји Carloti	115
More	116
Tamnoputo tijelo	116
Otok svetog imena	117
Srce na životu	118

Odabrao, preveo, popratio predgovorima
i bilješkama Nikica Talan

Godina XLVI.	MOGUĆNOSTI	Brojevi 1-12
	PROZA	
GOGÁR, Vladimir Rastislav: Zemlja demona	1-3	53
Staza		53
Zemlja demona		55
Knjiga čudesa		59
	Preveo sa slovačkog Davor Tanocki	
PANDŽIĆ, Ivan: Neronovo pismo svom zemaljskom dvojniku	4-6	34
ROBIĆ, Dunja: Isolar: quasi una fantasia (Megabajka)	10-12	37
	DRAMA	
MILINOVIĆ, Dino: Svijet je muškog roda (Povijesna drama s natruhama diplomacije)	10-12	1
	FILMSKI SCENARIJ	
SVILIČIĆ, Ognjen: Da mi je biti morski pas (scenarij za TV film) .	4-6	1
	ESEJI, STUDIJE, RASPRAVE	
BOŽIĆ-BUŽANČIĆ, Danica: Arhivi, viteške igre i pučka natjecanja južnoj Hrvatskoj XVII. do polovice XIX. stoljeća	1-3	96
ČAPO-ŽMEGAČ, Jasna: Od euforije do zabave (O knjizi <i>Dalmacija</i> , Beč-Split, 1892., iz djela <i>Die Osterreichisch- ungarische monarchie in wort und bild</i> , s posebnim osvrtom na etnografski prikaz)	7-9	158
FARLATI, Daniel: Hvarski biskupi (I. dio)	1-3	118
Hvarski biskupi (II. dio)	4-6	99
Hvarski biskupi (završetak)	7-9	120
	Preveo s latinskog i bilješkama popratio Kažimir Lučin	
JURIĆ, Slaven: 4+6 vs. 5+6 u hrvatskoj književnosti šezdesetih sedamdesetih godina devetnaestoga stoljeća (poetičko uteme- ljenje akcenatsko – silabičkoga stiha)	10-12	86

Godina XLVI.	MOGUĆNOSTI	Brojevi 1-12
KOVAČIĆ, Joško: Nekoliko podataka o Hanibalu Lučiću	7-9	178
LISAC, Josip: Mjesto murterskoga govora u čakavskom narječju . .	1-3	107
MULJAČIĆ, Žarko: Novi podaci o životu i radu A. Lubina	4-6	91
PALJETAK, Luko: Sve oči Mediterana : Sredozemni vasistas	1-3	1
PAVLIČIĆ, Pavao: Dramski stih Franje Markovića kao genološki problem	10-12	95
SLADE, Iris: Splitska likovna kronika: listopad-prosinac 1998.	1-3	112
Splitska likovna kronika: travanj-lipanj 1999.	4-6	134
Splitska likovna kronika: srpanj-rujan 1999.	7-9	191
Splitska likovna kronika: listopad-prosinac 1999.	10-12	191
TOMASOVIĆ, Mirko: Jedna pjesma – jedan opus	4-6	81
ZORIĆ, Mate: Trogirski Manzoni i njegov roman o kaštelanskim zaručnicima	1-3	5

PRIKAZI, RECENZIJE

ANČIĆ, Nedjeljko Ante: Obrana katoličke vjere, jedinstva crkve i njezine otvorenosti prema svijetu	1-3	160
BEBEK, Robert: Višestruko prepoznat glas <i>Mile Pešorda: Knjiga ljubavi i gnjeva</i> (HKD Napredak i NZ Matice hrvatske, Zagreb, 1998.)	1-3	206
Zvuk kao (temeljni) konstrukt <i>Slavko Jendričko: Zimska katedrala</i> (Meandar, Zagreb, 1999.)	1-3	207
BOGDAN, Tomislav: Dragocjena knjiga <i>Joanna Rapacka: Zaljubljeni u vilu</i> (Književni krug, Split, 1998.)	4-6	144
CVITANIĆ, Antun: Temeljna knjiga o dubrovačkom pomorskom pravu <i>Ante Marinović: Dubrovačko povijesno pomorsko pravo - knjiga I, Pomorsko-pravni propisi srednjovjekovne dubrovačke komune,</i> (Književni krug Split, 1998.)	10-12	173
ČORIĆ, Josip: Msgr. Frane Franić – prezentacija njegove knjige <i>Crkva, stup istine: o poglavljima: 12, 15, 18 i 19</i>	1-3	169

FIAMENGO, Jakša: Prizori poetske naracije <i>Stijepo Mijović Kočan: Prevlaka, čaćina tamburica</i> (Školske novine, Zagreb, 1996.)	1-3	203
Tin-Feltinini tekstualni otoci <i>Marie-Claire Feltin-Tin Ujević: Textiles: Text'iles-Iles de textes</i> (Izdanje Poglavarstva grada Vrgorca, Erasmus naklade Zagreb, Wind Spiele Theatre Berlin, 1998.)	7-9	202
Književna baština hrvatske Boke kotorske <i>Hrvatska književnost Boke kotorske do preporoda</i> (priredila i predgovor napisala Vanda Babić, Erasmus Naklada, Zagreb, 1998.)	7-9	204
FRANIĆ, Frane: Riječ auktora knjige	1-3	177
JOVANOVIĆ, Neven: Ezoterična knjiga o knjigama Branko Jozić - Bratislav Lučin: Bibliografija Marka Marulića. I.dio: <i>tiskana djela (1477-1997)</i> , Književni krug, <i>Marulianum</i> , Split, 1998.	10-12	171
KRAVAR, Zoran: Zaljubljena u knjigu <i>Joanna Rapacka: Zaljubljeni u vilu</i> , Književni krug Split, 1998.	10-12	176
LISAC, Josip: Hrvatske standardnojezične norme <i>Norme i normiranje hrvatskoga standardnog jezika</i> (priredio Marko Samardžija, Matica hrvatska, Zagreb, 1999.)	4-6	147
Monografska obradba žminjske čakavštine <i>Janneke Kalsbeek: The čakavian dialect of Orbanići near Žminj in Istria</i> (Rodopi, Amsterdam, 1998.)	4-6	149
MAROEVIĆ, Tonko: Dalmacija u mom oku <i>Gordana Benić: Laterna magica</i> (Književni krug Split, 1998.)	10-12	162
MATANOVIĆ, Julijana: Prijelomna knjiga slavonske <i>Milovan Tatarin: Od svita odmetnici</i> (Književni krug Split, 1997.)	10-12	182
MILENIĆ, Žarko: Knjiga o zavičaju <i>Jakša Fiamengo: Dolazak u kruh</i> (AGM, Zagreb, 1998.)	4-6	156
Dijalog žene i mora <i>Dunja Kalilić: Siva plojka</i> (Marjan knjiga, Split, 1998.)	4-6	159
MUŽIĆ, Jozo: Predstavljanja knjige nadbiskupa metropolita splitsko-makarskog u miru dr. Frane Franića <i>Crkva, stup istine</i>	1-3	174

Godina XLVI.	MOGUĆNOSTI	Brojevi 1-12
PARLOV, Mladen: Obnova crkve u svetosti		1-3 165
PAVLIČIĆ, Pavao: Vrijedna vrtlarica <i>Dunja Fališevac: Kaliopin vrt</i> , Književni krug Split, 1997. . .		10-12 164
PAVLOVIĆ, Cvijeta: Hrvatsko europejstvo <i>Mirko Tomasović: Od Vrlike do Lisabona</i> (Matica hrvatska Sinj, 1998.)		1-3 199
Zrcalo prevoditeljsko <i>Ljiljana Avirović: La traduzione poetica in Croazia – Petrarca e il Petrarchismo : aspetti della traduzione del sonetto</i> (Università degli studi di Trieste, dipartimento di scienze del linguaggio, dell' interpretazione e della traduzione, Cleup, Padova 1999).		7-9 206
PETRINOVIĆ, Ivo: Čovjek koncila		4-6 139
<i>Dušan Bilandžić: Hrvatska moderna povijest</i> (Golden marketing, Zagreb, 1999)		7-9 196
<i>Duško Kečkemet: Hrvatski narodni preporod u Splitu</i> (Glas Dalmacije, Split 1999, br. 14-16)		10-12 154
<i>Fernand Braudel: Sredozemlje i sredozemni svijet u doba Filipa II</i> (Antibarbarus, Zagreb, 1997./1998., I i II sv.)		1-3 196
<i>Zdravko Tomac: Zločin bez kazne</i> (Matrix Croatica, Trst, Zagreb, 1999.)		7-9 199
PROTRKA, Marina: Trojezična i tropismena Hrvatska <i>Trogirski evanđelistar</i> (faksimil, prijepis i studija Miha Demo- vića, CD) (Književni krug Split, 1997.)		10-12 185
SAMBOLEK, Miro: Brod u životnom okolišu <i>Igor Belamarić: Brod i entropija</i> (Književni krug Split, 1998.)		10-12 160
SANADER, Ivo: Novi Tomasovićev Marul <i>Mirko Tomasović: Marko Marulić Marul</i> (Zagreb, Split, 1999.)		4-6 141
SANADER, Mirjana: Literarna arheologija <i>Petar Selem: Izidin trag – egipatski kulturni spomenici u rimskom Iliriku</i> (Književni krug Split, 1997.)		10-12 179
STEPANIĆ, Gorana: Leksička građa Marulićeva opusa <i>Branimir Glavičić: Marulićev latinski rječnik</i> (Književni krug Split, 1997.)		10-12 168

ŠAGO, Frano: Dimenzija političke i književne aktivnosti Ante Tresića		
Pavičića u djelu Ive Petrinovića	1-3	191
Kulturna zoologija u ontološkoj dimenziji	1-3	187

VULIĆ, Sanja: Panonski ljetopis 1998.		
<i>Pannonisches Jahrbuch/Panonska ljetna knjiga</i> (ur. Robert Hajszan, Pannonisches Institut, Guttenbach/Pinkovac, 1998.)	4-6	153
Sinteza stari(ji)h i najnovijih spoznaja		
<i>Josip Lisac: Hrvatski govori, filolozi, pisci</i> (Matica hrvatska, Zagreb, 1999.)	10-12	158

IN MEMORIAM

VELJKO VUČETIĆ		
BOTTERI DINI, Josip: U spomen pok. Veljku Vučetiću (1930.-1999.)	1-3	179

FIAMENGO, Jakša: Girlanda duhovnog veza		
(Riječ na komemoraciji u povodu smrti književnika Veljka Vučetića)	1-3	181

NIKOLA MILIĆEVIĆ		
CAMBI, Nenad: Nikola Milićević: In memoriam	1-3	184

SANADER, Ivo: Zbogom, Nikola!		
(Riječ na ispraćajima N. Milićevića na zagrebačkom Mirogoju i u Zvečanju)	1-3	185

DOKUMENTI

CAMBI, Nenad: Izvješće predsjednika Književnog kruga Split o djelatnosti u 1998. i 1999. godini	10-12	187
---	-------	-----

GLUNČIĆ-BUŽANČIĆ, Vinka: Izvješće o izdavačkoj djelatnosti Književnog kruga Split u 1998. i 1999. godini	10-12	194
--	-------	-----

LUČIN, Bratislav: Izvješće o djelatnosti centra <i>Marulianum</i> u godinama 1998. i 1999.	10-12	199
--	-------	-----